100318

ธรรมประทีป

ธรรมะภาคปฏิบัติ

โดย : ไชยทรง จันทรฮาวีย์

ขออุทิศส่วนกุศลแด่พระปลัดจำย

พระปลัดจำย เป็นผู้ปกครองดูแลคณะล่างของวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี เป็นผู้เคร่งครัดในคุณธรรมทางพุทธศาสนาตลอดเวลาของท่าน และทั้งเป็นผู้ปกครองสานุศิษย์ทั้งหลายของท่านด้วยคุณธรรมของอาจารย์ที่มีต่อศิษย์เสมอหน้ากัน เมื่อได้มรณภาพล่วงลับไปแล้วใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ข้าพเจ้าจึงได้พิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นแจกเป็นธรรมทาน เพื่อเป็นการสนองคุณท่าน

ส่วนกุศลที่เกิดขึ้นครั้งนี้ ขอให้พระปลัดจำยจงได้รับและช่วยผลักดันให้ท่านได้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยเทอญ.

ไชยทรง จันทรอารีย์

๗๗๘ / ๒ ตรอกศาลเจ้าอาเหนียว วงเวียนใหญ่
แขวงบางลำภูล่าง เขตคลองสาน กทม. ๖

พิมพ์ที่ หจก. การพิมพ์พระนคร ๔๗ ถนนบุญศิริ กรุงเทพฯ ๒ โทร. ๒๒๑๒๓๓๒
นางอารี จุยทรัพย์เปียม ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๐

100318

ธรรมประทีป

โดย ไชยทรง จันทรอารีย์

หนังสือธรรมประทีปเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงและจัดพิมพ์ขึ้นด้วยทุนทรัพย์ส่วนตัว โดยปรารถนาจะให้เป็นหนังสือสำหรับแนะแนวการศึกษาธรรมะภาคปริยัติ และภาคปฏิบัติเบื้องต้นของผู้ที่สนใจทั้งหลาย ดังนั้นจึงได้พยายามหลีกเลี่ยงการใช้ศัพท์สูง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย ๆ แต่ถ้าไม่อาจเลี่ยงการใช้ศัพท์สูง ๆ ได้ ก็จะหาคำแปลกำกับไว้ในวงเล็บด้วยทุกแห่ง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจจริง ๆ อย่างกว้างขวาง อันเป็นการทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ต่อไปอีกชั่วกาลนาน.

ข้าพเจ้ารู้สึกว่า พระพุทธศาสนามีเนื้อหาสาระสูง และยากที่จะอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย ๆ แต่อาศัยแรงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาได้ผลักดันให้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น ดังที่ปรากฏต่อสายตาของท่านนี้ จึงจำเป็นต้องอ้างอิงหลักฐานที่มา พร้อมทั้งแสดงสาธิตประกอบอธิบายให้มากที่สุด เป็นหลักเกณฑ์ เพราะฉะนั้นจึงอาจจะไม่ตรงกับคำสอนของบรรดาเกจิอาจารย์ทั้งหลายก็ได้ ซึ่งเป็นสิ่งธรรมดาที่ผู้อ่านจะต้องพินิจพิจารณาดูให้ถ่องแท้ก่อนที่

จะเชื่อตามลงไป เพราะพระพุทธศาสนามิได้บังคับให้ผู้ใดเชื่ออะไรอย่างงมงาย จึงมิได้ปรับโทษแก่ผู้ที่ไม่เชื่อตามดังที่มีสอนกันในศาสนาอื่น ๆ

สำหรับครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นจำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม เพื่อแจกเป็นธรรมทาน ดังนั้นถ้าท่านได้อ่านจบแล้ว และเห็นว่าจะไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไรต่อไปอีก ขอได้โปรดมอบให้ผู้ที่สนใจอื่น ๆ เป็นธรรมทานต่อไปด้วย หรือถ้าท่านจะเกิดมีศรัทธาจัดพิมพ์เพิ่มเติมตามกำลังศรัทธา เพื่อแจกเป็นธรรมทานต่อ ๆ ไปได้ด้วยแล้ว ย่อมเป็นการช่วยกันดำรงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนแผ่ไพศาลออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งข้าพเจ้ายินดีที่จะอนุญาตให้พิมพ์เสมอด้วยความเต็มใจถ้าหากได้แจ้งให้ข้าพเจ้าทราบ เพราะการให้ธรรมะเป็นทานย่อมได้อานิสงส์มากกว่าการให้อย่างอื่น ดังบาลีว่า สพฺพ ทานๆ ธมฺมทานๆ ชินาติ แปลว่า การให้ธรรมเป็นทาน ชำนะการให้อย่างอื่นทั้งปวงดังนี้.

ถ้าหากหนังสือเล่มนี้มีความดีอยู่บ้าง คือ สามารถช่วยให้ท่านผู้ที่อ่านได้เข้าใจธรรมะดีขึ้นแล้ว ขอคุณความดีอันนี้จงเป็นพลวปัจจัยให้บรรพบุรุษของข้าพเจ้า มีคุณปู่ คุณย่า คุณตาคุณยาย บิดาและคุณครู อาจารย์ ซึ่งล่วงลับไปแล้ว ได้รับส่วนกุศลนี้โดยทั่วกัน เทอญ.

ไชยทรง จันทรอารีย์. (ผู้เรียบเรียง)

คำขึ้นต้น

ในบรรดาศาสนาที่มีอยู่ในโลกนี้ ต่างก็มีแนวคำสั่งสอนแตกต่างกันไปคนละอย่าง แต่ในที่สุดก็ทำให้ผู้ที่นับถือและปฏิบัติตามเป็นคนดีด้วยกันทั้งสิ้น สาเหตุที่ทำให้ต้องมีศาสนาขึ้นนั้น เพราะว่าโลกได้เจริญมีวิวัฒนาการไปสู่ความเจริญทางด้านวัตถุมากขึ้น หลังจากที่จำนวนพลเมืองได้เพิ่มมากขึ้นตามเวลาที่ล่วงไป ๆ แต่คุณธรรมในจิตใจของชาวโลกกลับมิได้เจริญสูงขึ้นตามความเจริญทางด้านวัตถุ จึงได้เกิดการแก่งแย่ง, เบียดเบียน, ข่มเหง, รังแก, ซึ่งกันและกัน, ละเลยศีลธรรมอันเป็นคุณความดีที่ชาวโลกมีแต่เดิมเสียสิ้น ดังนั้นจึงได้เกิดมีพระศาสดาต่าง ๆ ขึ้นสั่งสอนชาวโลกให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี ละเว้นความประพฤติชั่วเสียซึ่งได้บัญญัติขึ้นสอนสืบ ๆ มา พอจะแบ่งแนวหรือความเห็นของพระศาสดาที่มีอยู่ในโลกได้ดังนี้ คือ

๑. พระศาสดาที่มีแนวการสั่งสอนว่า กิเลสเครื่องเศร้าหมองทางใจ มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นเหตุนำมาแห่งทุกข์ทั้งปวง จึงได้สั่งสอนให้กำจัดกิเลสเหล่านี้เสียเพื่อจะได้พ้นทุกข์โดยบัญญัติวิธีปฏิบัติ คือ ทาน ศีล ภาวนาให้ผู้นับถือดำเนินตาม ผู้ใดปฏิบัติตามแล้วย่อมได้รับประโยชน์จริงตามคำสั่งสอน ตามสมควรแก่อัตตภาพ อย่างนี้เรียกว่า **ศาสนานั้นมีเหตุมีผลจริงที่ทำให้ผู้**

นับถือได้รับประโยชน์ดี แต่ถ้าบัญญัติวิธีการกำจัดกิเลส โดยการอดข้าว อดน้ำ นอนบนหนาม ย่างไฟ ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดทุกข์ทรมาน อย่างนี้เรียกว่า **ศาสนา นับขาดเหตุขาดผล แต่ก็ยังละกิเลสได้คือยู่บ้าง** ที่ว่าขาดเหตุขาดผลนั้น คือ กิเลสไม่ได้เกิดที่กาย แต่หลงไปทรมานกายด้วยความเข้าใจผิดว่า จะทำให้กิเลส (ที่เกิดขึ้นทางใจ) หมดไปได้

๒. พระศาสดามีแนวการสอนไม่เบี่นไปตามสภาวธรรมตามธรรมดา เช่นสอนว่าโลกนี้พระเจ้าเบี่นผู้สร้าง ใครจะได้รับผลกรรมที่ดีหรือไม่ดี ย่อมแล้วแต่พระเจ้าจะบันดาลให้ ถ้าละเว้นความประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจเสียแล้วจึงจะได้รับการช่วยเหลือจากพระเจ้า ทำให้ผู้ปฏิบัตินับถือนั้น ๆ ได้รับประโยชน์คือยู่ แต่ความจริงแล้วไม่อาจแสดงว่ามีพระเจ้าอยู่จริงหรือไม่ จึงขาดเหตุผลไปบ้าง แต่บางศาสดาสอนให้กระทำความดีโดยการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญต่อพระเจ้าแล้ว พระเจ้าก็จะโปรดประทานความสุขมาให้ ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติไม่ได้รับประโยชน์จริง เพราะขาดเหตุผลอย่างสิ้นเชิง

เหล่านี้คือ หลักการของศาสนาที่มีอยู่โดยทั่วไป เราจะเห็นได้ว่าศาสนาพุทธนั้น มีหลักการที่ตั้งอยู่บนเหตุผลและสามารถทำให้ผู้นับถือและปฏิบัติตามได้รับผลประโยชน์ดีจริง ตามสมควรแก่การปฏิบัติ จึงนับว่าเบี่นโชคดีของพวกเราที่ได้รับเอาพุทธศาสนาเข้ามาไว้เบี่นศาสนาประจำชาติ น่าจะได้ระลึกถึงคุณของ

บุพพชนผู้มีสายตาแลเห็นการไกล มีปัญญาอันลึกซึ้งอย่างยิ่ง

เมื่อได้มีศาสนาที่ตั้งอยู่บนหลักของเหตุผล และสามารถทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผลประโยชน์ดีจริงตามสมควรแก่การปฏิบัติมาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวเช่นนี้แล้วก็ย่อมเป็นการสมควรที่พวกเราที่จะได้ทำความศึกษาให้เข้าใจโดยถ่องแท้ แล้วปฏิบัติตามกันให้จริงจัง ก็จะได้รับประโยชน์อย่างแน่นอน อย่าให้เข้าตำราที่ว่าใกล้เกลือแต่กินด่าง ทั้งนี้เพื่อมิให้เป็นการเสียทีที่ได้พบพระพุทธศาสนาแล้ว แต่มิได้รับประโยชน์อะไรเลย กลับสู้ชาวต่างประเทศไม่ได้ ที่เขาอุตส่าห์เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลมาจากแดนไกล เพื่อมาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และได้รับประโยชน์ไปต่อหน้าต่อตาพวกเราไม่น้อย

มาเถิด มาศึกษาพระพุทธศาสนาว่า มีเหตุผลและสามารถให้ประโยชน์ได้จริงจัง ณ บัดนี้ แล้วจะได้เป็นกำลังช่วยสอนแนะนำผู้ที่ยังไม่เข้าใจ อย่างน้อยก็เป็นลูกหลานของท่านเอง ให้ได้เข้าใจอย่างถูกต้อง ซึ่งเป็นการช่วยเหลือลดปัญหายุ่งยากของสังคมลงได้อย่างมิต้องสงสัยเลย

ปรารภธรรมหมวดต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา

ธรรมะ หมายถึง หลักการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ ทั้งที่เป็นฝ่ายรูปธรรม (เห็นได้ด้วยตา) และฝ่ายนามธรรม (ไม่อาจเห็นได้ด้วยตา) นั้น เป็นสิ่งที่มีมาก่อน

แล้ว แต่พระองค์ได้ทรงค้นพบ (ตรัสรู้) ในภายหลัง ซึ่งแบ่งแยกออกเป็น ๓ หมวด ดังปรากฏในบาลีที่มีมาในปริตตกรณปาฐะ อักคัปปสาทสูตร แห่ง สุตตันตปิฎกว่า ยาวตา ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา วิราโคเตสํ อคฺคมขายติ แปลว่า บรรดาธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะก็ดี อสังขตะก็ดีมีมากเพียงใดก็ตาม เรากล่าวว่า วิราคะธรรมเป็นเลิศกว่า ธรรมเหล่านั้นดังนี้

๑. **อสังขตะธรรม** (ธรรมที่ยังไม่ได้ผสมกัน) หมายถึงธรรมที่เป็นธาตุแท้ดั้งเดิมล้วน ๆ ซึ่งยังไม่ได้ผสมกับธาตุอื่น ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาสธาตุซึ่งรวมกันเป็นมหาภูตรูป ๔ (รูปใหญ่ที่หลอกลวง ๔ ประการ) อันเป็นฝ่ายรูปธรรม และธาตุรู้หรือที่เรียกว่า "จิตเดิม" ซึ่งเป็นฝ่ายนามธรรม มีภาวะที่เป็นอวิชชาครอบงำอยู่ทำให้ต้องเข้าไปผสมกับอารมณ์ในภายหลัง แต่ขณะนี้ยังไม่ได้ผสมกับอะไร

ธาตุทั้งหมด ๖ ธาตุเหล่านี้มีอยู่เดิม เป็นธาตุแท้คือไม่ต้องมีปัจจัยมาทำให้เกิดขึ้นหรือหมดสิ้นไป จึงไม่ตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ คือไม่เกิดไม่ดับหรือเป็นอมตธาตุ (ไม่ตาย) มีผู้นำเอาคำว่าอสังขตะ ไปเรียกแทนนิพพานอยู่บ้าง ซึ่งในลักษณะเช่นนี้หมายถึง จิตบริสุทธิ์ของพระอรหันต์ที่ไม่เข้าผสมกับอารมณ์ และเกิดปรุงแต่งเป็นกิเลสขึ้น จัดเป็นวิสังขาร คือหมดการปรุงแต่งนั่นเอง

๒. **สังขตะธรรม** (ธรรมที่ผสมกัน) หมายถึงธาตุต่าง ๆ ดังกล่าวในข้อ ๑ ที่เข้าผสมกัน โดยเฉพาะจิตเดิมเข้าผสมกับอารมณ์เพราะมีอวิชชาเป็นมูลเหตุ และผัสสะ (กระทบ) กับอารมณ์เกิดเป็นธาตุผสมขึ้น เมื่อสิ้นเหตุเมื่อใด ธาตุผสมอันนี้ก็ดับตายหายสูญไปสิ้น กล่าวคือ ธาตุผสมย่อมตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ โดยแสดงอาการเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปเป็นธรรมดา พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเรียกว่า สังขารก็ได้ ขันธ์ ๕ ก็ได้ รูปนามก็ได้ โลกก็ได้ ทุกข์ก็ได้ เพื่อประกาศสัจจธรรมให้รู้กันว่า บรรดาชีวิตทั้งหลายอันเกิดแต่ธรรมทั้งหลายมาผสมกันนี้ล้วนแต่มีความทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น จึงได้ทรงชี้หลักมรรค ๘ ให้ปฏิบัติเพื่อให้พ้นทุกข์ ตามกำลังของบุคคลที่จะทำได้

รวมความแล้วคำว่าธรรมทั้งหลายในที่นี้ก็ได้แก่รูป – นาม ๒ ประการนี้เท่านั้น ธรรมที่เป็นส่วนรูปก็ได้แก่ร่างกายของสัตว์บุคคลที่กำลังยึดมั่นถือมั่นกันอยู่ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง.... เป็นต้นถือว่าเป็นตัวตนของเรา สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากการประชุมปรุงแต่งของมหาภูตรูป ๔ เรียกว่าสรีระกาย หรือ สภาวะรูป มีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด

ส่วนนามธรรมนั้นได้แก่อาการของจิตที่เข้าไปยึดถือรูป-กายที่เกิดขึ้นนี้ว่าเป็นตัวตนของเรา อาการของจิตที่ว่านี้มีอยู่ ๔ ประการคือ อาการที่ ๑ ได้แก่วิญญาณการรับรู้รับเห็น อาการที่ ๒

ได้แก่สัญญา คือ การจดจำสิ่งที่สร้างสรรนั้นไว้ อาการที่ ๓ ได้แก่ สังขารความนึกคิดขัดสรรให้เป็นโครงสร้างของชีวิตขึ้นมา อาการที่ ๔ ได้แก่เวทนา คือ ความเสพอารมณ์จากสัญญาที่จำมาได้ ถ้าเป็นอารมณ์ดีก็เป็นสุข ถ้าเป็นอารมณ์ชั่วก็เป็นทุกข์ ซึ่งจะขยายตัวเป็น ราคะ โทสะ โมหะ ต่อไป ทั้งหมดนี้เรียกว่านามธรรมซึ่งจะผลักดันให้เกิดในภพใหม่ต่อไปอีกเป็นสังสารวัฏฏ์

๓. **วิราคธรรม** (ธรรมที่แยกออกแล้ว) หมายถึงจิตเดิมหรือวิญญาณธาตุที่ได้รับการอบรมอย่างดีตามหลักมรรค ๘ จนรอบรู้ตามความเป็นจริงและสามารถทำลายอวิชชาความโง่เขลาที่ทำให้เข้าไปผสมกับอารมณ์ทั้งหลายเสียได้ จิตเดิมขณะนี้มีภาวะเป็นวิชชาแล้วก็เลิกเข้าไปยึดถืออารมณ์ที่มากระทบทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง ไม่ปรุงแต่งให้เป็นกิเลสอีกต่อไป จัดเป็นธรรมเหนือโลกหรือพ้นโลก คือพ้นจากการเข้าไปยึดถือ ขันธ์ ๕, ขันธ์ ๔, และขันธ์ ๑ อันเป็นที่อาศัยของจิตว่าเป็นตัวตนอีกต่อไป จิตในชั้นนี้เป็นจิตบริสุทธิ์ เป็นนิพพานและไม่ตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ หมดเหตุปัจจัยที่จะทำให้จิตเสียความบริสุทธิ์ต่อไปอีก ซึ่งจัดเป็นอมตธรรมไม่มีการเกิดแก่เจ็บตายเลย

สรุปความแล้วก็คือ ธาตุแท้ดั้งเดิมในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๖ ธาตุ

๑. ธาตุใดที่มีลักษณะเป็นก้อน แก่นแข็ง เรียกว่า ปฐวีธาตุ

หรือ ธาตุดิน ๒. ธาตุใดมีลักษณะเหลวไหลเอิบอาบ เรียกว่า อาโปธาตุหรือธาตุน้ำ ๓. ธาตุใดที่มีลักษณะพัดไหวไปมาได้ เรียกว่า วาโยธาตุหรือธาตุลม ๔. ธาตุใดที่มีลักษณะร้อนและเย็น (อุตุ) เรียกว่า เตโชธาตุหรือธาตุไฟ ๕. ช่องว่างต่าง ๆ ที่อยู่ระหว่างแต่ละธาตุ เรียกว่าอากาศธาตุหรือธาตุว่าง ๖. ธาตุใดที่มีลักษณะรู้อะไร ๆ ได้ เรียกว่า วิญญาณธาตุหรือจิตเดิม

ธาตุต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นอมตะธาตุ คือ ไม่ล้มตายหายสูญไปไหน และใครจะทำให้เกิดมีเพิ่มเติมมากขึ้นหรือน้อยลงกว่าเดิมอีกก็ไม่ได้ แต่ไม่สามารถจะดำรงตัวเป็นอสังขตะธาตุยืนตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ แปลว่า ธาตุเหล่านี้จะต้องคุมตัวเข้าผสมกันเป็นสังขตะธาตุ (ธาตุผสม) ซึ่งเป็นเนื้อหาที่จะต้องศึกษาเรียนรู้กันในพระพุทธศาสนาต่อไป

สิ่งที่มีชีวิตจิตใจครองก็ดี ไม่มีชีวิตจิตใจครองก็ดี วัตถุที่มีตามธรรมชาติ ที่ธรรมชาติสร้างขึ้นหรือเป็นขึ้นเองตามธรรมชาติก็ดี เหล่านี้เป็นแต่เพียงธาตุทั้งหลายมารวมประชุมกันหรือผสมกันขึ้น โดยอาศัยเหตุปัจจัย เช่นอุตุอาหารและกรรมโดยมีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุรู้ (ถ้าสิ่งนั้นมีจิตใจครอง) เป็นธาตุหลักเหมือนกันหมดมิได้แตกต่างกันเลย จะต่างกันก็ตรงที่จำนวนธาตุหรือส่วนผสมของแต่ละธาตุ รูปร่าง ทรวดทรง วรรณะ สัณฐาน ลักษณะสมบัติ และกิริยาอาการเท่านั้น ใน

พระพุทธศาสนาเรียกว่า ธาตุผสมหรือสังขารธรรม

ธาตุผสมหรือสังขารเหล่านี้แหละ ที่พระพุทธองค์ตรัสว่าธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ และจะสิ้นไปก็เพราะความสิ้นแห่งเหตุ ดังบาลีว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุ๎ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ แปลว่า ธรรมทั้งหลายย่อมเกิดมาแต่เหตุ พระตถาคตตรัสถึงเหตุที่เกิด และการดับแห่งธรรมเหล่านั้นไว้ด้วย พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้.

ปฐวีธาตุที่เป็นภายใน ๒๐ คือ ผม, ขน, เล็บ, พื้น, หนัง, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก, ม้าม, หัวใจ, ตับ, พังผืด, ไต, ปอด, ไส้ใหญ่, ไส้น้อย, อาหารใหม่, อาหารเก่า.

อาโปธาตุที่เป็นภายใน ๑๒ คือ ดี, เสลด, หนอง, เลือด, เหงื่อ, มันข้น, น้ำตา, เปลวมัน, น้ำลาย, น้ำมูก, ไขข้อ, น้ำมูตร.

เตโชธาตุที่เป็นภายใน ๔ คือ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น, ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม, ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย, ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย.

วาโยธาตุที่เป็นภายใน ๖ คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน, ลมพัดลงเบื้องต่ำ, ลมในท้อง, ลมในไส้, ลมพัดไปตามตัว, ลมหายใจ.

ในที่นี้ คำว่าภายใน หมายถึงภายในกายของเรา ซึ่งมีจิตครองอยู่นั่นเอง. ส่วนอากาศธาตุนั้นแทรกอยู่ในธาตุต่าง ๆ

ที่กล่าวข้างต้นนี้ทุกแห่ง ถึงแม้บางแห่งจะไม่กล่าวถึง แต่ก็ละไว้ในฐานที่เข้าใจด้วย

อธิบายคำว่า สังขตะ – สังขาร – เจตสิกธรรม

คำว่าสังขตะแปลว่า รวมหรือผสม ตรงข้ามกับคำว่า อสังขตะ ซึ่งแปลว่า ไม่รวมหรือไม่ผสม สังขารแปลว่าปรุงแต่งหรือเครื่องปรุงแต่ง และคำว่าเจตสิกคือสิ่งที่เกิดขึ้นแก่จิตได้แก่การนึกคิดเป็นต้น

บรรดาธรรมทั้งหลายที่มีสอนในศาสนาพุทธนั้น ไม่มีอะไรนอกไปจากจิตกับอารมณ์ ถ้าจิตได้กระทบและผสมกับอารมณ์เมื่อไร ย่อมเกิดเป็นสังขตธรรมขึ้น จิตก็ย่อมตกอยู่ในอำนาจฝ่ายโลก คือย่อมหวั่นไหวไปตามอารมณ์ซึ่งมีปกติเปลี่ยนแปลงและดับสิ้นไปภายใต้อำนาจไตรลักษณ์ จิตนั้นก็จะทำหน้าที่ปฏิสนธิภวังคะ (อยู่ในภพ) และจุติ (เคลื่อนไปสู่อารมณ์ใหม่) อภิธรรมเรียกว่า เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปนั่นแหละ แปลว่าจิตดวงนั้นดังที่พระได้ละอารมณ์อันเก่าซึ่งได้ผสมอยู่แล้วนั้นไปผสมกับอารมณ์อันใหม่ซึ่งเกิดติดตามมาโดยลำดับ เป็นดังนี้ติดต่อกันตลอดเวลาที่ยังตื่นนอนอยู่ จิตไม่ได้เกิดดับดังที่เรียกชื่อตามแนวการสอนพระอภิธรรมเลย แต่ทว่า อารมณ์อันเก่าดับไปจากความรับรู้ของจิต มีอารมณ์อันใหม่เกิดขึ้นในการรับรู้อันใหม่แทนที่จิต, อารมณ์ ๆ ไปเป็นธรรมดา หาความเที่ยงแท้แน่นอน

อะไรไม่ได้เลย อารมณ์นั้นแหละจะปรุงแต่งจิต ทำให้ขยายตัวเป็นเจตสิกคือความนึกคิดต่าง ๆ และกลายเป็นกิเลสใหญ่น้อยทั้งหลายต่อไป

ดังนั้นการรวมกันหรือประชุมปรุงแต่งกันของจิตกับอารมณ์หรือธาตุตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไป จึงจัดเป็นสังขตะหรือสังขาร ได้แก่สิ่งที่มีชีวิตมีใจครองหรือไม่มีจิตใจครองก็ได้ แต่ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องสิ่งที่มีชีวิตมีใจครอง ที่เรียกว่าอุปาทินกะสังขาร เพราะเหตุที่จิตเป็นใหญ่เป็นประธานที่จะกระทำกรรมใด ๆ ออกมาก็ได้ ถ้าไม่มีจิตเสียอย่างเดียว ก็จะไม่มีการแสดงกรรมใด ๆ ออกมาให้ยุ่งยากสับสนดังที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ ดังนั้นสังขารที่เป็นที่อาศัยอยู่ของจิตจึงเป็นเพียงตัวผลที่เกิดจากการกระทำของจิตเท่านั้น แต่ชาวโลกทั้งหลายยึดถือสังขารนี้ว่าเป็นตัวจิตจนแยกกันไม่ออก ถือเอาของผสมเป็นตัวเป็นตนกันสืบ ๆ กันมา

โดยความจริงแล้วเป็นคนละส่วนกันและแยกออกจากกันได้ คือ จิตเป็นฝ่ายผู้รู้ฝ่ายหนึ่ง และสังขารเป็นฝ่ายผู้ถูกรู้อีกฝ่ายหนึ่ง การปฏิบัติธรรมจะต้องแยกธรรมอันเป็นพื้นฐานที่สำคัญให้ออกจากกันให้ได้ดังกล่าวนี้เสียก่อน ส่วนอนุปาทินกะสังขาร คือ สังขารที่ไม่มีใจครองนั้นเป็นเรื่องของรูปธรรมต่อระ[illegible] ที่ได้ประชุมรวมกันเกิดขึ้น เช่น ต้นไม้ ภูเขา เ[illegible]

อุตุ (๘ และ ๙ เท่านั้นที่เกิดเ

รเป็นบัจจัยบ้าง ไม่อาศัยบ้าง เหล่านี้เป็นเรื่อง
ร์อันเป็นวิชาทางโลก ไม่เกี่ยวกับจิตซึ่งเป็น
นั้นจึงจะไม่เน้นหนักไปในสังขารจำพวกนี้

...ารอย่างอื่นที่มาใน หลักปฏิจจสมุปบาทธรรม
..เศยักันเกิดร่วมกัน) คือปุญญาภิสังขาร เป็นกรรมฝ่ายดี
ที่ปรุงแต่งจิตให้บังเกิดในสุคติภพอย่างหนึ่ง; อปุญญาภิสังขาร
เป็นกรรมฝ่ายชั่วที่ปรุงแต่งจิตให้บังเกิดในทุคติภพหรืออบายภูมิ
อย่างหนึ่ง, อเนญชาภิสังขาร เป็นกรรมที่เกิดจากจิตบำเพ็ญฌาน
สมาบัติ จนจิตนั้นตั้งมั่นในรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ซึ่งจะ
ปรุงแต่งจิตให้บังเกิดในรูปภพและอรูปภพ จัดเป็นครุกรรม
(กรรมหนัก) ฝ่ายกุศล นอกจากนี้ยังมีสังขารอีกพวกหนึ่ง แบ่ง
ออกเป็น ๓ ชนิดคือ กายสังขาร ได้แก่ลมหายใจเข้าออก ซึ่ง
ปรุงแต่งให้ร่างกายและชีวิตนี้ดำรงอยู่ได้ วจีสังขาร ได้แก่
ความคิดนึก (วิตก – วิจาร) เวลาจะพูดกล่าววาจาใด ๆ ออกมา
จิตสังขาร ได้แก่สัญญาและเวทนา ซึ่งได้ปรุงแต่งจิตให้หวั่นไหว
เพราะมีอารมณ์มากระทบจึงกลายเป็นจิตผสมไปแล้ว

จิตสังขารในที่นี้ก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นที่จิต หรือเจตสิกนั่นเอง
กล่าวให้ละเอียดอีกหน่อยก็คือ เพราะจิตมีอวิชชาเป็นเหตุใหญ่อยู่
เป็นทุนเดิมแล้ว จึงกระทบ (ผัสสะ) และผสมกับอารมณ์อันน่า
ปรารถนา แล้วก็เกิดวิญญาณ คือการรับรู้อารมณ์ (วิญญาณทั้ง ๖)

ทำให้จิตเสวยอารมณ์ จำอารมณ์ และคิดถึงอารมณ์อันนั้น ๆ จึงเกิดเบญจขันธ์ หรือรูปนามขึ้น ฉะนั้นขันธ์ ๕ หรือรูปนาม จึงเป็นวิบาก (ผลของการกระทำ) ของจิต

สรุปความได้ว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ รวมกันเป็นปัจจัยให้เกิดรูปขันธ์ขึ้น การกระทบ (ผัสสะ) ของจิตกับอารมณ์เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาสัญญาและสังขารขันธ์ขึ้น และนามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณขึ้น.

หลักการอบรมสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ ประการ

บรรดาคำสั่งสอนทั้งหลายที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศสั่งสอนชาวโลกตลอดพุทธกาล ๔๕ ปีนั้น จัดเป็นสังขตะธรรมทั้งสิ้น เพราะยังเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งจิตให้ละชั่วทำดีอยู่ แม้มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งชำระจิตให้ดำเนินไปสู่โลกุตตรธรรม (อยู่เหนือโลก) นั้น ก็ยังเป็นสังขตะธรรมเช่นเดียวกัน

ความแตกต่างของโลกิยะธรรมกับโลกุตตรธรรมนั้น เราจะวัดได้จากกิเลส ตัณหา อุปาทานที่มีอยู่ที่จิต ถ้าจิตใดที่มีกิเลส ตัณหา อุปาทานอยู่แม้เพียงนิดหนึ่งก็ตาม จิตนั้นก็ยังไม่บริสุทธิ์ ไม่หลุดพ้นเป็นโลกิยะธรรม แต่ถ้าจิตนั้นหมดกิเลสตัณหาอุปาทานโดยสิ้นเชิงและไม่กลับกำเริบมีกิเลสตัณหาอุปาทานขึ้นมาอีกแล้ว จิตนั้นก็บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นโลกุตตรธรรม ซึ่งพ้นจากทุกข์ในพระพุทธศาสนา

คำสั่งสอนของพระพุทธองค์นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประการ

๑. สพฺพ ปาปสฺส อกรณ์ คือ ไม่ทำบาปให้เกิดขึ้นด้วยประการทั้งปวง. ได้แก่คำสั่งสอนที่เกี่ยวกับศีล วินัย ข้อห้ามต่าง ๆ อันจะทำให้พุทธบริษัทไม่ตกไปสู่ที่ชั่ว หรือได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ

๒. กุสลสฺสูปสมฺปทา ยังกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่คำสั่งสอนที่เกี่ยวกับการทำความดี ซึ่งจะได้รับความสุขในที่สุด

๓. สจิตฺต ปริโยทปน์ ชำระจิตให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ปราศจากกิเลสต่าง ๆ ที่ทำจิตเศร้าหมอง

ใน ๓ ข้อนี้ ถ้าหากทำความเข้าใจให้ดีแล้ว จะเห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแบ่งคำสั่งสอนออกเป็นขั้น ๆ ใน ๒ ประการแรกสอนเกี่ยวกับการระวังรักษากายวาจา และสอนเกี่ยวกับจิตในข้อสุดท้าย แต่เนื่องจากทั้งกายและวาจานั้นอยู่ในบังคับบัญชาของจิต ดังนั้นเรื่องใหญ่ใจความก็ไปตกอยู่ที่ข้อสุดท้ายทั้งหมด เพราะถ้าจิตดีบริสุทธิ์ผ่องแผ้วเสียอย่างเดียวแล้วก็ทำให้กายวาจาซึ่งอยู่ใต้การบังคับบัญชา, ดีไปด้วยในตัว

เนื่องจากจิตของสัตว์โลกทั้งหลาย มีอวิชชากำกับอยู่เดิม สัตว์โลกจึงแสดงอาการออกทางกายวาจาไปในทางอยากได้ใคร่ดีต่อสิ่งที่อยู่รอบตัวโดยแสดงความยึดมั่นถือมั่นออกมา คือยึดเอา

สังขารธรรม ที่ปรุงแต่งต่างๆ ว่าเป็นตัว เป็นของตัว เพราะโง่เขลา ไม่รู้จักสังขารธรรมตามความเป็นจริง ทำให้ลืมสภาพประภัสสรผ่องใส อันเป็นคุณสมบัติเดิมของตนเสียสิ้น

พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอน และย้ำหนักหนาตลอดเวลา ๔๕ ปี ที่ทรงปฏิบัติพุทธกิจอยู่ว่าอย่ายึดมั่นถือมั่นในสังขารธรรมทั้งหลาย ดังบัจฉิมพจน์ที่ว่า อามนฺตยามิโว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิโว ภิกฺขเว ขยวย ธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราขอเตือนท่าน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอกล่าวกับท่านว่าสังขารทั้งหลายย่อมมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด

ฉะนั้นจากพุทธพจน์อันนี้ เราจึงสามารถจำแนกวิธีการปฏิบัติธรรมออกเป็นสองฝ่าย เพื่อให้แลเห็นได้ชัดดังนี้ คือ:-

๑. ฝ่ายภิกษุทั้งหลายซึ่งมีจิต เป็นฝ่ายผู้รู้ ผู้เพ่ง ผู้พิจารณา ผู้ยึด ผู้ปล่อยวางฝ่ายหนึ่ง ที่จะต้องใช้สติไม่ให้ขาดสายกำกับตัวเองอยู่เสมอ ผู้รู้นี้จึงไม่เกิดไม่ดับ

๒. ฝ่ายสังขารธรรม ซึ่งเรียกกันได้หลายอย่างว่า สังขตะ เจตสิก โลก ทุกข์ ขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นฝ่าย ถูกรู้ ถูกเพ่ง ถูกพิจารณา ถูกยึด ถูกปล่อยวางโดยจิตอีกฝ่ายหนึ่ง ดังนั้นจะเอาสังขาร หรือเจตสิก หรือทุกข์หรือขันธ์ ๕ มาเป็นฝ่าย ผู้เพ่ง ผู้รู้ไม่ได้

เช่นวิญญาณ ๖ ซึ่งเกิดดับ ๆ เอามาเป็นผู้เพ่งย่อมไม่ได้ เพราะวิญญาณเป็นสังขารธรรม คือถูกปรุงแต่งแล้ว เป็นธรรมฝ่ายผล ฉะนั้นในการปฏิบัติกัมมัฏฐานนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องถือหัวข้อที่ได้แยกออกนี้เป็นหลัก อย่าให้ปะปนสับสนเอาจิตเป็นวิญญาณ เอาวิญญาณเป็นจิต ต่างคนต่างเกิดดับ เลยไม่รู้เรื่องรู้ราวว่าอะไรพิจารณาอะไร แล้วเกิดปฏิบัติล้มเหลวไปเพราะไม่รู้เรื่องว่าฝ่ายไหนหลุดพ้นปล่อยวางจากฝ่ายไหนกันแน่นั่นเอง

อารมณ์ หมายถึงสิ่งที่ถูกจิตยึดถือไว้ มี ๖ ประการได้แก่

๑. รูปารมณ์ – อารมณ์คือรูป
๒. สัททารมณ์ – อารมณ์คือเสียง
๓. คันธารมณ์ – อารมณ์คือกลิ่น
๔. รสารมณ์ – อารมณ์คือรส
๕. โผฏฐัพพารมณ์ – อารมณ์คือความสัมผัสถูกต้อง
๖. ธัมมารมณ์ – อารมณ์คือความนึกคิดทางใจ

อารมณ์เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นที่ ๆ จิตนึกน้อมรับเข้ามาเป็นสมบัติของตัวโดยอุปทาน แต่ความจริงแล้วมันเป็นเพียงเงาหรือฉายาภาวะของวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่หาแก่นสารอะไรไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) ของเราทั้งสิ้น จัดเป็นฝ่ายที่ถูกจิตรู้ในด้านปฏิบัติกัมมัฏฐาน.

อารมณ์ ๕ ประการแรกเป็นรูป ซึ่งจัดเป็นโคจรรูป คือ

เป็นรูปที่โคจรไปตามประสาทต่าง ๆ ของร่างกายเข้าสู่จิต บางทีก็เรียกว่าวิสัยรูป คือบัญญัติเรียกอารมณ์ทั้ง ๕ เหล่านี้อันเกิดแต่มหาภูตรูป ๔ เสียใหม่ว่า วัณโณ สัทโท คันโธ รโส โผฏฐัพโพ

อารมณ์ทั้ง ๕ นี้ เมื่อจิตเสพแล้วก็เก็บเอาไว้ แล้วอาจนึกน้อมขึ้นมาเป็นอดีตอารมณ์ คือ เป็นสัญญาความทรงจำ โดยไม่ต้องอาศัยอารมณ์จากภายนอก จัดเป็นธัมมารมณ์ในข้อที่ ๖

ตามธรรมดาแล้ว จิตของปุถุชนจะคิดหรือรับอารมณ์ ๖ อันใดอันหนึ่งอยู่ตลอดเวลา สุดแต่ว่าจิตจะนึกน้อมเข้าไปในอารมณ์ใดเพียงอารมณ์เดียว เราเรียกสภาวะของจิตที่รับรู้อารมณ์โดยผ่านอายตนะทั้ง ๖ ว่า **วิญญาณ** ซึ่งมี ๖ ประการ เช่นเดียวกันคือจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ เมื่อจิตละอารมณ์เก่าและนึกน้อมเข้าไปยังอารมณ์ใหม่ทั้งที่เป็นอดีต, ปัจจุบันหรืออนาคตก็ตาม เราก็กล่าวกันว่าอารมณ์เก่าดับไปจากจิตและอารมณ์ใหม่เกิดขึ้นแทน, **ที่จิต**

ตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ จิตจะรับอารมณ์นี้ แล้วก็เปลี่ยนไปสู่อารมณ์นั้น จากอารมณ์นั้นไปสู่อารมณ์อันอื่น ๆ ต่อไปไม่มีเวลาหยุดยั้ง แสดงว่าจิตจะต้องคลุกเคล้าอยู่กับอารมณ์ทั้งหลาย คือถูกปรุงแต่งอยู่มิได้ขาดเวลา ดังนั้นคำว่าวิญญาณจึงเป็นชื่อของสัมปยุตธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมกัน) ของจิตและอารมณ์ จึงเป็น

จิตสังขาร เมื่อเป็นจิตสังขาร ก็ย่อมตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน มีเกิดดับเป็นธรรมดา

อารมณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นที่จิตนั้น อาจแบ่งออกได้เป็นสองชั้น อารมณ์ชั้นนอกเกิดขึ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งรวมเรียกว่า รูป ส่วนอารมณ์ชั้นในเป็นอดีตอารมณ์ คือ เป็นสัญญาความทรงจำอารมณ์ที่เคยรับมาแต่ก่อน จึงเกิดขึ้นจากนาม เรียกว่าธรรมารมณ์ ขณะที่อารมณ์ชั้นนอกเกิด อารมณ์ชั้นในก็ยังไม่เกิด แต่เมื่ออารมณ์ชั้นนอกดับไปหมดแล้ว อารมณ์ชั้นในจึงจะเกิดขึ้น และเมื่ออารมณ์ชั้นในดับไปอีก อารมณ์ชั้นนอกจึงเกิดขึ้นไม่ซ้ำซ้อนกัน และผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปเช่นนี้ไม่มีสิ้นสุด ช่วยกับปรุงแต่งจิตให้เกิดเป็นชีวิต เป็นภพ และเป็นโลกขึ้น แล้วจิตก็หวั่นไหวแปรปรวนไปตามอารมณ์เหล่านี้ไปด้วย

อารมณ์ชั้นนอกนั้น จะต้องโคจรเข้าทางประสาท ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไปสู่จิต หากประสาทส่วนหนึ่งส่วนใดชำรุดพิกลพิการไปเสีย การรับอารมณ์ทางนั้นย่อมพิกลพิการ คือไม่เกิดวิญญาณ เช่นตาเสีย ก็ไม่เกิดจักษุวิญญาณ เป็นต้น แต่จิตของผู้นั้นยังมี และสามารถรับรู้อารมณ์ทางอื่นได้อยู่นอกจากทางตาเท่านั้น โปรดเข้าใจความหมายของจิตและวิญญาณให้ดี

อารมณ์ทั้ง ๖ นี้ แบ่งออกตามสภาวะที่จิต เข้าไปยึดมั่นถือมั่นได้เป็น ๔ ชนิด คือ

๑. **อิฏฐารมณ์** หมายถึงอารมณ์ที่เกิดจากวัตถุหรือสิ่งที่เกิดจากผลแห่งบุญ อันเป็นที่รัก – พึงพอใจของจิต ทำให้เกิดสุขเวทนาขึ้น.

๒. **อนิฏฐารมณ์** หมายถึงอารมณ์ ที่เกิดจากวัตถุหรือสิ่งที่เกิดจากผลแห่งบาป อันเป็นที่รังเกียจ – เหนื่อยหน่ายของจิต ทำให้เกิดทุกข์เวทนาเกิดขึ้น.

๓. **มัชฌัตตารมณ์** ความถึงอารมณ์ ซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยอย่างอื่น ซึ่งไม่ใช่ผลแห่งบุญและบาป เกิดความไม่รัก – ไม่ชัง ทำให้เกิดอุทุกขมสุขเวทนาขึ้น.

๔. **อติอิฏฐารมณ์** หมายถึงอารมณ์ที่เกิดจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม และพระอริยสงฆ์ อันทำให้เกิดศรัทธาปสาทะ (ความผ่องใส) ขึ้น เช่นปีติอันเกิดแต่องค์ฌานซึ่งจิตได้เข้าถึงโดยอนุโลมเป็นต้น – ในปัจจุบันนี้ก็ได้.

อารมณ์ที่แบ่งไว้ ๔ เหล่านี้ อาจเปลี่ยนแปลงจากข้อหนึ่งไปสู่อีกข้อที่เหลืออยู่อีก ๓ ข้อ ตามความพอใจหรือไม่พอใจของจิตก็ได้ เช่นผลไม้ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตอย่างหนึ่ง เมื่อดูด้วยตา เกิดไม่มีความยินดียินร้ายเป็นมัชฌัตตารมณ์ ถ้าหากได้รับประทานเข้าไป มีรสหวานหอมชื่นใจก็เป็นอิฏฐารมณ์ แต่ถ้าหากมันหล่นจากต้นลงมาถูกศีรษะ เกิดความเจ็บปวด – ไม่ชอบใจ เป็นทุกข์เวทนาขึ้น ก็เป็นอนิฏฐารมณ์.

อายตนะ (เครื่องสืบต่อ) ระหว่างอารมณ์ถึงจิต ในพระอภิธรรมแบ่งออกเป็น

๑. **อายตนะภายใน** ได้แก่จักขุวายตนะ – เครื่องสืบต่อทางตา, โสตายตนะ – เครื่องสืบต่อทางหู, ฆานายตนะ – เครื่องสืบต่อทางจมูก, ชิวหายตนะ – เครื่องสืบต่อทางลิ้น, – กายายตนะ – เครื่องสืบต่อทางกาย, มนายตนะ – เครื่องสืบต่อทางใจ.

๒. **อายตนะภายนอก** ได้แก่ รูปายตนะ – เครื่องสืบต่อจากวัตถุ คือรูป, สัททายตนะ – เครื่องสืบต่อจากวัตถุ คือ เสียง, คันธายตนะ – เครื่องสืบต่อจากวัตถุ คือ กลิ่น, รสายตนะ – เครื่องสืบต่อจากวัตถุ คือ รส, โผฏฐัพพายตนะ – เครื่องสืบต่อจากวัตถุ **คือ** ความถูกต้องทางกาย, ธัมมายตนะ – เครื่องสืบต่อจากวัตถุ คือ ธัมมารมณ์ เรื่องที่จิตนึกคิด.

ภวังค์ (องค์แห่งภพของจิต) ภพหมายความถึงที่อยู่ของจิต หลังจากการรับอารมณ์ครั้งหนึ่งเสร็จแล้ว แต่ยังไม่ทันขึ้นสู่วิถีที่จะรับรู้อารมณ์ครั้งต่อไป นับว่าในขณะนี้จิตไม่มีอารมณ์อันใด แต่เวลาในระยะที่จิตไม่มีอารมณ์นี้เร็วมากจนไม่สามารถแยกออกให้เห็นได้ชัดในทางปฏิบัติ เรียกว่าจิตลงสู่กระแสภวังค์บ้าง ตกภวังค์บ้าง เข้าภวังค์บ้าง แล้วแต่อัธยาศัยของแต่ละคน ซึ่งรวมความได้ว่าระยะนี้เป็นระยะที่จิตยังไม่ได้รับอารมณ์ ในอภิธรรมเรียกว่า อดีตภวังค์ (ภวังค์ในอดีต) นอกจากตอนหัวเลี้ยว

หัวต่อของการเปลี่ยนอารมณ์ของจิต ซึ่งเป็นภวังค์แล้ว ตอนที่กำลังนอนหลับสนิทไม่ฝันและกำลังสลบอยู่จิตก็จะไม่รับอารมณ์จากภายนอกใด ๆ ได้เลย จัดว่าเป็นภวังค์เหมือนกัน นอกจากนอนฝันจิตจะนำอารมณ์ในอดีตที่เคยรู้เคยเห็นมาก่อน เอามาแสดงให้ปรากฏได้อีก จึงไม่จัดว่าเป็นภวังค์

การเรียกชื่ออารมณ์ตามลักษณะที่เข้าไปผสมกับจิต

อิฏฐารมณ์ก็ดี อนิฏฐารมณ์ก็ดี มัชฌัตตารมณ์ก็ดี หรืออดีอิฏฐารมณ์ก็ดี เหล่านี้บางอารมณ์เข้าไปยังไม่ถึงจิตซึ่งมีหน้าที่พิจารณา เป็นแต่ทำให้เพียงกระแสภวังค์ไหวเท่านั้น แล้วก็สงบลงไป ไม่ทราบว่าเป็นวัตถุหรือสิ่งใด อารมณ์อย่างนี้เรียกว่า **อติปริตตารมณ์ โมฆะวาร** หมายความว่า อารมณ์เป็นโมฆะ ไม่ได้ผลที่จะทำให้เกิดเป็นขันธ์ ๕ ขึ้น บางอารมณ์เดินเข้าไปถึงจิต และจิตพิจารณาอารมณ์ทราบว่าเป็นวัตถุหรือสิ่งใดแล้ว ก็ตกลงในกระแสภวังค์ อารมณ์อย่างนี้ เรียกว่า **ปริตตารมณ์** หมายความว่าเป็นอารมณ์ที่จิตกำหนดรู้แล้ว แต่ไม่ยินดียินร้าย จึงไม่เสพอารมณ์ เมื่อจิตไม่เสพอารมณ์ก็ไม่เป็นกรรม เมื่อไม่เป็นกรรมก็ไม่มีวิบากสนอง บางอารมณ์เมื่อจิตกำหนดรู้แล้ว เกิดความพอใจในอารมณ์นั้นก็ดี หรือไม่เป็นที่พอใจก็ดี ชวนะจิตเสพอารมณ์นั้นเข้าสะสมไว้เป็นกรรมเป็นกิเลสสั่งสมไว้ในสันดานแล้วจึงลงสู่ภวังค์ กรรมที่สั่งสมไว้จะบังเกิดผลสนองตอบต่อไป อารมณ์อย่างนี้

เรียกว่า **มหันตารมณ์ ชวนะวาร** หมายความว่า อารมณ์ใหญ่

บางอารมณ์เมื่อจิตกำหนดรู้แล้ว เป็นที่พอใจก็ดี หรือไม่เป็นที่พอใจก็ดี ชวนะจิตเสพอารมณ์เข้าสั่งสมเก็บไว้เป็นกรรมอยู่ในสันดาน แล้วยังไม่ลงสู่ภวังค์ จิตยังยึดหน่วงเก็บไว้เป็นอุปนิสัยเป็นสันดานอีกขณะ จึงตกภวังค์ อารมณ์อย่างนี้ เรียกว่า **อติมหันตารมณ์ ตทาลัมพนะวาร** หมายความว่า อารมณ์อันยิ่งใหญ่ อารมณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดเหล่านี้ หมายเฉพาะรูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ ส่วนธัมมารมณ์ที่เกี่ยวกับอารมณ์ที่จิตนึกน้อมหรือตรึกยังมีอีก ๒ อารมณ์ คือถ้าจิตนึกคิดน้อมอารมณ์อดีตอันใด เป็นที่พอใจก็ดี ไม่พอใจก็ดี ชวนะจิตเข้าเสพอารมณ์นั้น เข้าสั่งสมเป็นกรรมกิเลสเก็บไว้ในสันดานแล้วลงสู่กระแสภวังค์ อย่างนี้เรียกว่า **อวิภูตารมณ์** มีผลเช่นเดียวกับมหันตารมณ์ ถ้าจิตนึกน้อมอารมณ์ใดเป็นที่พอใจก็ดี ไม่พอใจก็ดี ชวนะจิตเสพอารมณ์นั้น ๆ เข้าสั่งสมเป็นกรรมกิเลสเก็บไว้ในสันดาน แล้วยังไม่ลงสู่กระแสภวังค์ จิตยึดหน่วงเก็บไว้เป็นอุปนิสัยอีก ๒ ขณะจึงตกกระแสภวังค์ อารมณ์อย่างนี้เรียกว่า **วิภูตารมณ์** มีผลเช่นเดียวกับอติมหันตารมณ์

อารมณ์มีมากมายเหลือที่จะพรรณา แต่รากฐานที่มาแห่งอารมณ์คือรูปธาตุและรูปสัญญา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในทางธรรม ไม่ว่าธรรมบทไหนก็จะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับอารมณ์ด้วย

เสมอไป คนเราจะมีสุขมีทุกข์ โสมนัสหรือโทมนัสก็เพราะอารมณ์และเกี่ยวเนื่องอยู่กับอารมณ์ทั้งนั้น นอกจากไปนิพพานจึงจะเป็นอนารมณ์ คือไม่มีอารมณ์.

จิตจะรับรู้อารมณ์ชั้นนอก ผ่านทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รวม ๕ ทวาร และรับรู้อารมณ์ชั้นในโดยทาง มโนทวาร ทางเดียว จิตที่รับรู้อารมณ์ทางอายตนะที่กล่าวดังนี้ได้กลายเป็นจิตผสมกับอารมณ์ไปแล้ว ในทางธรรมเราเรียกจิตผสมนี้ว่า วิญญาณ โสตวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ ฆานะวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ เมื่อจิตรับรู้อารมณ์(ดูรูป)ทางตาเกิดจักขุวิญญาณ แล้วเปลี่ยนไปรับรู้อารมณ์ (ฟังเสียง) ทางหู เกิดโสตวิญญาณ และแล้วก็เปลี่ยนไปรับรู้อารมณ์ (ลิ้มรส) ทางลิ้น เกิดชิวหาวิญญาณ ดังนี้ ในทางธรรมเรากล่าวว่า เมื่อตาดูรูป จักขุวิญญาณก็เกิดขึ้นเมื่อเปลี่ยนไปฟังเสียง จักขุวิญญาณที่เกิดแต่การดูรูปนั้นก็ดับไป และโสตวิญญาณก็เกิดขึ้นแทนที่ และเมื่อเปลี่ยนไปลิ้มรสด้วยลิ้น โสตวิญญาณที่เกิดแต่การฟังเสียงนั้นก็ดับไปและชิวหาวิญญาณก็เกิดขึ้นแทนที่ จนกว่าจะมีอารมณ์ใหม่มาแทนอีก ดังนั้นการรับรู้อารมณ์ของจิตที่เรียกว่าวิญญาณ ๖ นี้ จึงย่อมเกิดดับ ๆ อยู่เสมอเป็นธรรมดาตามจำนวนอารมณ์ที่จิตรับรู้เข้ามาตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ รวมทั้งในขณะที่นอนฝันด้วย แต่ธาตุรู้หรือจิตนั้นมิได้เกิดดับไปตามวิญญาณเหล่านี้ด้วยเลย.

จิตที่รู้อารมณ์จากอดีตสัญญา นั้นเรียกว่า วิบาก อันเป็นผลของความรู้เห็นอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านไปในอดีต ถ้าเป็นวิบากของจิตที่รับรู้อารมณ์ฝ่ายโลก จิตก็จะทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ แต่ถ้าเป็นวิบากของจิตที่เลิกรับรู้อารมณ์ทางโลก ไม่เกี่ยวข้องกับโลกเมื่อใด จิตก็จะเลิกทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ อีกต่อไปเรียกว่า วิมุติจิต คือจิตหลุดพ้นจากอารมณ์ เป็นนิพพานวิญญาณจึงดับสนิท ณ ที่นั้น กล่าวคือไม่มีอารมณ์ใดที่จะเข้ามาปรุงแต่งชักพาให้จิตหวั่นไหวอีกแล้ว.

วิมุติจิตนั้นเป็นโลกุตตระ คืออยู่เหนือโลก (พ้นจากโลกิยะ) เพราะได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี จึงมีปัญญาอันฉลาดไพบูลย์ยิ่ง สามารถรอบรู้จักสภาวะของสังขารธรรม ตามความเป็นจริงโดยไม่เข้าไปยึดมั่นในอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าหรือ อารมณ์อดีตที่ดับไปแล้วก็ตามที่จะทำให้จิตถูกปรุงแต่งและหวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้น ๆ อีกต่อไปอย่างเด็ดขาด.

คำที่มีความหมายเป็นไวพจน์ส่งเสริมเกื้อกูล ของคำว่า อารมณ์ คือ โลก เจตสิก สังขาร สังขตะ ทุกข์ ขันธ์ ๕ รูปนาม เหล่านี้จัดอยู่ในพวกอารมณ์ที่ถูกวิมุติจิตรู้และเลิกถือเอาเข้ามาปรุงแต่งเป็นชีวิต เป็นภพ และเป็นโลกแล้ว เพราะรู้ว่าสิ่งเหล่านี้ตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ไร้แก่นสารจริง ๆ.

ดังนั้นเมื่อจิตเลิกยึดถือเอาอารมณ์ทางโลกใด ๆ อีกต่อไป

ที่เรียกอนารมฺมณ์ จิตจึงถึงนิพพานซึ่งสงบจากการปรุงแต่งใด ๆ พระอรรถกถาจารย์บัญญัติ เรียกสภาวะของจิตขณะนี้ว่า มีนิพพานเป็นอารมณ์ เพราะเข้าใจว่าจิตจะปราศจากอารมณ์ไม่ได้ แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วหมายถึงจิตหมดจากการที่มีอารมณ์เข้าไปปรุงแต่ง คือถึงนิพพานแล้วนั่นเอง.

อารมณ์และขันธ์ ๕ ตามธรรมดาแล้วรูป เสียง กลิ่น รส ความถูกต้องทางกาย และธัมมารมณ์ย่อมมีอยู่ในโลก แต่ยังไม่อาจบัญญัติเรียกว่าอะไรได้จนกว่าจะมีจิตหรือธาตุรู้มาสัมผัสและรับรู้สิ่งเหล่านี้เข้า. เมื่อจิตเข้ามากระทบเมื่อใด เมื่อนั้นแหละจึงเป็นอารมณ์ของจิต อาศัยที่จิตมีอวิชชากำกับอยู่เดิม จึงได้เข้าผสมกับอารมณ์นั้น ๆ ด้วยอำนาจของตัณหาและอุปาทาน หลังจากผัสสะ ทำให้จิตหวั่นไหวไปตามอารมณ์ และเกิดเป็นขันธ์ ๕ ขึ้นโดยอาศัยทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. **ขันธ์ ๕ ทางตา**: อาศัยตา ๑, รูป ๑, จึงเกิดการรับรู้อารมณ์ทางตา คือ จักขุวิญญาณขึ้น ตาและรูปเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ย่อมมีความเปลี่ยนแปรไปเป็นประการอื่น เพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ จึงต้องบ่วยไข้แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ก็ย่อมไม่เที่ยงตามไปด้วย. การที่ธรรม ๓ ประการ คือ ตา ๑, รูป ๑, และจักขุวิญญาณ ๑ มาอยู่รวมกันแห่งเดียว เรียกว่าจักขุ

สัมผัส. จิตที่ถูกจักขุสัมผัสแล้วย่อมเกิด เวทนา, เกิดสัญญา และเกิดเจตนา (สังขาร) ที่เป็นขันธ์ ๕ ทางตาขึ้นครบ

๒. **ขันธ์ ๕ ทางหู**: อาศัยหู ๑, เสียง ๑, จึงเกิดการรับรู้ทางหู คือโสตวิญญาณขึ้น หูและเสียงเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ย่อมมีความเปลี่ยนแปรไปเป็นประการอื่น เพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ จึงต้องป่วยไข้แปรปรวนไปเป็นธรรมดาเมื่อเกิดโสตวิญญาณขึ้น ก็ย่อมไม่เที่ยงตามไปด้วยการที่ธรรม ๓ ประการ คือ หู ๑, เสียง ๑, และโสตวิญญาณ ๑ มาอยู่รวมกันแห่งเดียว เรียกว่า โสตสัมผัส จิตที่ถูกโสตสัมผัสแล้ว ย่อมเกิดเวทนา เกิดสัญญา และเกิดเจตนา (สังขาร) ที่เป็นขันธ์ ๕ ทางหูครบ

๓. **ขันธ์ ๕ ทางจมูก**: อาศัยจมูก ๑, กลิ่น ๑, จึงเกิดการรับรู้อารมณ์ทางจมูกคือฆานวิญญาณขึ้น จมูกและกลิ่นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ย่อมมีความเปลี่ยนแปรไปเป็นประการอื่นเพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ จึงต้องป่วยไข้แปรปรวนไปเป็นธรรมดาเมื่อเกิดฆานวิญญาณขึ้นก็ย่อมไม่เที่ยงตามด้วย การที่ธรรม ๓ ประการ คือ จมูก ๑, กลิ่น ๑, ฆานวิญญาณ ๑ มาอยู่รวมกันแห่งเดียว เรียกว่าฆานสัมผัส จิตที่ถูกฆานสัมผัสแล้ว ย่อมเกิดเวทนา, เกิดสัญญา และเกิดเจตนา (สังขาร) ที่เป็นขันธ์ ๕ ทางจมูกครบ

๔. **ขันธ์ ๕ ทางลิ้น**: อาศัยลิ้น ๑, รส ๑, จึงเกิดการรับรู้อารมณ์ทางลิ้น คือ ชิวหาวิญญาณขึ้น ลิ้นและรสเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง

ย่อมมีความเปลี่ยนแปรไปเป็นประการอื่น เพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ จึงต้องบ่วยไข้แปรปรวนไปเป็นธรรมดาเมื่อเกิดเป็นชิวหาวิญญาณขึ้น ก็ย่อมไม่เที่ยงตามไปด้วย การที่ธรรม ๓ ประการ คือ ลิ้น ๑, รส ๑, และชิวหาวิญญาณ ๑ มาอยู่รวมกันแห่งเดียว เรียกว่า ชิวหาสัมผัส จิตที่ถูกชิวหาสัมผัสแล้วย่อมเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดเจตนา (สังขาร) ที่เป็นขันธ์ ๕ ทางลิ้นขึ้นครบ.

๕. **ขันธ์ ๕ ทางกาย** : อาศัยกาย ๑, ความสัมผัสทางกาย ๑, จึงเกิดการรับรู้อารมณ์ทางกายขึ้น คือ กายวิญญาณ กายและความสัมผัสทางกายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ย่อมมีความเปลี่ยนแปรไปเป็นประการอื่น เพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ จึงต้องบ่วยไข้แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อเกิดเป็นกายวิญญาณขึ้นก็ย่อมไม่เที่ยงตามด้วย การที่ธรรม ๓ ประการ คือ กาย ๑, ความสัมผัสทางกาย ๑, และกายวิญญาณ ๑ มาอยู่รวมกันแห่งเดียว เรียกว่ากายสัมผัส จิตที่ถูกกายสัมผัสแล้วย่อมเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดเจตนา (สังขาร) ที่เป็นขันธ์ ๕ ทางกายครบ.

๖. **เกิดขันธ์ ๕ ทางใจ** เพราะอาศัยใจ ๑ ธัมมารมณ์ ๑ จึงเกิดการรับรู้อารมณ์ทางใจคือ มโนวิญญาณขึ้น มโน (ใจ) และธัมมารมณ์เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ย่อมมีความเปลี่ยนแปรไปเป็นประการอื่น เพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ และต้องบ่วยไข้

แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อเกิดเป็นมโนวิญญาณขึ้น ก็ย่อมไม่เที่ยงตามไปด้วย การที่ธรรมสามประการนี้ คือ มโน ๑ ธัมมารมณ์ ๑ และมโนวิญญาณ ๑ มาอยู่รวมกันแห่งเดียว เรียกว่า มโนสัมผัสสะ จิตที่ถูกมโนสัมผัสสะแล้ว. ย่อมเกิดเวทนา และย่อมเกิดเจตนา (สังขาร) และเกิดสัญญาที่เป็นขันธ์ ๕ ทางใจขึ้นมาครบถ้วน.

ขันธ์ ๕ นั้นมีรายละเอียดอธิบายอย่างไร

๑. **รูปขันธ์** เกิดแต่มหาภูตรูปธาตุ ๔ เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น มีรูปพรรณสัณฐานให้รู้เห็นได้ เพราะการประชุมปรุงแต่งของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ รวมกันเข้าเป็นรูป เมื่อประชุมปรุงแต่งแล้ว จึงเป็นสังขารธรรมซึ่งย่อมกลับกรอกแปรปรวนไปด้วยอำนาจความร้อนเย็น ไม่อาจดำรงคงที่ตามสภาพเดิมได้ ดังนั้นถ้าจะกล่าวโดยสภาวะรูปย่อมเป็นทุกข์ โดยตัวของมันเองอยู่แล้ว ครั้นมีจิตเข้ามายึดถือรูปนี้โดยความเข้าใจผิดก็เกิดเป็นทุกข์ซ้อนขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งคือทุกข์เพราะการเข้ามายึดรูปด้วยความสำคัญผิด รูปที่มีจิตเข้ามายึดนี้เป็นรูปขันธ์.

๒. **เวทนาขันธ์** เมื่อจิตยึดเอารูปเข้ามาเป็นอารมณ์แล้ว เกิดความรู้สึกเป็นสุขกายสบายใจ เกิดโสมนัสยินดี หรือรู้สึกเป็นทุกข์ไม่สบายใจ เกิดโทมนัสขัดเคืองค่นแค้นน้อยเนื้อต่ำใจ หรือรู้สึกกลาง ๆ เป็นปกติเฉยอยู่ ไม่สุขไม่ทุกข์ไม่โสมนัส – โทมนัส

อาการเหล่านี้เรียกว่าจิตเสวยอารมณ์หรือเกิดเป็นเวทนา ๕ ประการ คือ สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, โสมนัสเวทนา, โทมนัสเวทนา, อทุกขมสุขหรืออุเบกขาเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น. นับเป็นเวทนาขันธ์

๓. **สัญญาขันธ์** เมื่อจิตรู้ว่ามีเวทนาเกิดขึ้นเพราะการรับเอารูป ก็จำอารมณ์ที่ได้เสพไว้ได้ เช่นจำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ความกระทบทางกาย) และธัมมารมณ์ (เรื่องราวที่เกิดขึ้นทางใจ) ตลอดจนเวทนา ๕ เหล่านี้ตามที่ปรากฏได้ นับเป็นสัญญาขันธ์

๔. **สังขารขันธ์** เมื่อจิตได้จำรูป และเวทนาตามที่กล่าวในข้อ ๓ นี้ได้แล้วก็นึกคิดตัดสินใจกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดเป็นกรรม ตามอำนาจกิเลสฝ่ายกุศลบ้างหรือฝ่ายอกุศลบ้างหรือเป็นกลางๆไม่เป็นทั้งฝ่ายกุศลและอกุศลบ้างนับเป็นสังขารขันธ์ **เวทนาสัญญาและสังขารนี้เป็นเจตสิกมีผัสสะเป็นปัจจัย**

๕. **วิญญาณขันธ์** เมื่อจิตเสวยอารมณ์ เกิดเวทนาอย่างใดขึ้น และจำได้ว่าเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์อย่างใด ทำให้เกิดความคิดอย่างใดขึ้น จะเป็นกุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม เฉยๆก็ตาม จิตก็รู้เรื่องราวเหล่านี้ตามที่ปรากฏหมด การรู้อารมณ์โดยอาศัยอายตนะทั้ง ๖ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ พุ่งออกมาภายนอกตัวของมันเอง เนื่องจากการไปรับเอาอารมณ์ภายนอกเข้ามานี้ จิตได้ถูกผสมคลุกเคล้าอยู่กับอารมณ์ เกิดเวทนา

จำได้หมายรู้ และความนึกคิดต่างๆ ขึ้นดังที่ได้กล่าวมา ๔ ข้อข้างต้น อย่างสิ้นเชิง จึงเรียกว่า วิญญาณขันธ์ มีนามรูปเป็นปัจจัย

ฉะนั้นคำว่า เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารก็ดี วิญญาณก็ดี รูปก็ดี เจตสิกก็ดีเหล่านี้ ต่างก็เป็นอาการของจิตหรือวิญญาณธาตุทั้งสิ้น และสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ มีจิตเป็นผู้นำ มีจิตเป็นใหญ่ และจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีจิตกระทำให้สำเร็จ ดังนั้นขันธ์ ๕ จึงเป็นสังขารธรรม จึงย่อมตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ต้องเกิดดับๆๆ ตามจำนวนเจตนาที่จิตเสพอารมณ์แต่ละครั้ง ฉะนั้นขันธ์ ๕ จึงเกิดดับในวันหนึ่งๆ อย่างนับไม่ถ้วน แต่ตัวผู้รู้หรือจิตหรือวิญญาณธาตุอันบริสุทธิ์นั้นมีสภาวะไม่เกิด ไม่ดับ ไม่ล้มตายหายสูญไปไหน ส่วนวิญญาณขันธ์นั้นถูกกิเลสเครื่องเศร้าหมอง คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานเกาะแอบแฝงอยู่ ประดุจสนิมที่เกาะแนบแน่นอยู่กับเนื้อเหล็ก จึงไม่บริสุทธิ์ไม่ผ่องใส ต้องมีอาการเกิดๆ ดับๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ตอนต้น.

จิตเดิมหรือวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้)

คำว่า **"จิตเดิม"** นี้มีมาในภาษาบาลีว่าดังนี้ อชฺฌตฺตํ สมยํ จิตฺตํ สนฺติ เมวาธิ คจฺฉติ แปลว่า ผู้เข้าถึงจิตเดิมหรือจิตตัวในได้ย่อมเป็นผู้สงบ ความหมายของคำว่า "จิตเดิม" นี้หมายถึงจิตที่ยังไม่เข้าไปรับรู้อารมณ์หรือผสมกับอารมณ์เลย, คือมีธาตุ

รู้เป็นเอกเทศอยู่ แต่ทว่าเป็นธาตุรู้ที่มีอวิชชากำกับอยู่ จึงไม่อาจรักษาสภาพเดิมของตนไว้ได้เพราะเห็นผิดและเข้าไปผสมกับอารมณ์อันน่ารักน่าใคร่ เกิดเป็นธาตุผสมที่เรียกว่าจิตสังขารไป ซึ่งฝ่ายอภิธรรมได้แบ่งแยกจิตสังขารไว้ตามประเภทของเจตสิกที่เข้าไปผสมถึง ๘๙ หรือ ๑๒๑ ชนิด (ดวง) ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ดังนั้นจึงขอได้โปรดรับทราบไว้ด้วย ณ ที่นี้ว่า คำว่าจิตในอภิธรรมปิฎกนั้นเป็นจิตสังขารเป็นสังขตธรรม ซึ่งถ้าหากกล่าวถึงเมื่อใด หนังสือเล่มนี้จะระบุเรียกให้ชัดทีเดียว เพื่อป้องกันความสับสนที่จะบังเกิดขึ้นกับคำว่าจิตที่มีมาในพระสุตตันตปิฎกที่มีความหมายเป็นอสังขตธรรม ไม่ใช่จิตผสม.

ฉะนั้น จิตที่มาในหนังสือเล่มนี้ย่อมไม่ได้หมายถึงจิตสังขารดังที่มาในอภิธรรมปิฎก จึงไม่มีการเกิด – ดับเป็นอันขาด แต่เป็นธาตุแท้ดั้งเดิมที่ไม่มีเหตุปัจจัยทำให้เกิด และไม่มีการสิ้นเหตุปัจจัยทำให้ดับ หรือล้มตายหายสูญไปไหน.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสรรเสริญจิตไว้ดังนี้ คือ นาหำ ภิกฺขเว จิตฺตำ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอันเอกชนิดอื่นเหมือนจิตเลย ซึ่งแสดงว่าจิตเป็นธรรมอันยอดเยี่ยมในพระพุทธศาสนา ดังนั้นจะยกเอาจิตนี้ไปเป็นพลังงานหรือเป็นตัวทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมผิดพุทธาธิบายดังยกมานี้ทีเดียว.

จิตเดิม มีกี่ดวง และมาแต่ไหน ?

๑. ตามบาลีที่มาในจิตตวรรคแห่งธรรมบทกล่าวว่า ทูรงฺคมํ เอกจรํ อสรีรํ คุหาสยํ เยจิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา แปลว่า ผู้ใดสำรวมจิตซึ่งมีสภาพเป็นดวงเดียว ท่องเที่ยวไปสู่ที่ไกลได้ ไม่มีรูปร่าง มีถ้ำเป็นที่อาศัย, ไว้ได้แล้ว ผู้นั้นย่อมพ้นจากการพันธนาการของมารคือกิเลสได้ อันนี้แสดงว่า จิตเดิมมีดวงเดียว

๒. ในอนมตัคคสูตรได้บรรยายไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับที่มาของจิตเดิมไว้ดังนี้ อนมตคฺโคยํ ภิกฺขเว สงสาโร ปุพฺพาโกฏิ น ปญฺญายติ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตที่เวียนว่ายอยู่ในสงสารจักรนี้ มีอยู่ก่อนแล้ว ที่ผู้มีปัญญาไม่อาจตามรู้ได้ว่ามาจากไหน อันนี้แสดงว่า จิตเป็นธาตุแท้ดั้งเดิมซึ่งมีอยู่ก่อนแล้ว ไม่มีใครสร้าง กล่าวคือไม่มีปัจจัยอะไรทำให้จิตเกิด และไม่มีการสิ้นเหตุให้จิตดับ เหล่านี้คือความหมายของจิตที่มีมาในพระสุตตันปิฎก จิตสังขาร ที่มีมาในอภิธรรมปิฎก ในนามของจิต ซึ่งได้แบ่งแยกออกไปเป็น ๘๙ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง ตามชนิดของกิเลสที่เข้าผสมด้วยนั้นจึงเห็นได้ชัดแล้วว่า จิตในพระอภิธรรมเป็นจิตผสมเป็นสังขตธรรม ซึ่งอรรถกถาจารย์ได้บัญญัติเรียกชื่อไว้ถึง ๑๐ ชื่อด้วยกันอันได้แก่ จิต มโน หทัย วัตถุ มนัส ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณ ขันธ์

มโนธาตุ ตัวอย่างจิตผสมในพระอภิธรรม ๘๙ ดวงมีดังนี้คือ

อกุศลจิต = อกุศล + จิต หมายความว่า มีอกุศลผสมอยู่กับจิต ๑๒ ดวง

อเหตุกจิต = อเหตุกะ + จิต หมายความว่า ไม่มีโลภะโทสะโมหะและอโลภะ อโทสะ อโมหะผสมอยู่กับจิต ๑๘ ดวง

กามาวจรจิต = กามาวจร + จิต หมายความว่า กุศลที่ประกอบจิตทำให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในกามภพ คือกามบุคคล ๒๔ ดวง

รูปาวจรจิต = รูปาวจร + จิต หมายความว่ากุศลที่ประกอบจิตทำให้เวียนว่ายอยู่ในรูปภพ คือ รูปพรหม ๑๕ ดวง

อรูปาวจรจิต = อรูปาวจร + จิต หมายความว่ากุศลที่ประกอบจิตทำให้เวียนว่ายอยู่ในอรูปภพคืออรูปพรหม ๑๒ ดวง

โลกุตตรจิต หมายความถึงมรรคและผลที่เข้าไปประกอบให้จิตอยู่เหนือโลก พ้นโลก ๘ ดวง และใน ๘ ดวงนี้ มีบัญจมฌานประกอบอยู่อีก จึงเท่ากับ ๘×๕ = ๔๐ ดวง จึงเป็นจิตสังขาร ๘๙ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวงในพระอภิธรรมปิฎก.

จิตประภัสสร มีบาลีมาในพระสูตรว่า ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจโข อาคนฺตุเกหิ อุปกิเลเสหิ อุปกิลิฏฺฐนฺ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้มีสภาพเดิมผ่องใสแต่ที่เศร้าหมองไปเพราะมีเครื่องเศร้าหมองจรเข้ามาในภายหลัง แสดงว่าเดิมจิตยังไม่มีกิเลส แต่กิเลสได้เข้ามาบังเกิดที่จิตในภายหลัง ผู้ศึกษา

ธรรมส่วนมากมักเข้าใจคำว่า "ประภัสสร" ว่าบริสุทธิ์เป็นจิตพระอรหันต์ แต่ความจริงไม่ใช่ ท่านหมายถึงจิตที่ผ่องใสเพราะยังไม่ได้ถูกเจือปนด้วยอารมณ์ภายนอก กล่าวให้ชัดก็คือหมายถึงจิตที่ยังอยู่ในภวังค์ ยังไม่ได้ขึ้นสู่ชวนวิถี เช่นในขณะนอนหลับสนิทไม่ฝัน หรือสลบเป็นต้น จิตประภัสสรนี้มีอวิชชาความโง่เขลากำกับอยู่ จึงได้เข้าผสมกับอารมณ์ทันทีที่มีผัสสะ(การกระทบ)กับอารมณ์.

ปัณฑระ หมายถึงจิตที่เกิดความผ่องใส เมื่อได้รับอารมณ์อันเป็นที่พอใจยิ่ง เช่นจิตของผู้ที่ได้ลาภลอยเป็นจำนวนมาก ก็เกิดความดีอกดีใจผ่องใสขึ้น ความผ่องใสอันนี้ย่อมเจือด้วยอามิส คือ กามคุณ ๕.

ปสาทะ หมายถึงจิตที่เกิดความผ่องใส เพราะตั้งอยู่ในธรรมอันไม่ประกอบด้วยอามิส คือกามคุณ ๕.

จิตกับวิญญาณ ๖ ถ้าหากค้นคว้าในพระสูตรดูให้ทั่วไปแล้วจะทราบได้ชัดทันทีว่า ไม่มีพระสูตรใดเลยที่กล่าวว่า จิตเกิดดับ มีแต่กล่าวว่าจิตหลุดพ้นและยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส แต่อาการที่จิตเข้าไปรับรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ ซึ่งเกิดปรุงแต่งเป็นวิญญาณ ๖ นั้น แต่ละครั้งๆ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เรื่องนี้จำเป็นต้องยกอุทธาหรณ์ทางวัตถุขึ้นมาเปรียบเทียบเพื่อความเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้.

สมมุติว่า หลอดไฟฟ้ากระแสตรงที่กำลังเชื่อมสวิตช์ตั้งอยู่หลอดหนึ่งคือจิต มีแสงสว่างที่ฉายออกมายังจออันหนึ่ง แสงสว่างย่อมฉายไปตลอดเวลาไม่ขาดสายโดยไม่เกิดไม่ดับเลย แต่ถ้าเราเอากระจกสีมากั้นแสงที่ส่องไปยังจอนั้นด้วยสีแดงบ้าง เขียวบ้าง เหลืองบ้าง ดังนี้ แสงที่ปรากฏบนจอก็จะปรากฏเป็นแสงสีแดง สีเขียว สีเหลือง สุดแล้วแต่ว่าจะใช้กระจกสีใดมาใส่กั้นแสงไฟฟ้าที่ฉายอยู่นั้น อธิบายว่า แสงสีแดงเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แสงสีเขียวเกิดขึ้นตามมาแล้วก็ดับไป แสงสีเหลืองเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอีก ดังนี้ ตามลำดับ

แสงสีต่าง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปนี้เทียบได้แก่วิญญาณ ๖ ซึ่งเกิดขึ้น และปรุงแต่งที่อายตนะทั้ง ๖ แต่ตัวกำเนิดแสงเดิมนั้นเทียบได้แก่จิต มิได้เกิดดับตามสีต่าง ๆ ไปด้วยเลย จิตสังขารในพระอภิธรรมนั้น กล่าวบรรยายถึงอาการของแสงที่ถูกกระจกสีบังแล้วเท่านั้น ไม่ได้กล่าวบรรยายถึงแสงเดิมที่ยังไม่ถูกกระจกสีกั้นบังไว้เลย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่าง ของความหมายของจิตกับวิญญาณ ๖ ได้อย่างชัดเจนที่สุด จิตเป็นอสังขตะธรรม จึงดำรงสภาวะ "รู้" ของตนเองอยู่ตลอดเวลา ดังแสงของหลอดไฟล้วน ๆ แต่วิญญาณ ๖ นั้นเป็นสังขตธรรม คือจิตได้ผสมกับอารมณ์ที่มาผัสสะแล้ว ดังแสงไฟผสมกลมกลืนกับสีของกระจกสีที่กั้นแสงไว้นั้น เหตุนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงสรรเสริญและให้

ฝึกฝนอบรมจิตเดิมให้รักษาความบริสุทธิ์ไว้ตามสภาพเดิม และปฏิเสธว่า วิญญาณ ๖ ไม่ใช่ตัวตน เพราะเป็นสังขารธรรม คือตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ การที่ทรงปฏิเสธว่าวิญญาณ ๖ ไม่ใช่ตัวตนนั้น ก็เพราะว่าพระองค์ได้รู้จักจิตบริสุทธิ์ที่ปราศจากกิเลสแล้วนั่นเอง ดังที่ทรงตรัสชวนพวกภัททวัคคีย์ ๓๐ คน ให้มาค้นหาตัวตนกันจนพบ คือพบจิตบริสุทธิ์เป็นพระอรหันต์ขีณาสพในที่สุดนั้นนั่นเอง

ความแตกต่างของคำว่า จิตกับวิญญาณนี้ มีแสดงในบาลีซึ่งมาในพระสูตรติกนิบาต ปฐโมภาโค อังคุตตรนิกายว่า วิญญาณสฺส นิโรเธน ตณฺหกฺขย วิมุตฺติโน ปชฺโชตสฺเสว นิพฺพานํ วิโมกฺโข เจตโส อหุ แปลว่า จิตของพระขีณาสพพ้นไปจากตัณหาถึงนิพพาน เหมือนเปลวอัคคีดับ ทั้งนี้เพราะความดับแห่งวิญญาณ (คือการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะดับไปจากจิตหมดแล้ว)

วิธีสาธิตว่าจิตไม่มีการเกิดดับ

ในการสาธิต เราต้องรู้เบื้องพื้นฐานว่า ธาตุรู้นั้นคือจิต และที่ใดมีธาตุรู้ยืนปรากฏอยู่ ก็ต้องแปลว่า ณ ที่นั้นมีจิตอยู่ เมื่อมีธาตุรู้ยืนปรากฏอยู่แล้ว เราจะพูดว่าธาตุรู้เกิดดับ (คือรู้บ้างไม่รู้บ้าง) ย่อมเป็นการกล่าวผ่าผืนความจริง เพราะถ้ากล่าวว่าธาตุรู้เกิดย่อมหมายความว่าเดิมไม่มีธาตุรู้แต่ว่าเพิ่งจะมีธาตุรู้ขึ้น และถ้ากล่าวว่าธาตุรู้ดับย่อมหมายความว่าธาตุรู้หายไปแล้วขณะนี้ไม่มี ดังนั้น

ในขณะที่กำลังสาธิตอยู่ให้สังเกตด้วยความเป็นธรรมว่า ธาตุรู้ได้บกพร่องตกหล่นขาดหายไปในขณะใดบ้าง แล้วกล่าวออกมาตามความเป็นจริงเท่านั้น และนี่เป็นสัจจะที่พระพุทธองค์ทรงใช้สั่งสอนชาวโลก เพื่อให้เข้าใจตามพระองค์ได้ตามความเป็นจริง พระองค์จะไม่นำสิ่งที่ผู้ฟังมองไม่เห็นหรือเข้าใจไม่ได้ มาสอนเป็นอันขาด.

สมมุติว่าเรายกเอาวัตถุชิ้นหนึ่งมาตั้งให้เราเพ่งดู ณ จุด ๆ หนึ่งโดยมิให้สายตาคลาดเคลื่อนไปที่อื่นเลย เราย่อมรู้ว่าขณะนี้มีวัตถุชิ้นนั้นตั้งอยู่ ณ จุดนั้น และเมื่อยกเอาวัตถุชิ้นนั้นออกไปเสียจากจุดนั้น เราก็ย่อมรู้ว่าขณะนี้วัตถุชิ้นนั้นได้หายไปจากจุดนั้น เมื่อยกวัตถุนั้นกลับมาตั้งไว้ ณ จุดเดิมอีก หรือว่าเมื่อตั้งแล้วก็ยกเอาออกไปเสียอีก ไม่ว่ากี่ครั้งกี่หนก็ตาม เราย่อมรู้อยู่ทุกขณะว่ามีวัตถุนั้นอยู่ วัตถุกำลังถูกยกเคลื่อนย้ายออกไปจากจุดนั้น (คือไม่มีวัตถุอยู่ที่จุดนั้น) หรือวัตถุนั้นกำลังถูกยกเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้ง ณ จุดนั้นอีก (คือมีวัตถุตั้งอยู่ที่จุดนั้น) ซึ่งเทียบได้กับจิตตานุปัสนาสติปัฏฐาน คือเมื่อราคะ (ความกำหนัด) เกิดขึ้นที่จิตก็รู้ชัดว่าขณะนี้ราคะเกิดขึ้นที่จิต หรือเมื่อราคะหายไปจากจิตก็รู้ชัดว่าขณะนี้ราคะหายไปจากจิต เป็นต้น (โปรดดูมหาสติปัฏฐานสูตร)

เมื่อสรุปผลออกมาย่อมปรากฏดังนี้ตรงกันทุกคนคือ ไม่ว่าจะมีวัตถุนั้นตั้งอยู่ ณ จุดนั้นหรือไม่ก็ตาม เราย่อมรู้อยู่ทุกขณะ

โดยไม่ขาดสายว่าวัตถุนั้นตั้งอยู่และเคลื่อนย้ายหายไปจากจุดนั้น หรือว่าได้ถูกยกเข้าไปตั้งไว้ใหม่ ณ จุดนั้นอีก ธาตุรู้ของเราไม่ได้ขาดตายหายสูญไปไหน คือไม่ได้เกิดดับเลย แต่วัตถุคือสิ่งที่ถูกเรารู้นั้นต่างหากที่เกิดขึ้นที่จิตเมื่อยกไปตั้ง ณ จุดนั้น และดับไปจากจิตเมื่อยกออกไปเสียจากจุดนั้น หรืออาจกล่าวเสียใหม่ได้ดังนี้ว่า จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ได้ผลัดกันเกิดกันดับที่จิต ตามจำนวนครั้งที่จิตกระทบกับอารมณ์ก็ได้ ตรงตามบาลีที่มีมาในพระอภิธรรมว่า อนุปฺปนฺนา อุปชฺชนฺติ อุปฺปนฺนา จ นิรุชฺฌเร อภินวา ว สงฺขารา นทีโสต สมูปมา วิชฺชุปาโท ว อากาเส อุปชฺชนฺติ ว ยนฺติจ แปลว่า สังขาร (สิ่งที่ถูกจิตรู้) ทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปดุจดังกระแสน้ำไหล สังขารทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเหมือนฟ้าแลบในอากาศฉะนั้น.

ดังนั้น การบรรยายธรรมตามแนวพระอภิธรรมที่ว่า อารมณ์เกิดจิตเกิด (เอกุปฺปาท) อารมณ์ดับจิตดับ (เอกนิโรธ) จิตและเจตสิกมีอารมณ์อันเดียวกัน (เอการมฺณ) นั้น คำว่าอารมณ์หมายถึงสิ่งที่ถูกจิตรู้ และคำว่าจิต หมายถึงจิตผสม (คือวิญญาณทั้ง ๖) จะเกิดขึ้น, ตั้งอยู่, ดับไปครั้งหนึ่ง (นับเวลาที่จิตขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์อันหนึ่งจนสุดวิถีแล้วเข้าสู่ภวังค์).

ภวังค์นั้นเป็นที่เก็บอารมณ์ของจิต นับว่าจิตจะสะสม

อารมณ์นั้นไว้เป็นวิบาก คือผลแห่งการเสพอารมณ์ไว้ทุกครั้ง

ความแตกต่างระหว่างจิตกับวิญญาณ

ถ้าหากมิได้ทำความเข้าใจคำสองคำนี้ให้เข้าใจความหมายที่ถูกต้อง แล้วด่วนตัดสินใจเชื่อว่าเหมือนกันตามแนวการสอนพระอภิธรรมซึ่งเรียบเรียงขึ้นตามความเข้าใจของพระพุทธโฆษาจารย์ และพระอนุรุทธาจารย์ซึ่งมิได้มีหลักฐานระบุชัดว่า ได้บรรลุมรรคผลชั้นใดแล้ว ผู้ศึกษาย่อมได้รับความมืดมนเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่า เมื่อถึงขั้นโลกุตตรธรรมหรือนิพพานแล้ว วิญญาณย่อมดับสิ้นเชิง ถ้าเชื่อว่าจิตก็คือวิญญาณ วิญญาณก็คือจิตแล้วการถึงนิพพานนั้น จิตย่อมดับไปด้วย แสดงว่าจิตดับสูญ ซึ่งไม่ใช่วิธีการสั่งสอนของพระพุทธองค์ แต่ถ้าเชื่อว่า จิตไม่ได้มีความหมายเหมือนวิญญาณ ก็จะได้รับความหมายเมื่อถึงนิพพานว่า เป็นจิตบริสุทธิ์ที่ไม่มีการปรุงแต่งให้เกิดเป็นจิตผสมอีกแล้ว ซึ่งตรงตามหลักการสั่งสอนของพระพุทธองค์ทีเดียว

ต่อไปนี้คือแง่คิดที่จะช่วยทำความเข้าใจเรื่องจิตกับวิญญาณให้แจ่มแจ้งขึ้น

๑. คนตาบอดนั้นมีจิต แต่ไม่มี (จักษุ) วิญญาณ คือไม่อาจรับรู้อารมณ์ทางตาได้ ส่วนคนหูหนวกนั้นก็มีจิต แต่ไม่มี (โสตะ) วิญญาณ คือไม่อาจรับรู้อารมณ์ทางหูได้ เป็นต้น แสดงว่ามีจิตโดยไม่จำเป็นต้องมีวิญญาณก็ได้ แต่ถ้ามีวิญญาณโดยไม่มีจิต

ย่อมไม่ได้.

๒. ในนกุลปิตสูตร พระบรมศาสดาได้ตรัสกับนกุลปิตาคหบดีว่า ดูก่อนคหบดี บุคคลผู้ที่มิได้รับคำแนะนำ – ไม่ได้สดับศึกษาจากพระอริยะนั้น เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ปรวนแปรไป จิตย่อมปรวนแปรไปด้วย ส่วนผู้ที่ได้รับคำแนะนำได้สดับศึกษาจากพระอริยะแล้วนั้น เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณปรวนแปรไป จิตก็ย่อมไม่ปรวนแปรไปด้วย ดูก่อนคหบดี ท่านจงทำความศึกษาว่าจิตนี้จักไม่ปรวนแปรไปตามรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเถิด

จากตัวอย่างที่ยกมาแสดง ๒ ข้อนี้ พอจะเป็นแนวทางให้แลเห็นความแตกต่างของจิตกับวิญญาณได้ชัดเจนพอแล้ว

อัตตา (ตัวตน) และอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน)

คำทั้งสองนี้ได้ถูกอาจารย์ทั้งหลายทำให้เป็นเรื่องยุ่งยากกระอักกระอ่วนใจแก่ผู้ที่เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก บางทีก็แปลความหมายของคำว่า อนัตตา ว่า ไม่มีตัวตน เลยเป็นผลลุกลามออกไปว่า ศาสนาพุทธสอนให้คนไม่มีตัวตนไป ถ้าใครเอ่ยคำว่าตัวตนขึ้นมาก็ปรับโทษให้เป็นมิจฉาทิฏฐิกันเลยก็มี.

ว่ากันตามข้อเท็จจริงแล้ว คำว่า อัตตา แปลว่า ตัวตน เป็นคำรับ และคำว่า อนัตตา แปลว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นคำปฏิเสธของคำว่าอัตตา พระพุทธองค์ทรงตรัสปฏิเสธรูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ ว่าไม่ใช่ตัวตน (โปรดดูใจความในอนัตตลักขณ-สูตร) แต่เป็นสิ่งอื่นภายนอกที่เข้ามาปรุงแต่งจิตผู้รู้ในภายหลัง สิ่งทั้งหลายที่นำมากล่าวคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ ย่อมไม่อยู่ในอำนาจหรืออยู่ในความหวังของสัตว์ที่จะให้เป็นไปดังใจได้คือ ต้องปรวนแปรไปจึงไม่สมควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจิตของพระปุณณวัคคีย์ก็แลเห็นตามความเป็นจริง จึงเกิดความเบื่อหน่ายรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และเกิดการปล่อยวาง ขันธ์ ๕ เหล่านี้เสียสิ้น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด จิตของท่านปุณณวัคคีย์ได้ปฏิเสธรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ขันธ์ ๕) ว่าไม่ใช่จิต, จิตก็ไม่ใช่ขันธ์ ๕ เป็นคนละอย่างต่างกัน ดังนั้นจิตจึงได้ปล่อยวาง ขันธ์ ๕ ซึ่งไม่ใช่ตัวของมันเองเสียได้นั่นเอง ดังบาลีซึ่งมาในท้ายอนัตตลักขณสูตรว่า อิทมโวจ ภควา อตฺตมนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุ๋ แปลว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคย์ตรัสพระสูตรนี้จบลง พระภิกษุปุณณวัคคีย์ก็มีจิตใจเบิกบานยินดีในภาษิตของพระผู้มีพระภาคย์.

หมายความว่าพระปุณณวัคคีย์ได้พบจิตเป็นตน อันเป็นการสอดคล้องกับเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงตรัสชวนพวกภัทรวัคคีย์ ๓๐ คน ซึ่งตามหาตัวหญิงแพศยาที่ได้ลักห่อเครื่องประดับหนีไปว่าจะตามหาตัวผู้หญิงหรือตามหาตัวของตัวเองกันดีกว่า พวก

ภัททวัคคีย์ทั้ง ๓๐ คนก็คงจะมีสติปัญญามากพอที่จะเข้าใจว่า พระพุทธองค์มิได้เอาคำว่า ตัวตน หมายถึงกายเนื้อกายหนังของพวกภัททวัคคีย์ จึงได้ทูลขอบวชและประพฤติพรหมจรรย์ จนพบตัวตน คือ จิตที่หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นพระอรหันต์ในที่สุด พระพุทธองค์ทรงหมายเอาจิตที่บริสุทธิ์เป็นพระอรหันต์นั่นแหละเป็นตัวตน จึงไม่ได้ปฏิเสธการมีตัวตนดังที่อาจารย์ทั้งหลายเข้าใจ

เมื่อข้อเท็จจริงมีอยู่เช่นนี้แล้ว ผู้ใดยังคงกลัวจะมีตัวตน ไม่ยอมมีตัวตน หรือไม่ยอมพูดถึงเรื่องตัวตนต่อไป และกล่าวหาว่าผู้ที่มีตัวตนหรือพูดถึงตัวตนเป็นมิจฉาทิฏฐิอีกนั้นแหละเป็นมิจฉาทิฏฐิเสียเอง ย่อมเป็นการทำลายพระพุทธศาสนามากกว่าการช่วยเผยแพร่พุทธศาสนา และย่อมทำให้ผู้ที่เริ่มเข้ามาศึกษาธรรมะมืดมนเป็นอย่างยิ่ง จึงขอได้โปรดไตร่ตรองให้ดีเสียก่อนที่จะเชื่อถืออาจารย์ที่กล่าวเรื่องไม่มีตัวตนอย่างเดียว และปฏิเสธตัวตนเป็นพัลวัน ดังนั้นจากที่กล่าวนี้ ย่อมสรุปใจความได้ว่าถ้าพระพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องไม่มีตัวตน ส่วนเรื่องที่เกี่ยวกับตัวตนไม่ได้สอน จึงย่อมเป็นการทำความขัดแย้งขึ้นว่า สัจจธรรมอันวิเศษที่พระพุทธองค์ได้บรรลุโดยการบำเพ็ญบารมีทั้งหลายมานับเป็นเอนกชาติ จนกระทั่งถึงพระชาติสุดท้ายที่ทรงเอาพระชนม์ชีพเข้าแลกจนได้ตรัสรู้นั้นได้พบสัจจธรรมเพียงคำว่า ไม่ใช่กับไม่มีตัวตนเท่านั้นเอง.

บางอาจารย์กล่าวจะมีตัวตนถึงกับสั่งสอนลูกศิษย์ว่า ให้เชื่อกรรมแต่ไม่ให้เชื่อว่ามีผู้กระทำกรรม และมรรค ๘ นั้นเล่า ก็มีแต่การเดินตามมรรค ๘ แต่ผู้เดินหามีไม่ ถ้าเป็นเช่นนี้จริงแล้ว ก็ยิ่งทำความมืดมนให้แก่ผู้ศึกษายิ่งขึ้นไปอีก เพราะว่าเมื่อไม่มีตัวตนแล้วคือผู้กระทำกรรมใดๆ ก็ย่อมมีไม่ได้ และผู้เดินตามมรรค ๘ ก็ย่อมไม่มี และผู้ถึงนิพพานก็จะไม่มีอีกด้วย.

ดังนั้นผู้ที่กล่าวว่าไม่มีตัวตนจึงเป็นมิจฉาทิฏฐิเสียเอง ไม่สมควรที่ผู้ศึกษาธรรมะจะเชื่อถือ เพราะขาดเหตุผลดังที่ได้บรรยายมาแล้ว

การสอนธรรมะให้เชื่อผลของกรรม แต่ไม่มีผู้กระทำกรรมดังเช่นที่ได้บรรยายมานั้น ผู้ที่ได้อ่านทั้งหลายซึ่งมีสติปัญญาย่อมเห็นว่ามันเป็นไปไม่ได้ที่มีการกระทำโดยไม่มีผู้กระทำ จึงขาดเหตุผลที่พระพุทธองค์ผู้มีพระปัญญาธิคุณจะไม่ทรงกล่าวสอนดังนี้ ธรรมะที่ทรงสอนนั้นย่อมเต็มไปด้วยเหตุผลทั้งสิ้นกล่าวคือ เมื่อมีการกระทำใดๆ เกิดขึ้น ย่อมต้องมีผู้กระทำแน่นอน และผู้ที่เป็นประธานของการกระทำนั้นคือ จิต นั่นเอง ดังนั้นจิตจึงเป็นผู้รับกรรมซึ่งตนเองเป็นผู้กระทำทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัทรู้ธรรมะตามความเป็นจริง ไม่ใช่คิดแสร้งแต่งเติมเอาเองว่ามีแต่การกระทำ แต่ผู้กระทำไม่มี เพราะกลัวจะเกิดอุปาทาน (หลงยึดถือเอาเพราะสำคัญผิด) แต่ทรงสั่งสอนให้จิต

ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง

ผลร้ายจากการสอนไม่ให้มีตัวตน คือ ทำให้ผู้ที่เชื่อถือคำสั่งสอนเช่นนี้เกิดมีความเห็นว่าไม่มีผู้เสวยผลของกรรมซึ่งเป็นความเห็นผิดข้างฝ่ายอุจเฉททิฏฐิ คือเห็นว่าตายสูญ อันเป็นการง่ายต่อการละการกระทำดี หันมายึดการทำชั่วอย่างยิ่ง เพราะเห็นว่าการเคารพ การบูชา การทำบุญ การทำกรรมดี ทำกรรมชั่วล้วนไม่มีผล บิดา–มารดาไม่มีบุญคุณ โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี โอปปาติกะไม่มี (คือผู้ที่เกิดขึ้นแล้วโตเต็มที่ทันทีทันใด) พระ-สมณะผู้ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ตามไม่มี

ถ้าทุก ๆ คนมีความเห็นเช่นนี้ย่อมทำให้สังคมวุ่นวายซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงสั่งสอนอย่างนี้ ผู้ศึกษาธรรมะโปรดอย่าได้เชื่อถือเรื่องที่ว่ามีแต่การกระทำ แต่ไม่มีผู้กระทำเลย รวมทั้งอย่าได้กลัวคำขู่ที่ขาดเหตุผลที่ว่า ใครพูดหรือคิดเรื่องการมีตัวตนขึ้นมาเมื่อใด ย่อมเป็นมิจฉาทิฏฐิโทษถึงกับปิดประตูนิพพานกันเลย, เป็นอันขาด แต่ผู้สอนธรรมะดังกล่าวที่ไม่มีตัวตนนั้นแหละสอนธรรมะฝืนสภาวะธรรมตามความเป็นจริงโดยไม่รู้จักผู้กระทำ คือจิตของตนเองแล้ว จะเอาอะไรถึงนิพพานกันเล่า แสดงว่าเมื่อปฏิบัติตามหลักมรรคแปดแล้ว ก็ไม่รู้ว่าอะไรเป็นพระอรหันต์เสียอีก กล่าวคือสอนว่าพระอรหันต์มีแต่บัญญัติ แต่ไม่มีสภาวะรับรองดังนี้ เลยยุ่งกันใหญ่

ดังนั้นถ้าหากผู้อ่านหนังสือทั้งหลายจะได้ช่วยชี้แจงให้ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ ได้เข้าใจเรื่องนี้มิให้หลงเชื่อตามผู้ที่กล่าวว่าธรรมทั้งหลายมีแต่การกระทำไม่มีผู้กระทำเสียที ย่อมเป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ซึ่งย่อมหมายถึงการช่วยกันเผยแพร่สัจจธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง.

สำหรับผู้ที่สมัครใจจะเชื่อถือหรือสั่งสอนว่าไม่มีตัวไม่มีตนอีกต่อไปก็จงปล่อยให้เขาหลงเชื่อเช่นนั้นตามความคิดเห็นของเขาตามยถากรรมต่อ ๆ ไปเถิด เพราะอินทรีย์ของเขายังไม่แก่กล้าพอที่จะกลับมาเห็นอย่างถูกต้องได้ ต่อเมื่อไรถึงเวลาตายนั่นแหละ เขาจะได้รู้ชัดว่าเขามีตัวตนหรือไม่ และเขาอาจจะรู้สึกตัวว่าสายเกินไปเสียแล้วที่จะกลับความคิดเห็นก็ได้ เพราะมีเวลาจำกัดเต็มที กลับตัวไม่ทันเลยหลงตายไปในที่สุด.

บางอาจารย์สอนโดยขาดความเข้าใจธรรมะทีเดียว เช่น สอนว่าตายแล้วเกิดก็ผิด ตายสูญก็ผิด คือผิดทั้งขั้นทั้งล่อง ทั้งยังกล่าวต่อไปอีกว่าไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรตายโดยไปจับเอาส่วนหนึ่งของความหมายในพระสูตรมาอ้างโดยตัวเองไม่เข้าใจ ทำให้ผู้พึ่งเข้าใจไขว้เขวจนไม่ได้คิดแยกว่าธรรมข้อใดเป็นสังขตะ ข้อใดเป็นอสังขตะ และเอาธรรมข้อสังขตะไปปฏิเสธอสังขตะ หรือเอาธรรมข้ออสังขตะไปปฏิเสธสังขตะ รวมทั้งปฏิเสธสมมุติสัจจะ

ของสังขตธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นการสร้างความมืดมนให้แก่พระ-พุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง.

โปรดดูในมหาสติปัฏฐานสูตรประกอบ จะเห็นได้ว่า แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังทรงยอมรับสมมุติบัญญัติตามที่ชาวโลกเข้าใจกันว่า การเกิดนั้นหมายถึงการหยั่งลงสู่ครรภ์และไข่การหมักหมมเกิดและการเกิดฉะเพาะ การได้ขันธ์ ๕ และอายตนะพร้อม ส่วนการตายนั้นหมายถึงการจุติ – เคลื่อนไป ความแตกแห่งขันธ์ – ทิ้งทรากศพไว้ – ขาดชีวิตอินทรีย์ เหล่านี้ เป็นต้น.

อาศัยความผิดพลาดของอาจารย์ทั้งหลายเหล่านี้แหละ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า "มาสมโณโนครูติ แปลว่าอย่าได้ถือเอาโดยเห็นว่าพระสมณผู้นี้เป็นครูของเรา". ท่านให้นำไปพิจารณาไตร่ตรอง ตรวจทานดูให้ถี่ถ้วนเสียก่อนที่จะเชื่อถืออะไรลงไป ซึ่งจะช่วยให้รอดพ้นจากความเข้าใจผิดตามอาจารย์เหล่านี้ไปได้.

พระไตรลักษณ์ หรือ สามัญลักษณะ เป็นคุณลักษณะที่จะต้องปรากฏมีขึ้นแก่สังขตะหรือสังขารธรรมทั้งปวงรวม ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน) กล่าวให้ชัดยิ่งขึ้นก็คือ บรรดาธรรมที่ได้ประชุมปรุงแต่งกันขึ้นที่มีอยู่ในโลกนี้จะต้องตกอยู่ใต้อำนาจของพระไตรลักษณ์เหมือนกันโดยไม่มีข้อยกเว้น ตามคุณลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ สิ่งใดไม่เที่ยง

สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นย่อมไม่ใช่ตัวตน หมายความว่า สังขารใดไม่เที่ยง แต่เป็นสุข และไม่ใช่ตัวตน, ไม่ได้. หรือสังขารใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ แต่ใช่ตัวตน ก็ไม่ได้, หรือเที่ยงเป็นสุข แต่ไม่ใช่ตัวตนก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน. ขึ้นชื่อว่าสังขารธรรมแล้วต้องไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตนเป็นธรรมดา จะหลีกเลี่ยงคุณลักษณะข้อใดข้อหนึ่งใน ๓ ประการนี้ไม่ได้เลย

แต่ในการแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มาในบางพระสูตร ทรงกล่าวถึงเรื่องทุกข์เพียงอย่างเดียว มิได้ทรงกล่าวถึง อนิจจัง และอนัตตาไว้ด้วยก็มีนั้นย่อมเป็นที่เข้าใจว่าพระองค์ย่อมทรงละไว้ในฐานที่เข้าใจเสมอ เช่น ทรงกล่าวว่า สังขารทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรไปในท่ามกลาง และเสื่อมสิ้นไปในที่สุดเป็นต้น ดังบาลีว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา แปลว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนตฺตา (คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ที่รวมกันเป็นรูป และเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่รวมกันเป็นนาม เหล่านี้เรียกว่า ธรรมทั้งหลาย)

มีเกจิอาจารย์หลายท่านเอานิพพานซึ่งเป็นอสังขตะธรรมมากล่าวว่า เป็นธรรมทั้งหลายกับเขาด้วย แต่ทว่าเป็นธรรมที่เที่ยงเป็นสุข แต่ไม่ใช่ตัวตน (คือ เป็นนิจจัง สุขัง อนัตตา) นั้น

ได้สร้างความมืดมนให้แก่พระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เพราะไปตัดแปลงความหมายของพระไตรลักษณ์ให้เสียไปอย่างสิ้นเชิง ยิ่งถ้าหากเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นอนัตตาเข้าด้วยละก็จะยิ่งพากันมืดมิดทีเดียว จึงนับว่าท่านเกจิอาจารย์เหล่านี้ได้เข้าใจผิดพลาดจริงๆ เป็นที่น่าเสียดาย เพราะว่าคำว่านิพพานนั้นหมายถึงสภาวะของจิตที่แยกเอาราคะโทสะโมหะ ออกหมดอย่างสิ้นเชิงแล้ว หมดเหตุบั่วจัย พ้นโลกและอยู่เหนือโลก คือพ้นจากอำนาจไตรลักษณ์แล้ว จัดเป็นอมตธรรม คือไม่ต้องเกิดแก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป หมดเรื่องที่จะนำมากล่าวขานกันอีก ถ้าจะว่าเป็นโวหารอธิบายกันทางโลก ก็ต้องว่านิพพานมีสภาวะที่ตรงกันข้ามกับไตรลักษณ์จึงจะถูกต้อง หากจะเอามาพูดแต่เพียงเป็นอนัตตาอย่างเดียวย่อมทำให้นิพพานเป็นสังขารธรรม ซึ่งกลายเป็นธรรมที่หมดแก่นสารไปเสีย ย่อมเสียเวลามานั่งศึกษาหาพระนิพพานให้หลังขดหลังแข็งเปล่าๆ ถ้ามีผู้เข้าใจว่านิพพานเป็นอนัตตา เพราะแปลอนัตตาว่าไม่มีตัวตนว่างๆแล้ว พุทธศาสนาย่อมมีธรรมอันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่มีค่าเท่ากับขวดหรือแก้วว่างๆที่ไม่มีอะไรบรรจุอยู่เท่านั้น

มหาประเทศ ๔ ธรรมะข้อนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไว้ด้วยมีพระญาณเล็งเห็นการไกลว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานเสียแล้ว พุทธ

บริษัท ๔ จะได้มีหลักตัดสินว่าธรรมะ วินัยข้อใดที่ใช่ธรรมะวินัย ข้อใดที่ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงที่อานันทเจดีย์ บ้านโภคนคร ไว้ดังนี้ คือ.

ถ้ามีภิกษุมากล่าวอ้างว่านี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นแล้วให้พึงเรียนบทและพยัญชนะให้ดี แล้วนำไปสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย (แสดงว่าพระอภิธรรมปิฎกยังไม่มีในพุทธกาล) ถ้าหากลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี่ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค แน่นอน และภิกษุนี้จำผิดมาแล้ว ดังนั้นพวกเธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย แต่ถ้าสอบสวนลงในพระสูตรได้เทียบเคียงในพระวินัยได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี่เป็นคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค แน่นอน และภิกษุนี้จำมาถูกต้องแล้ว.

ต้นกำเนิดของพระอภิธรรมปิฎก

จากมหาประเทศ ๔ ที่แสดงในพรรษาสุดท้ายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้แสดงว่า พระพุทธองค์มีพระญาณแลเห็นการไกล จึงได้ทรงวางหลักเพื่อให้พุทธบริษัทในภายหลังได้ใช้สำหรับวินิจฉัยธรรมของพระองค์ ซึ่งมีอยู่มากมายได้ ถ้าหากมีผู้บัญญัติธรรมะข้ออื่นแปลกปลอม เพิ่มเติมดัดแปลง หรือตัดทอนให้ผิดไป เกินไป เพี้ยนไป คลาดเคลื่อนไปจากเดิมแล้ว จะได้มีหลัก

สำหรับตัดสินอย่างถูกต้อง

หลักฐานอีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงตรัสกับพระอานนท์โดยทรงปรารภ ถึงพระสาวกว่า โยโว อานนฺท ธมฺโม จ เทสิโต วินโย จ ปญฺญตฺโต โส มม อจฺจเยน สตฺถา แปลว่า อานนท์ ธรรมด้วยที่เราได้แสดงแล้ว วินัยด้วยที่เราบัญญัติแล้ว ๒ ประการนั้นแล จักเป็นศาสดาแทนเรา ปกครองท่านแทนเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ดังนี้เป็นสิ่งที่แสดงว่าพระอภิธรรมปิฎกยังไม่มีในครั้งพุทธกาลอย่างชัดแจ้ง.

ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ และในคัมภีร์ธรรมสังคิณี พระพุทธโฆษาจารย์ แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ จิตฺตุปฺปาทกณฺฑ์ รูปกณฺฑ์ นิกฺเขปกณฺฑ์ และอตฺถุทฺธารกณฺฑ์ นับทั้งมาติกาด้วย เป็น ๕ ส่วน ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ พระอรรถกถาจารย์ คือ พระพุทธโฆษาจารย์ ได้เริ่มกล่าวตั้งแต่บทมาติกา เป็นต้นไป โดยยกบาลีในธรรมสังคิณีมาตั้ง แล้วอธิบายไปตามลำดับ บาลีตอนใดที่มีข้อความชัดเจนแล้ว ท่านก็ไม่อธิบาย (โปรดดูหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาอัฏฐสาลินีประกอบ) ท่านอธิบายขยายความจนพิมพ์เป็นหนังสือได้หนาถึง ประมาณ ๔๕ ซม. ซึ่งไม่มีเนื้อความตอนใดสักแห่งเดียวที่แสดงว่าพระพุทธเจ้า ทรงโปรดพุทธมารดาหรือโปรดใครคนอื่น ยกเว้นบางตอนที่ผู้แต่งพระอภิธรรมปิฎกกล่าวเป็นกระทู้หรือสาธก และผู้แต่งเรียก

ในเบื้องต้น แปรปรวนไปในท่ามกลาง และเสื่อมสลายไปในที่สุด เป็นธรรมดา พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนพุทธบริษัทให้ตระหนัก เพื่อจะได้ไม่เข้าไปยึดโลกซึ่งไม่เที่ยงว่าเป็นของเที่ยงด้วยความเข้าใจผิด ผู้ที่มีความเห็นว่าโลกเที่ยง จึงจัดว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิฝ่ายสัสสตทิฏฐิ ดังมีบาลีที่แสดงเกี่ยวกับเรื่องโลกไว้ดังนี้ คือ สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ, นตฺถิพุทฺธา น มิญฺชิตฺ ซึ่งแปลว่า สังขาร (คือโลก) ที่เที่ยงไม่มี, ผู้รู้ (คือจิต) นั่นแหละไม่มีหวั่นไหว (คือไม่มีเกิด ๆ ดับ ๆ แบบจิตสังขาร ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงดังที่มาในพระอภิธรรม).

เรื่องสัสสตทิฏฐินี้ ผู้ที่เริ่มเข้ามาศึกษาธรรมใหม่ ๆ มักจะถูกผู้อื่นเอาสัสสตทิฏฐิปลอม ๆ ซึ่งฝ่าฝืนสัจจธรรมมาชู่ให้กลัวเกรง เลยลืมเรื่องราวที่ดีที่ชอบ อันประกอบด้วยเหตุผลไปเสีย เช่นความเห็นว่าสัตว์ตายแล้ว จิตเป็นธรรมชาติที่ไม่สูญหาย ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นต่อไป หรือความเห็นที่ว่าในอัตตภาพของคนอันประชุมพร้อมด้วยรูปธรรมนามธรรมนี้ มีอะไรอยู่สิ่งหนึ่งเป็นของยั่งยืน ไม่ตายหายสูญ เขาก็ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ – ฝ่ายสัสสตทิฏฐิ ท่านเหล่านี้จะสอนให้เห็นว่าในอัตตภาพร่างกายนี้ไม่มีอะไรดีเลยสักอย่าง แม้กระทั่งจิตก็ต้องเกิดตาย หาย สูญ ไร้สาระ ไร้ประโยชน์ รวมทั้งกิเลสอาสวะ บุญบาปทั้งหลายที่สะสมรวมกันอยู่ที่จิตนั้นก็ต้องพลอยดับไปพร้อมกับจิตด้วย ที่เกิดมาใหม่นั้นย่อมเป็นจิตใหม่ จึงย่อมไม่มีการรับผลของกรรมหรือ

เป็นทายาทของกรรมกันเลย แต่ท่านเหล่านี้กลับกล่าวสอนว่า จิตดวงใหม่นี้แหละจะรับผลของกรรมหรือเป็นทายาทของกรรมเก่า ซึ่งย่อมเข้าใจไปได้ว่า จิตดวงหนึ่งทำกรรมอย่างหนึ่งแล้วดับไป จิตอีกดวงหนึ่งจะเกิดขึ้นมารับกรรมแทนเป็นทอด ๆ ไป ถ้าจะกล่าวให้ชัดยิ่งขึ้นก็คือ สมมุติว่าบิดาทำกรรมอันหนึ่งไว้ บุตรซึ่งเกิดมาภายหลังนั่นแหละจะเป็นผู้รับกรรมนั้น ถ้าใครมีความเห็นอย่างนี้ท่านเหล่านี้จะกล่าวว่า เป็นสัมมาทิฏฐิ

แต่ความจริง สัสสตทิฏฐิ นั้นมีความหมายตรงกับอัตตานุทิฏฐิและสักกายทิฏฐิ คือ เห็นว่าโลกคือขันธ์ ๕ เที่ยงอยู่ในคติอันเดียว และเห็นว่าขันธ์ ๕ นี้คืออัตตาตัวตน ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วก็เป็นมนุษย์ตลอดไป ตายแล้วไม่เปลี่ยนเป็นสัตว์เดรัจฉานตามคติของกรรม และสัตว์เดรัจฉานก็ไม่กลับเป็นมนุษย์ได้ โดยไม่เล็งเห็นว่ากรรมคือความประพฤติของสัตว์สามารถเปลี่ยนคติของตนได้. ความเห็นอย่างนี้จึงจะเป็นสัสสตทิฏฐิในพุทธศาสนา ดังนั้นจึงขัดแย้งกับความเห็นของเกจิอาจารย์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เพราะจิตนั้นเป็นสิ่งที่ยืนเป็นประธานอยู่ เมื่อสัตว์ตายลงเมื่อใดก็จุติออกไปจากร่างเดิม แล้วถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นต่อไป ไม่ได้ล้มตายหายสูญไปไหน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ผู้ใดที่เข้าใจตามความเป็นจริงอย่างนี้ ย่อมไม่เป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิ แต่ผู้ที่เห็นขัดกับความเป็นจริงว่าจิตนั้นพลอยตายไปด้วยเมื่อสัตว์

ตาย ย่อมเป็นมิจฉาทิฏฐิโดยแท้. เพราะฉะนั้นความเห็นที่ว่า จิตเกิดดับ ๆ ก็ดี จิตตายหายสูญก็ดี หรือเห็นว่าในอัตตภาพร่างกายของสัตว์โลก หาประโยชน์อะไรไม่ได้เลยก็ดี ย่อมเป็นมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งผ่าผืนสัจจธรรมคือ อสังขตะธรรม ซึ่งเป็นธาตุประธานไม่ใช่โลก, ดังได้กล่าวมาในตอนต้น ๆ นั้นแล้ว การไม่รู้จริงแล้วกล่าวออกมาอย่างผิด ๆ ย่อมเป็นเหตุให้เสื่อมเสีย ดังพุทธภาษิต ว่า ทุวิชาโน ปราภโว แปลว่า ความรู้ไม่สันทัด เป็นเหตุให้เสื่อมเสีย ดังนี้

อุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) จัดเป็นความเห็นผิดทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ความเห็นที่ว่าจิตเป็นสิ่งที่ขาดตายหายสูญ เมื่อสัตว์ตายลง ผิดทางพุทธศาสนาที่ว่าอสังขตธรรมเป็นของเที่ยงยั่งยืน ไม่เกิดตายหายสูญ ในอัตตภาพร่างกายของสัตว์มีทั้งสังขตะและอสังขตะ ขันธ์ ๕ เป็นสังขตะ ย่อมดับตายหายสูญ ส่วนจิตซึ่งเป็นอสังขตะย่อมเป็นประธานยืนตัวอยู่มิได้ดับสูญไปด้วย ยังต้องวนเวียนอยู่ในวัฏฏะด้วยอำนาจของกิเลสและกรรม อุจเฉททิฏฐินี้ จัดเป็นความเห็นผิดที่เป็นอันตรายต่อทุก ๆ ศาสนา หรือทุก ๆ สังคมเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นทางที่จะทำให้คนคือสัตว์ทั้งหลายละเลยการประกอบคุณความดีและหันเข้ากระทำความชั่วได้โดยง่าย โดยไม่ต้องคำนึงถึงผลของกรรมที่จะได้รับข้างหน้า เพราะเข้าใจผิดเสียแล้วเป็นทุนเดิมว่า สัตว์จะทำ

อะไรลงไปย่อมขาดตายหายสูญไปสิ้นเมื่อตายลง จึงไม่ต้องรับผลของกรรมอีกแต่ประการใด ถึงแม้กระนั้นก็ตามก็ยังปรากฏว่ามีเกจิอาจารย์อีกบางท่านยังนิยมสั่งสอนว่าตายสูญอยู่ไม่น้อย ซึ่งย่อมผ่าผืนสัจจธรรมของพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นผู้ที่ทำให้ผู้ที่ศึกษาธรรมะเข้าใจผิดตามเพราะหลงนับถือว่าเป็นอาจารย์ แล้วก็เกิดความคิดเห็นผิด คิดล่วงละเมิดศีล อันทำให้เกิดวีติกมะโทษ คือ ความเดือดร้อน ขึ้นในสังคม โดยความไม่มีหิริโอตัปปะแล้วสังคมนั้น ๆ ก็ย่อมจะค่อย ๆ วุ่นวาย ยุ่งเหยิงขึ้นเพราะไม่มีผู้ใดปรารภศีลธรรมกันในที่สุด นี้คือโทษของอุจเฉททิฏฐิ.

พระพุทธศาสนาสอนเกี่ยวกับเรื่องทิฏฐิทั้งสองอย่างไร ?

ตามที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องที่เกี่ยวกับสังขตธรรม อสังขตธรรมและวิราคธรรมแล้วว่า อสังขตธรรมหมายถึงธรรมที่เป็นธาตุแท้ดั้งเดิมที่ยังไม่ได้ผสมปรุงแต่งรวมกับธาตุอื่น ได้แก่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุรู้ (คือจิต) เหล่านี้เป็นอมตธาตุ ไม่มีการล้มตายหายสูญไปไหนได้เลย และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ทรงสอนว่า ธาตุรู้ คือ จิต ซึ่งเป็นอสังขตะธาตุ ที่ยังมีอวิชชาตัณหาอุปาทานอยู่นั้น จะต้องไปเวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีกไม่รู้จักจบจักสิ้น ดังบาลีที่มีมาในกาลามสูตรว่า เยนาหำ กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคโลกำ อุปปชฺชิสฺสามีติ แปลว่า ผู้ที่ได้กระทำกรรมดีไว้นั้น เมื่อร่างกายแตกตายไปแล้วย่อมเข้าบังเกิดในสุคติ

โลกสวรรค์อีกดังนี้

หลักฐานบาลีที่ยกมานี้ ย่อมแสดงไว้ชัดเจนทีเดียวว่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่มิได้สอนว่าตายแล้วสูญ ถึงแม้จะค้นหาหลักฐานอย่างอื่น ๆ มาประกอบอีกว่าตายแล้วไม่สูญ ก็อาจหาได้มากมายทีเดียว เช่นในอุบัณณกสูตรกล่าวไว้ว่า "พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมรู้อยู่แก่ใจว่าปรโลกมีอยู่ ฉะนั้นผู้ที่ถือว่า ปรโลกไม่มี จึงได้ชื่อว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อพระอรหันต์ทั้งหลาย ในเมื่อตนเองถือเช่นนั้น (ถือว่าตายแล้วสูญ) แล้วสอนให้ผู้อื่นเชื่อตาม จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ประกาศอสัทธรรม และด้วยอสัทธรรมที่ได้ประกาศออกมาเช่นนั้น ย่อมเป็นเหตุให้ยกตนข่มผู้อื่นอีกด้วย และย่อมละศีลได้ง่าย ประพฤติอยู่แต่ในทางทุศีล ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย เพราะอาศัยมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมก่อให้เกิดอกุศลธรรมไม่น้อยทีเดียว".

ดูก่อนคหบดี ในเรื่องปรโลกนี้ สำหรับคนที่ฉลาดย่อมคิดอย่างนี้ว่าถ้าหากปรโลกไม่มี คนที่ทำบาปไว้ก็นับว่าปลอดภัยไป แต่ถ้าหากปรโลกมีจริง คนที่ทำบาปตายไปแล้วก็จะเข้าถึง ทุคติวินิบาตนรก หรือแม้จะไม่พูดถึงเรื่องปรโลก แต่คนที่มีความเห็นผิดและเป็นผู้ทุศีลก็ย่อมถูกวิญญูชนติในโลกนี้เอง เพราะฉะนั้นคนที่มีความเห็นผิด จึงต้องประสพผลร้ายถึงสองทางคือ ถูกติเตียนในโลกนี้ และเมื่อตายไปแล้วก็จะเข้าถึงอบาย ทุคติ

วินิบาต และนรกอีกด้วย (อปัณณกสูตร)

นี่คือตัวอย่างหนึ่งในอีกหลายสิบอย่างที่พระพุทธศาสนาสอนว่าตายแล้วเกิดอีก โปรดอย่าได้สงสัยในเรื่องนี้เลย.

เหตุที่ทำให้ศาสนาเสื่อม ๕ ประการ

ขอยกเรื่องในพระสูตรกล่าวมาโดยตรง เพื่อจะได้พิจารณากันว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงทราบล่วงหน้าด้วยพระปรีชาญาณ จึงได้ตรัสไว้กับพระมหากัสสป ซึ่งได้กราบทูลถามถึงเหตุที่ทำให้ศาสนาเสื่อม เมื่อขณะที่ทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันวิหาร แขวงเมืองสาวัตถี ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

พระมหากัสสปได้ทูลว่า "เมื่อพระศาสนาแพร่หลายมากขึ้น พุทธบัญญัติก็มากขึ้นโดยลำดับ เหตุใดภิกษุในศาสนาที่แตกฉานในทางธรรมกลับลดน้อยลง" นั้นพระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงมูลเหตุให้ฟัง และได้ทรงเน้นว่า "การที่มีผู้นำเอาคำสั่งสอนนอกศาสนามาอ้างอิงว่าเป็นคำสั่งสอนของพระองค์เป็นมูลเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้คุณค่าของศาสนาน้อยลง

พระมหากัสสปได้ทูลถามต่อไปถึงปัญหาที่ว่า "พระศาสนาจะสูญสิ้นไปจากโลกด้วยเหตุใดบ้าง" พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า "สิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้จะทำลายศาสนาให้สูญสิ้นไปหาได้ไม่ แต่พุทธบริษัทเท่านั้นที่จะทำให้ศาสนาสูญสิ้นไปด้วยเหตุ๕ประการต่อไปนี้ คือ.

๑. พุทธบริษัท ไม่เคารพในพระศาสดาของตน
๒. พุทธบริษัท ไม่ตระหนักในธรรม
๓. พุทธบริษัท ไม่คารวะต่อสงฆ์
๔. พุทธบริษัท ไม่ตั้งใจศึกษาธรรม
๕. พุทธบริษัท ไม่สนใจในการทำสมาธิ

ดังนั้น ขอให้ชาวพุทธทั้งหลายพึงสนใจในการทำสมาธิต่อไป หลังจากที่ได้ทำบุญ ทำทาน รักษาศีลกันมาแล้วเถิด.

วัฏฏะ ๓ (ความเวียนว่ายอยู่ในโลก)

กามคุณอันน่ารักใคร่ ๕ ประการ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส กายสัมผัส ย่อมทำให้จิตซึ่งมีอวิชชาครอบงำอยู่เดิมนั้น เกิดมีตัณหาขึ้น แล้วเข้าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งเหล่านี้ด้วยความสำคัญผิดว่าเป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร หวังจะได้มาครอบครองเป็นของตน ทั้งนี้ก็เพราะไม่มีปัญญาหยั่งรู้ถึงทุกข์โทษจากการยึดถือกามคุณอันมีความเปลี่ยนแปรไปตามกาลเวลา เมื่อได้สิ่งนั้นแล้วก็ย่อมจะเสาะแสวงหากามคุณอื่นที่ดีกว่าอย่างอื่นต่อไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด การที่จิตติดข้องหรือเวียนว่ายอยู่ในกามคุณซึ่งจัดว่าเป็นโลกนี้ เรียกว่าวัฏฏะ จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น เราอาจแบ่งตอนแห่งวัฏฏะของจิตแห่งสัตว์โลกออกเป็น ๓ ตอนด้วยกัน ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า วัฏฏะ ๓ ดังต่อไปนี้

๑. **กิเลสวัฏฏ์** พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกเอาอวิชชา

คือความโง่เขลาที่จิตมีอยู่เดิมขึ้นแสดงสั่งสอน และได้ตรัสต่อไปว่า เมื่อจิตนั้นไม่รู้จักสังขาร (สิ่งปรุงแต่ง) คือกามคุณตามความเป็นจริง ว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจดำรงอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวรได้ ก็หลงเข้าไปยึดถือหวังว่าจะให้ได้มาครอบครองเป็นของตน ตอนนี้แสดงว่ากิเลสวัฏย่อมประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นแรงผลักดันจิตของสัตว์โลกทั้งหลายอยู่ ทำให้จิตหมดความแจ่มใสประภัสสรไปสิ้น เกิดความมืดมัวขึ้นแทนที่.

๒. **กรรมวัฏฏ์** ด้วยอำนาจของกิเลสวัฏฏ์ที่กล่าวแล้วนั้น จะผลักดันให้จิตคิดขวนขวาย เพื่อให้ได้กามคุณนั้นมาตามความประสงค์ ซึ่งเรียกว่า สังขาร ๓ (คือการกระทำอันเป็นกุศล เป็นอกุศล, เป็นกลางๆ) และดำเนินการให้จิตได้เข้าไปสู่ภพซึ่งเป็นที่ตั้งของกามคุณทันที ตอนนี้แสดงว่า สังขาร ภพ เป็นกรรมวัฏฏ์ คือจิตลงมือกระทำในทางที่จะให้ได้สิ่งที่พอใจมาครอบครอง

๓. **วิปากวัฏฏ์** เมื่อจิตได้ลงมือกระทำในทางที่จะให้ได้สิ่งที่พอใจมาครอบครองแล้วก็ย่อมได้รับผล คือได้เข้าผสมคลุกเคล้าอยู่กับกามคุณ เกิดเป็นปฏิสนธิวิญญาณ หยั่งลงสู่ครรภ์ – ฟองไข่ – ที่หมักหมม – หรือเป็นรูปใหญ่โตทันที ซึ่งเรียกว่า นามรูป ซึ่งเป็นที่ตั้งของอายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวม ๖ ทาง.

เมื่ออายตนะอันหนึ่งอันใดใน ๖ ทางนี้ได้กระทบกับ

อารมณ์ที่น่าพอใจนั้นเข้า ก็เกิดความรู้สึกมีสุขเวทนา พออกพอใจ จนบังเกิดผลเป็นชาติ ความเกิดขึ้นเมื่อมีชาติความเกิดแล้ว ก็มีความแก่และความตายติดตามมาด้วยในที่สุด ดังบาลีที่มีมาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า ชาติปี ทุกฺขา ชราปี ทุกฺขา มรณมฺปี ทุกฺขํ แปลว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ คำว่าชาติ (ความเกิด) นี้ ผู้ศึกษาธรรมะหลายท่านมักจะได้ยินอาจารย์บางท่านกล่าวแก้ไขว่า ไม่ได้หมายถึงการเกิดออกมาจากครรภ์ หรือออกจากไข่ ฯลฯ ใด ๆ ทั้งสิ้น แต่หมายถึงเกิดกิเลสแต่ละครั้ง และว่านั่นแหละคือชาติหนึ่ง ๆ ละ.

ถ้าจะทำความเข้าใจตามแนวนี้จริง ๆ แล้วก็ย่อมต้องพิจารณาให้รอบคอบ และทั่วถึงทุกแง่ทุกมุมว่าจะเป็นไปได้เพียงไรหรือไม่ คือ.

ถ้าชาติปี ทุกฺขา แปลว่า กิเลส เกิดเป็นทุกข์
ชราปี ทุกฺขา ควรแปลว่า กิเลส แก่ก็เป็นทุกข์
มรณมฺปี ทุกฺขํ ควรแปลว่า กิเลส ตายก็เป็นทุกข์

คำว่ากิเลสเกิดพอจะรู้เรื่องว่ากิเลสมาเกิดขึ้นแล้วที่จิต แต่พอถึงคำว่ากิเลสแก่และกิเลสตายเข้า ก็ไม่รู้เรื่องว่าหมายความว่าอย่างไร.

ยิ่งถ้าหันไปดูตามศิลาจารึกข้างสุสานที่ได้จารึกไว้ว่า ศพนั้นชาตะ (เกิด) เมื่อนั่นเมื่อนี่ และมรณะ (ตาย) เมื่อนั่นเมื่อนั้

นั้น สามัญชนซึ่งมีสติปัญญาอย่างเรา ๆ ท่าน ๆ ย่อมต้องเข้าใจว่า ชาตะนั้นย่อมหมายถึงวันที่ผู้ตายได้คลอดออกจากครรภ์มารดาเมื่อครั้งกระโน้น และคำว่ามรณะย่อมหมายถึงวันที่ผู้ตายสิ้นชีวิต ดังนี้ทุกคน คงจะไม่มีใครอุตริเข้าใจว่าเป็นบ้ายจารึกบอกเวลาเกิดกิเลส และสิ้นกิเลสของศพ หรือเข้าใจว่าศพนั้น ๆ เป็นพระอรหันต์หลังจากสิ้นชีวิตเป็นแน่

เมื่อเป็นดังนี้การตีความหมายของคำว่า ชาตะ คือการเกิดของกิเลส และมรณะก็คือการสิ้นกิเลสเป็นพระอรหันต์อยู่ในโลงศพนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่น่าเชื่อถือเลย ฉะนั้นถ้าผู้ใดสมัครใจจะเชื่อตามอาจารย์ท่านนั้นอีกต่อไป ก็จงปล่อยให้เข้าใจเช่นนั้นตามยถากรรมเถิด ผู้มีสติปัญญาย่อมไตร่ตรองแลเห็นได้และไม่เชื่อไปเอง

โปรดดูคำจำกัดความของคำว่า ชาติ และ มรณะ ในมหาสติปัฏฐานสูตรซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้อย่างชัดเจนว่าชาติความเกิดนั้น หมายถึงความบังเกิดแห่งอัตตภาพร่างกายซึ่งย่นลงเป็นขันธ์และอายตนะ (มีตา หู จมูก ลิ้น กายใจ) ซึ่งถือกำเนิดจากครรภ์มารดา จากฟองไข่ จากสิ่งหมักหมม และโอปปาติกะ และมรณะความตายนั้น หมายถึง การจุติของจิต การสิ้นชีวิต การทิ้งซากศพไว้ ซึ่งมีความหมายชัด และตายตัวดีอยู่แล้ว.

บัญญัติและสมมุติ

บัญญัติ คือการกำหนดและการตั้งคำพูดขึ้นเพื่อใช้เรียกขานบรรดาวัตถุหรือสิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว เพื่อให้ใช้พูดจากันรู้เรื่องตามความคิดนึกได้ หมายความว่า ภาษาคำพูดทั้งหมดเป็นบัญญัติทั้งสิ้น เมื่อบัญญัติคำใดขึ้นก็ตาม จะต้องมีสิ่งรองรับคำบัญญัตินั้นอยู่ก่อนแล้ว ใครจะคิดตั้งเป็นบัญญัติคำพูดขึ้นโดยที่ไม่มีวัตถุหรือสิ่งของรองรับบัญญัตินั้นย่อมไม่ได้เลย ดังนั้นคำบัญญัติจึงต้องมีภายหลังวัตถุหรือสิ่งของ เช่นถ้วยแก้วเป็นต้น จะต้องมีผู้ประดิษฐ์ภาชนะที่ทำด้วยแก้วสำหรับใส่น้ำขึ้นก่อน แล้วจึงบัญญัติชื่อเรียกภาชนะอันนี้ว่าถ้วยแก้วในภายหลัง แล้วต่างคนต่างก็ยอมรับและจดจำความหมายของคำว่า "ถ้วยแก้ว" ไว้ ถ้าใครเอ่ยถึงคำที่ได้บัญญัติว่า "ถ้วยแก้ว" ขึ้นเมื่อใดก็ย่อมรู้ว่าผู้เอ่ยหมายถึงอะไร รูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร

ส่วน**สมมุติ**นั้นก็คือการกำหนด หรือตั้งคำบัญญัติซ้อนบัญญัติลงไปอีกชั้นหนึ่งเพื่อให้จำกัดชัดลงไปว่าหมายถึงวัตถุชิ้นนั้น – สิ่งนั้นหรือหมายถึงคน ๆ นั้น ไม่ใช่วัตถุชิ้นอื่น–สิ่งอื่นหรือคนอื่นซึ่งอยู่ในคำบัญญัติคำเดียวกัน หรือมีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน เช่นคำสมมุติว่า พ่อแม่, สามีภรรยา, ลูกหลาน, พระราชา–พระราชินีเป็นต้น คำสมมุติที่กล่าวมาทั้งหมดเหล่านี้มาจากคำบัญญัติเดิมว่า "คน" เหมือนกัน แต่เพราะคน ๆ นั้นได้ทำหน้าที่

หรือมีภาระในการให้กำเนิดแก่บุตร ฝ่ายชายก็เรียกว่าพ่อ ฝ่ายหญิงก็เรียกว่าแม่ ดังนี้เป็นต้น

คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อัตตา นิพพาน และคำที่เรียกว่า ปรมัตถ์ เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นคำบัญญัติ และต้องมีสภาวะรับรองทั้งสิ้น จะบอกว่าคำบัญญัติคำหนึ่งคำใดเหล่านี้ ไม่มีสภาวะรับรองย่อมไม่ได้ ถ้าหากว่าหยุดพูดกล่าวขานเสียเมื่อใด คำบัญญัตินั้นก็ดับไป แต่วัตถุหรือสิ่งนั้นๆ อันเป็นสภาวะรับรองยังคงมีอยู่โดยปกติธรรมดา มิได้หายสูญไปไหนตามบัญญัติที่เลิกพูดถึงไปด้วย

ผู้ที่กล่าวอ้างว่า อัตตาเป็นคำบัญญัติ ถ้าถอนบัญญัติเสียแล้วก็ไม่มีอะไรนั้นพอจะแยกชี้แจงได้ว่า ที่ว่าอัตตาเป็นบัญญัตินั้นถูก แต่ที่ว่าถอนบัญญัติเสียแล้วก็ไม่มีอะไรนั้นผิด เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่เคยสอนให้ถอนบัญญัติในทุกขอริยสัจจะ หรือไม่ได้สอนให้ทำสิ่งรองรับคำบัญญัติให้ละลายหายสูญไปด้วย เนื่องจากโทษทุกข์ทั้งหลายไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการใช้บัญญัติสมมุติ แต่เกิดขึ้นเพราะเข้าไปติดอยู่กับสิ่งรองรับบัญญัติหรือสมมุติต่างหาก ดังนั้นพระองค์จึงสอนให้ปล่อยวาง คือถอนอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) โดยการละสมุทัย คือ ตัณหาเสีย

บัญญัติ แบ่งออกเป็นสองชนิด คือ อัตถบัญญัติ ซึ่งตั้งขึ้นเพื่อให้รู้เนื้อความ รูปร่าง สันฐาน กิริยาอาการของสิ่งที่

ได้ตั้งชื่อนั้นๆไว้ เช่น ต้นไม้ เมฆ น้ำ เดิน สวย เป็นต้น อย่างหนึ่ง และสัททบัญญัติ ซึ่งตั้งเป็นถ้อยคำสำหรับใช้พูดจากันตามที่ได้ตกลงยอมรับว่าหมายถึงอะไร ตอนที่ตั้งเป็นอัตถบัญญัติเมื่อได้ยินเสียงกล่าวขานออกมาอย่างใดก็เข้าใจและรู้เรื่องตามนั้น เช่นได้ยินเสียงคนพูดออกมาว่า "ต้นไม้" ผู้ได้ยินก็สามารถนึกรูปร่างของต้นไม้ได้ถูกต้องตรงกับที่ผู้พูดหมายถึงได้ เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง

บัญญัติโดยปรมัตถ์ ๖ ประการ

ถ้ากล่าวตามเรื่องของปุคคลบัญญัติที่มาในแม่บทของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แล้วท่านวางบัญญัติโดยปรมัตถไว้ดังนี้ คือ ขันธบัญญัติ อายตนบัญญัติ ธาตุบัญญัติ สัจจบัญญัติ อินทรียบัญญัติ และปุคคลบัญญัติ ซึ่งแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ จำพวก โปรดพิจารณาดูปุคคลบัญญัติ ซึ่งแสดงว่าสัตว์บุคคลมีอยู่จริงๆ ไม่ใช่ไม่มี คือ

สมยวิมุตฺโต อสมยวิมุตฺโต ผู้ยังอยู่ในกาลผู้พ้นจากกาลแล้ว **กุปฺปธมฺโม อกุปฺปธมฺโม** ผู้มีธรรมกำเริบได้ ผู้มีธรรมกำเริบไม่ได้ **ปริหานธมฺโม อปริหานธมฺโม** ผู้มีธรรมเสื่อมได้ ผู้มีธรรมเสื่อมไม่ได้ **เจตนาภพฺโพ อนุรกฺขนาภพฺโพ** ผู้มีธรรมควรแก่เจตนา ผู้มีธรรมควรแก่การรักษาไว้ **โปถุชฺชโน โคตรภู** ผู้มีกิเลสหนา ผู้รู้ตระกูลโคตร **ภยูปรโต อภยูปรโต**

ผู้เข้าถึงภัย ผู้เข้าถึงอภัย **ภพฺพาคมโน อภพฺพาคมโน** ผู้ถึงสิ่งที่ควร ผู้ไม่ถึงสิ่งที่ควร **นิยโต อนิยโต** ผู้เที่ยง ผู้ไม่เที่ยง **ปฏิปนฺนโก ผเลฏฺฐิโต** ผู้กำลังปฏิบัติ ผู้ตั้งอยู่ในผล **อรหา อรหตฺตาย ปฏิปนฺโน** ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอรหันต์

จากที่กล่าวมาข้างบนนี้ พอสรุปรวมได้ว่า มีบุคคลอยู่สองพวก โดยถือเอากิเลสเป็นเครื่องวัด ถ้าหากพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปแล้วจะเห็นได้ว่า **ท่านบัญญัติบุคคลลงที่จิต** ไม่ใช่ที่รูปกาย เพราะรูปกายไม่สามารถรู้อะไรได้ แต่จิตรู้อะไร ๆ ได้ กิเลสความสกปรกลามกทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นที่จิต ซึ่งถูกบัญญัติเป็นสัตว์บุคคล ในที่นี้โดยกล่าวตั้งแต่จิตมีกิเลส จนกระทั่งจิตบริสุทธิ์เป็นพระอรหันต์ในที่สุด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปฏิบัติพุทธกิจอยู่ ๔๕ ปี ก็เพื่อสอนจิตของสัตว์บุคคล พระองค์จะไม่สอนต้นไม้ หรือภูเขาที่ไม่มีจิตเลย ดังนั้นสัตว์บุคคลต้องมีแน่นอนและ **จิตนั่นแหละคือสัตว์บุคคล** แต่ขันธ์ ๕ นั้นพระองค์ปฏิเสธว่า ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตนเราเขาไปนานแล้วตั้งแต่พรรษาแรกที่ได้ตรัสรู้ ดังนั้นจิตจึงไม่ใช่ขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ จึงไม่ใช่จิต เพราะฉะนั้นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่ใช่จิต แต่จิตเป็นผู้ทำให้เกิดเป็นขันธ์ ๕ ขึ้นเพราะความโง่เขลา เบาบัญญาที่มีอยู่ในจิต

สัจจะ (ความจริง) ๖ ประการ

๑. **จริงวาจา** คือการกล่าววาจาออกมาโดยความเป็นจริงตามที่ได้เห็น ได้พึ่ง ได้ดม ได้ลิ้มรส ได้สัมผัสถูกต้อง และได้นึกคิด

๒. **จริงสมมุติ** คือ การสมมุติเรียกสิ่งทั้งหลายทั้งสิ่งที่มีใจครองและไม่มีใจครอง เพื่อให้รู้ให้เข้าใจว่า หมายถึงอะไร เช่น สัตว์ บุคคล บ้านเรือน ยานพาหนะ เป็นต้น.

๓. **จริงสภาวะ** คือการที่สังขารทั้งหลายที่ได้สมมุติเรียกชื่อต่าง ๆ เหล่านั้น ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา (อนิจจัง) ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) และในที่สุดก็ต้องแตกแยกไป โดยที่ไม่อาจบังคับบัญชาอะไรได้ (อนัตตา) นี่คือความจริงสภาวะ

๔. **จริงปรมัตถ์** คือ การประชุมพร้อมของขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ที่ได้ประชุมกันเป็นสัตว์บุคคลนั้น ธรรมเหล่านี้จัดเป็นจริงปรมัตถ์

๕. **จริงอริยสัจ** คือ ความจริง ๔ ประการที่พระอริยะเจ้าทั้งหลายได้แลเห็น คือทุกข์; สมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์); นิโรธ (ความดับทุกข์); และมรรค (ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)

๖. **จริงนิพพาน** คือ ความที่จิตของพระอริยเจ้าละกิเลสลงเสียได้อย่างสิ้นเชิง คือหมดความยึดมั่นถือมั่นในสังขารทั้งหลาย เพราะได้รู้จักสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง

สัจจะ คือ ความจริงตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๕ นั้น เป็น

ความจริงขั้นโลกียะ ซึ่งปรากฏให้ผู้ปฏิบัติได้เห็น ได้พึง ได้ตาม ได้ลิ้มรส ได้สัมผัสถูกต้อง และได้นึกคิดในขณะนั้นๆ เท่านั้น เมื่อได้เข้าสู่ความจริงนิพพานตามข้อ ๖ แล้ว ย่อมแลเห็นความเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่เรียกว่าสัจจะ ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๕ เป็นมายาเสียสิ้น เพราะเป็นความจริงที่กล่าวถึงเรื่องของสังขารทั้งหลาย แม้ในข้อ ๕ จริงอริยสัจจก็ยังต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของไตรลักษณ์ เพราะยังเป็นสังขารธรรมอยู่จนกว่าจะได้ก้าวล่วงเข้าสู่นิโรธ (ความดับทุกข์) อย่างเด็ดขาดแล้ว คือเป็นจริงนิพพานตามข้อ ๖ ดังนั้นพระอริยเจ้าจึงปฏิเสธว่าบรรดาโลกียธรรมทั้งหลายว่าเป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) คือเป็นแต่เพียงมายาที่มิได้เป็นสภาพอันเที่ยงแท้ถาวรแต่ประการใด แต่ปรากฏขึ้นแล้วก็แตกดับสลายไปสิ้นทะยอยกันไปโดยลำดับ ส่วนจริงนิพพานนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นอมตธรรม ที่ตำรงตนเที่ยงแท้ถาวรไม่แปรผัน และเป็นเช่นนั้นตลอดอนันตกาล ที่ไม่มีใครจะเข้าไปแก้ไขทำลายให้เป็นอย่างอื่นไปได้

อริยสัจ ๔ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ ที่โคนต้นโพธิ์ (อัสสัตถพฤกษ์) ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พุทธคยา ตำบลอุรุเวลา เสนานิคม แคว้นมคธ แห่งชมพูทวีป ในกลางวันเพ็ญเดือน ๖ (วิสาขมาศ) ก่อนนับพุทธศักราช ๔๕ ปี

ทั้งนี้ เพราะเหตุที่พระองค์ได้ทรงจิตนาการเรื่อง เทวทูต ๔

๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ซึ่งได้ประสพเมื่อคราวประพาสอุทยาน ก่อนได้ตรัสรู้ประมาณ ๖ ปีว่า คนทุกคนเมื่อได้เกิดเป็นร่างกายขึ้นมาแล้ว ย่อมต้องแก่และตายไปในที่สุด เหมือนกันไม่มียกเว้นแม้แต่ตัวของพระองค์เอง และได้ใช้หลักเหตุผลแห่งทวินิยมเป็นเครื่องดำริว่า บรรดาธรรมทั้งหลายในโลกนี้ย่อมต้องมีสิ่งคู่กันทั้งสิ้น คือ เมื่อมีมืดก็ต้องมีสว่างแก้ เมื่อมีทุกข์ก็ต้องมีสุขแก้ เมื่อมีธรรมที่ตายก็ต้องมีธรรมที่ไม่ตายแก้ บัดนี้ธรรมที่ตายเราได้รู้แล้ว แต่ธรรมที่ไม่ตายเรายังไม่รู้ เราจะออกบวชเป็นสมณะเพื่อแสวงหาธรรมที่ไม่ตาย คือ อมตธรรมนี้ให้ได้ ทรงดำริเช่นนี้แล้วจึงเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ (บวช) และเข้าศึกษาในสำนักอาจารย์ที่มีชื่อเสียงต่าง ๆ เช่นอุทกดาบสและอาฬารดาบสเป็นต้น และทรงบำเพ็ญพรตตามความคิดเห็นว่าจะนำไปสู่ความตรัสรู้จนเกือบสิ้นพระชนม์ เพราะปฏิบัติผิด ๆ และแล้วในที่สุดก็ได้ดำเนินปฏิบัติตามทางสายกลาง คือมรรคมีองค์ ๘ ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในยามสุดท้ายของคืนวันเพ็ญเดือน ๖ ดังกล่าวข้างต้นแล้วนั้น

เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ได้ประกาศสัจจธรรมให้แพร่หลายไปในหมู่พุทธบริษัท ๔ มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ด้วยอริยสัจจ ๔ ส่วนธรรมอันอื่นนอกจากนี้พระองค์ทรงสั่งสอนด้วยพุทธปฏิภาณอันล้ำเลิศ เช่นทรงสั่งสอนพราหมณ์ผู้นั่ง

ไหว้ทิศ ด้วยทิศ ๖ เป็นต้น.

อธิบาย อริยสัจ ๔ ดังนี้คือ

๑. ทุกขสัจจะ ซึ่งกล่าวเรื่องทุกข์ที่เกิดขึ้นในร่างกายของเราแต่ละคนนี่เอง ทุกข์ คือความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ของร่างกาย อธิบายว่า เมื่อกายนี้เกิดขึ้นมาแล้วย่อมต้องปรวนแปรแก่ไป และต้องตายลงในที่สุด ไม่สามารถดำรงยั่งยืนอยู่ได้ เรียกว่า ทุกข์ตามสภาวะ ความแห้งใจ ความสะอื้นรำพัน ทนอยู่ไม่ได้ ความเศร้าใจ ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่น่ารักเป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากของรักเป็นทุกข์, ความปรารถนาสิ่งใดไม่สมหวังเป็นทุกข์ เรียกว่าปกิณกะทุกข์ ทั้งหมดนี้ย่นกล่าวลงได้ว่าการยึดขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ แสดงว่าเมื่อจิตเข้าไปยึดรูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณเข้าจึงมีทุกข์

โดยหลักปฏิบัติแล้วพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณารูปกายของเราทุกส่วนว่าไม่มีสิ่งใดยั่งยืนหรือคงอยู่ในสภาพเดิมได้ จัดเป็นทุกข์ทางกาย กายิกะทุกข์ หรือทุกข์ตามสภาวะ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ นั้น เป็นแบบหรืออาการของทุกข์ของสังขารเท่านั้น ส่วนทุกข์จริง ๆ นั้นคือการที่จิตเข้าไปยึดขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัวตน จัดเป็นเจตสิกะทุกข์หรือปกิณกะทุกข์ พระพุทธองค์ทรงสอนให้กำหนดรู้อาการของทุกข์เหล่านี้ว่าย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา

๒. **ทุกขสมุทัยสัจจะ** พระพุทธองค์ทรงระบุว่า ตัณหา คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหาซึ่งตั้งอยู่ที่จิตนี่เองที่เป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะตัณหานี้แหละที่จะเป็นเครื่องผูกตรึงจิตของสัตว์โลกให้ติดอยู่กับทุกข์ด้วยอำนาจความกำหนัดยินดี และเพลิดเพลิน และขยายตัวออกเป็นอุปาทานยึดถืออารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบด้วยความสำคัญผิดว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นเที่ยงแท้ถาวร ซึ่งเป็นการฝ่าฝืนกฎธรรมดาจึงได้ทรงสอนให้ละเสีย (คือทำไม่ให้เกิดกิเลสขึ้น)

๓. **ทุกขนิโรธอริยสัจจะ** (ความดับทุกข์) เมื่อได้ละเว้นตัณหาซึ่งเป็นเหตุให้ทุกข์เกิดได้โดยสิ้นเชิงแล้ว จิตย่อมหมดอุปาทาน คือการยึดถือ ทุกข์ย่อมดับไปสิ้น จึงได้ชื่อว่านิโรธ (ความดับทุกข์) ซึ่งเกิดจากความสละปล่อยวางและไม่พัวพันกับตัณหาอย่างเด็ดขาด จึงทรงสอนให้ทำให้แจ้งชัดขึ้น

๔. **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจจะ** (ทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์) หรือ ทางสายกลาง หรืออริยมรรค หรือมรรค ๘ หรือมรรคมีองค์ ๘ สุดแล้วแต่จะเรียกอย่างใดก็ได้ มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑. **สัมมาทิฏฐิ** (เห็นชอบ) คือ เห็นอริยสัจ ๔

๒. **สัมมาสังกัปปะ** (ดำริชอบ) คือ ดำริออกจากกาม ดำริไม่พยาบาท ดำริไม่เบียดเบียน

๓. **สัมมาวาจา** (วาจาชอบ) คือ มีเจตนาไม่พูดปด, ไม่พูดส่อเสียด, ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดสำรากเพ้อเจ้อ

๔. **สัมมากัมมันตะ**(การงานชอบ) คือ มีเจตนาไม่ฆ่าสัตว์, ไม่ลักทรัพย์, ไม่ประพฤติผิดในลูกเมียเขา

๕. **สัมมาอาชีวะ** (อาชีพชอบ)คือ ละความเลี้ยงชีวิตที่ผิด แต่สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีวิตชอบ

๖. **สัมมาวายามะ** (เพียรชอบ) คือ เพียรตั้งจิตไว้ไม่ให้บาปที่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่ให้เกิด ละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว, ยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิด, ยังกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้สาบสูญ แต่ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

๗. **สัมมาสติ** (ตั้งสติไว้ชอบ) คือ มีสติพิจารณาในสติปัฏฐาน ๔ อยู่เนืองๆ โดยมีความเพียรเผากิเลสมีสตินำเอาอภิชฌา (ความหดหู่ใจ) และโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ

๘. **สัมมาสมาธิ** (ตั้งจิตมั่นชอบ) คือ เจริญฌาน ๔

มรรคข้อ ๑ และ ข้อ ๒ สงเคราะห์รวมเข้าเป็น**กองปัญญา** มรรคข้อ ๓, ๔ และ ๕ สงเคราะห์รวมเข้าเป็น**กองศีล** มรรคข้อ ๖, ๗ และ ๘ สงเคราะห์รวมเข้าเป็น**กองสมาธิ** มรรค ๘ จึงกล่าวย่นย่อลงเหลือเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอนให้เจริญให้มีขึ้นในตน เพื่อใช้ประหารกิเลส ตัณหา อุปาทาน ในสมุทัยสัจจให้หมดในที่สุด

วิธีเจริญมรรค ๘ ผู้เจริญหรือผู้ปฏิบัติจะต้องรักษาศีล คือ เจริญมรรคตามข้อ ๓ ข้อ ๔ และข้อ ๕ โดยตั้งเจตนาไว้ว่าจะไม่ประพฤติล่วงศีลข้อหนึ่งข้อใดโดยเด็ดขาดเสียก่อน แล้วจึงจะเจริญสมาธิ คือเจริญมรรคตามข้อ ๖ ข้อ ๗ และ ข้อ ๘ จนกระทั่งจิตสงบถึงขีดสุดในฌานที่ ๔ ตามที่อธิบายในมหาสติ-ปัฏฐานสูตร จากนั้นก็น้อมจิตไปสู่วิปัสนา คือดูอาการของจิตที่จะคอยดิ้นรนซัดส่ายออกไปหาอารมณ์ทำให้เกิดเป็นขันธ์ ๕ ขึ้นว่าตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ควรที่จะเข้าไปตามยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน จนกระทั่งจิตเกิดความเบื่อหน่าย คลายความยึดมั่นถือมั่น และ หลุดพ้นจากอำนาจอวิชชาตัณหาอุปาทาน เสียได้ การน้อมจิตไปสู่วิปัสนาย่อมเกิดปัญญาขึ้น อันเป็นการเจริญมรรคตามข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ จนมรรคทั้ง ๘ สมังคี คือทำหน้าที่ร่วมกันละกิเลสตัณหาอุปาทานในที่สุด

การรักษาศีล ศีลหมายถึงการสำรวมกาย วาจา ทั้งสองอย่างให้เรียบร้อยเท่านั้น แต่ยังเปิดช่องให้จิตใจนึกพุ้งซ่าน นึกโกรธ, นึกอิจฉา, นึกพยาบาท, นึกแช่งด่าใครต่อใครอยู่ได้ เป็นแต่ว่าไม่ได้แสดงความประพฤติชั่วหยาบออกมาทางกายกับวาจาเท่านั้น จึงต้องอบรมกายกับวาจาเข้าไปทีละเล็กทีละน้อยก่อน เพราะศีลเป็นอุบายกำจัดกิเลสอย่างหยาบที่ทำให้เกิดวิติกมะโทษที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นในสังคม คือกำจัดการเบียดเบียน

ซึ่งกันและกันด้วยกายวาจา ทั้งนี้เพื่อผึกหัดให้เป็นผู้สงบเรียบร้อย มีจรรยามารยาทแบบกัลยาณชน ดังนั้นศีลจึงเป็นพื้นความดีเบื้องต้น คุณธรรมความดีอย่างอื่นจะตั้งเป็นปกติได้ก็ต้องอาศัยศีล ถ้าไม่มีศีลเสียอย่างเดียวคุณธรรมความดีอื่น ๆ จักมีแก่ตนมิได้เลย ศีลจึงเปรียบเสมือนรั้วที่คอยป้องกันผู้ปฏิบัติมิให้พาตนไปสู่ความชั่วความทุจริตได้

อาศัยที่จิตใจบังคับยาก พอเริ่มบังคับกายวาจาซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของจิตเข้าเท่านั้น ผู้ที่รักษาศีลใหม่ ๆ จึงมักจะดิ้นรนกระวนกระวายจนพาตนออกนอกรั้วทำให้ศีลเสียให้ได้ เพราะยังไม่มีคุณธรรมพอที่จะกำกับจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ จึงตกอยู่ในอำนาจของกิเลสได้ง่าย จิตยังคงดิ้นรนซัดส่ายไปมาได้ตามอำนาจของกิเลสที่เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าผู้นั้นจะรู้จักคุณธรรมความดีก็รู้จักไปตามสัญญาความจำเท่านั้น แต่ทว่าไม่สามารถดำรงคุณธรรมความดีไว้ได้อย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลขึ้นเพื่อผึกหัดตัดกิเลสทางกายและวาจาให้เป็นผู้มีจรรยามารยาทที่ดีเพื่อชำระกิเลสอย่างหยาบให้หมดไปเสียชั้นหนึ่งก่อน เมื่อกายวาจาตั้งอยู่เป็นปกติแล้วย่อมปฏิบัติธรรมเบื้องสูงต่อไปได้โดยไม่ยาก ศีลที่ได้ทรงบัญญัติไว้มีดังนี้ คือ ศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐, ศีล ๒๒๗, ตามลำดับเพิ่มขึ้นจาก ศีล ๕ แต่ศีล ๕ ย่อมพื้นฐานสำคัญและเป็นรากแก้วในพระพุทธศาสนาซึ่ง

พุทธบริษัทยอมรับนับถือก่อน ส่วนศีล ๘, ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ นั้นเป็นศีลที่บัญญัติเพิ่มขึ้นจากศีล ๕ ก็เพื่อช่วยผึกหัดอบรมมารยาทให้ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก พร้อมกับช่วยขัดพลิโพธ (ความกังวล) ให้น้อยลงตามลำดับ ซึ่งเป็นศีลที่ผู้ยินดีในพรหมจรรย์จะได้เลือกถือปฏิบัติตามความสามารถ, ตามโอกาส, และตามฐานะของตน เป็นที่น่าสังเกตว่า ศีลยิ่งมากข้อขึ้น จะยิ่งทำให้จรรยามารยาทตลอดจนความประพฤติละเอียดยิ่งขึ้น เมื่อจรรยามารยาทและความประพฤติละเอียดขึ้น พลิโพธในกามารมณ์ก็ย่อมน้อยลง และเมื่อพลิโพธในกามารมณ์น้อยลง การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเบื้องสูงขึ้นไปเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน ก็ย่อมสะดวกขึ้น

สรุปความแล้วกล่าวได้ว่า ถ้าศีลน้อยข้อ ความสำรวมก็ย่อมน้อย จึงถึงจุดหมายได้ช้า แต่ถ้าศีลมากข้อ ความสำรวมก็ย่อมมีมาก จึงถึงจุดหมายได้เร็ว ถึงอย่างไรก็ตามผู้ที่ถือศีลน้อยข้อหรือมากข้อ ก็ย่อมถึงจุดหมายด้วยกันทั้งสิ้น ต่างกันแต่ว่าจะช้าหรือเร็วเท่านั้น ถ้าต่างคนต่างปฏิบัติโดยไม่หยุดยั้ง นี่คือความแตกต่างกันของศีล ฉะนั้นในการรักษาศีลจึงไม่จำเป็นต้องเลือกใครจะรักษาอย่างใดก็ได้ แต่ต้องดูให้เหมาะสมกับฐานะ โอกาส และความสามารถของตน ๆ เป็นหลักใหญ่ ถ้าหากว่าฐานะโอกาสและความสามารถไม่พอแล้ว ก็ไม่ควรเอื้อมขึ้นปฏิบัติรักษาศีลที่มากกว่าเลย.

ศีลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นศีลในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เมื่อบุคคลผู้ใดได้ปฏิบัติรักษาไว้ดีแล้ว ย่อมกำจัดกิเลสอย่างหยาบหรือวิติกมกิเลสซึ่งทำให้สังคมไม่เกิดความเดือดร้อน แต่ย่อมเกิดความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน ฉะนั้นจึงจัดเป็นศีลในไตรสิกขาด้วย ผู้รักษาศีลจะต้องใช้สติกำกับระมัดระวังอยู่เสมอ จึงจะรักษาศีลให้บริสุทธิ์โดยไม่ด่างพร้อยหรือทะลุ อันนับว่าเป็น **ศีลสังวร หรือปาฏิโมกข์สังวร** (สำหรับศีล ๒๒๗)

อินทรียสังวร (ความสำรวมระวังอินทรีย์ ๖) คือสำรวมระวังตาเมื่อเห็นรูป ๑ สำรวมระวังหูเมื่อได้ยินเสียง ๑ สำรวมระวังจมูกเมื่อดมกลิ่น ๑ สำรวมระวังลิ้นเมื่อได้ลิ้มรส ๑ สำรวมระวังกายเมื่อได้กระทบกับสิ่งที่ถูกสัมผัส ๑ และสำรวมระวังใจเมื่อได้สัมผัสกับอารมณ์ทางใจ ๑ เหล่านี้เป็นศีลพี่เลี้ยงที่จะช่วยประคับประคองมิให้ศีลข้างต้นด่างพร้อยหรือทะลุ ผู้รักษาศีลจะได้ใช้อินทรีย์สังวรสำหรับระวังตรวจตรามิให้จิตฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ภายนอกที่เข้ามากระทบได้ถ้าเห็นว่าสุจริตเป็นกุศล จึงจะยอมให้อารมณ์นั้น ๆ ผ่านเข้าไปถึงจิตได้ แต่ถ้าเห็นว่าทุจริตเป็นอกุศลก็จะตัดทัดทานไว้ ไม่ให้เข้าไปถึงจิต ฉะนั้นอินทรีย์สังวรจึงมีหน้าที่คอยตรวจตราอารมณ์ต่าง ๆ ที่จะเข้าไปสู่จิต จึงเปรียบเหมือนยามเฝ้าประตูที่คอยระวังตรวจตราคนเข้าออกอยู่เสมอ เมื่อคนที่เข้าออกเป็นคนดีด้วยกันหมดแล้ว ก็จะไม่มีใครก่อความเดือดร้อน

ขึ้นในภายหลัง

อาชีวปาริสุทธิ หาเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบและสุจริต ไม่หลอกลวงผู้อื่นมาเพื่อเลี้ยงชีวิต อันจัดเป็นสัมมาอาชีวะในมรรค ๘

ปัจจยปัจจเวกขณะ พิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหา

ทั้ง ๔ ประการนี้รวมเรียกว่า **ปาริสุทธิศีล** ที่ผู้ปฏิบัติจะต้องรักษาให้ได้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐานก่อนที่จะปฏิบัติธรรมที่สูงขึ้นไปอีกอันได้แก่ สมาธิ ปัญญา ตามบาลีที่มีมาในมหาปรินิพพานสูตรว่า

สีล ปริภาวิโต สมาธิมหปฺผโล โหติ มหานิสงฺโส สมาธิ ปริภาวิตา ปญฺญามหปฺผลา โหติ มหานิสงฺสา ปญฺญา ปริภาวิตํ จิตฺตํ สมฺมเทว อาสเวหิ วิมุจฺจติ แปลว่า สมาธิที่มีศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาที่มีสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตที่มีปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากเครื่องเศร้าหมองเสียได้ ดังนี้.

ปาริสุทธิศีลนี้เป็นศีลของพระอริยเจ้าเท่านั้น

สมาธิ (จิตตั้งมั่น) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติคำว่าสัมมาสมาธิ (จิตตั้งมั่นชอบ) ไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร

โดยมีขอบเขตจำกัดตายตัวว่า จิตต้องสงบตั้งมั่นถึงฌาน ๔ และในพระสูตรนี้มิได้แบ่งแยกว่าสัมมาสมาธิเป็นรูปฌานหรือรูปฌาน ความจริงมีอยู่ว่าเมื่อพระองค์ได้สำเร็จการศึกษาเรื่องฌานสมาบัติ ๘ จากพระอาจารย์อุทกดาบสและอาฬารดาบสทั้งสองท่านนี้แล้ว ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าฌานสมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ยังไม่ใช่ทางที่จะดำเนินไปสู่ความตรัสรู้ได้ เพราะจิตยังยึดถืออารมณ์ต่าง ๆ โดยไม่ปล่อยวางตลอดเวลาที่อยู่ในองค์ฌานเหล่านี้ จึงได้ทูลลาออกมาแล้วทรงหันมาปฏิบัติสัมมาสมาธิในมรรค ๘ จนได้ตรัสรู้ในที่สุด และถึงกับทรงกล่าวว่า ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ได้ตรัสรู้นี้ เราไม่เคยสดับมาจากที่ใดมาก่อน

แต่ปรากฏตามข้อเท็จจริงว่า การศึกษาธรรมะในปัจจุบันนี้กลับพากันศึกษาในแง่ที่ว่า ฌานสมาบัติ ๘ นี้พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นบาทฐานก้าวขึ้นสู่ความตรัสรู้ ดังนั้นผู้ที่เริ่มศึกษาใหม่ ๆ จึงเอากัมมัฏฐาน ๔๐ ซึ่งเป็นเรื่องของฌานสมาบัติ ๘ เป็นสมถกรรมฐานเพื่อเข้าไปสู่วิปัสนากัมมัฏฐานตาม ๆ กันมาทั้ง ๆ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงปฏิเสธไปแล้ว

ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย ๆ ก็คือ กสิณ ๑๐ ซึ่งมีอยู่ก่อนพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ก็มิได้ทรงบัญญัติกสิณ ๑๐ ไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งมีอยู่รวม ๒๑ กัมมัฏฐานเท่านั้น แต่พระ

อรรถกถาจารย์ก็เอาเข้ามาบรรจุเป็นหลักเกณฑ์ให้ศึกษากันด้วย

ดังนั้นจึงเห็นว่า สัมมาสมาธิฌานของพระพุทธองค์กับฌานสมาบัติ ๘ นั้นไม่เหมือนกัน ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้ คือ

สัมมาสมาธิฌาน มีมาในมหาสติปัฏฐานสูตรซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติไว้เป็นกัมมัฏฐานรวม ๒๑ บรรพะ มีอานาปานัสสติเป็นต้นนั้น คือเอาลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ เมื่อจิตเริ่มเป็นสมาธิ ลมหายใจเข้าออกจะค่อย ๆ ละเอียดปราณีตลงโดยลำดับและเมื่อจิตสงบถึงขีดสุดในฌานที่ ๔ ลมหายใจเข้าออกก็จะสงบตามด้วย จนจิตไม่อาจกำหนดเอาลมหายใจเป็นอารมณ์ได้อีกต่อไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสัมมาสมาธิฌานของพระพุทธองค์ขับอารมณ์คือลมหายใจเข้าออกออกไปจากจิตจนหมดในฌานที่ ๔ ดังนั้นองค์ฌานของสัมมาสมาธิ จึงไม่มีคำว่าเอกัคคตา (แปลว่ามีอารมณ์อันเดียว) อยู่ด้วย จิตในขณะนี้โล่งว่างปราศจากสังขารคือการปรุงแต่งใด ๆ เพราะหมดอารมณ์ที่จะกำหนดต่อไป ดังนั้น สุข–ทุกข์ ซึ่งเป็นเวทนาและโสมนัสโทมนัสแต่กาลก่อนซึ่งจดจำเป็นสัญญาก็ดับไปด้วย จึงจัดเป็นสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ในตัวแล้ว ไม่ต้องเอาสัญญาเวทยิตนิโรธจากที่อื่นมาเพิ่มให้โก้อีกเลย เมื่อเป็นดังนี้แล้วจิตย่อมพ้นจากอารมณ์ย่างเข้าสู่อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์และสุญญตวิโมกข์ เกิดเรืองปัญญาขึ้นจนสามารถแยกได้ว่าสภาวะเดิมของจิตเป็นอย่างไร สิ่งที่เข้ามา

ปรุงแต่งทำให้จิตเศร้าหมองในภายหลังอันมิใช่สภาวะเดิมของตัวเอง ที่เรียกว่าอนัตตานั้นเป็นอย่างไร ณ จุดนี้เอง

ส่วนฌานสมาบัติ ๘ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์วางไว้ ๔๐ กัมมัฏฐานนั้น นับตั้งแต่เริ่มลงมือปฏิบัติจนเสร็จการปฏิบัติกัมมัฏฐาน จิตยังยึดอารมณ์อยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่ฌานที่ ๑ ถึงฌานที่ ๔ ดังนั้นจึงมีคำว่า "**เอกัคคตา**" อยู่ด้วย เพราะจิตยึดอารมณ์นั้นนิ่งเฉยอยู่ แต่ไม่เกิดเรืองปัญญาขึ้น นอกจากสะสมอำนาจอิทธิฤทธิ์ไว้และสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ออกได้เมื่อถึงเวลาที่ต้องการเท่านั้น กิเลสจึงยังกลุ้มรุมแน่นอยู่ในอัชฌัตติกสันดานโดยไม่เสื่อมถอยลงได้. เมื่อเป็นดังนี้พระอรรถกถาจารย์จึงได้บัญญัติสัญญาเวทยิตนิโรธฌานเป็นฌานที่ ๙ ต่อจากฌานสมาบัติ ๘ ขึ้น เพื่อให้แลเห็นทางปริยัติว่าฌานที่ ๙ นี้สูงกว่าฌานสมาบัติ ๘ และบรรยายว่าพระพุทธองค์ได้ทรงใช้ฌานที่ ๙ เป็นบาทฐานก้าวขึ้นสู่การตรัสรู้ ดังมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้น

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงควรจะได้ทำความเข้าใจเรื่องสัมมาสมาธิให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ คืออย่าเอาไปปนกับฌานสมาบัติ ๘ ของอรรถกถาจารย์เข้าแล้วกล่าวว่า ฌานสมาบัติก็คือสัมมาสมาธิฌานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังที่มีปรากฏอยู่ในวงการศึกษาธรรมะในปัจจุบันนี้

ฌานสมาบัติ ๘ เป็นฌานที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนาซึ่ง

แบ่งออกเป็นรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ โดยกำหนดเอาสิ่งต่างๆ ภายนอกกายเป็นอารมณ์ให้แก่จิตผู้เพ่ง หมายความว่าจิตเพ่งออกสู่อารมณ์นอกร่างกาย เช่น เพ่งกสิณ เป็นต้น นับตั้งแต่เริ่มลงมือเพ่งเป็นต้นไป จิตจะยึดเอาอารมณ์ภายนอกไว้โดยตลอด จนกระทั่งจำอารมณ์นั้นไว้อย่างติดตาติดใจ และกลายเป็นรูปสัญญาไปในฌานชั้นสูงๆ ขึ้นไป สรุปใจความได้ว่า จิตยึดอารมณ์ที่ถูกเพ่งไว้อย่างเหนียวแน่นทุกขณะ จนแยกกันไม่ออก จึงไม่เกิดปัญญาขึ้น

จะขอกล่าวถึงรูปฌาน ๓ และอรูปฌาน ๓ (อากิญจัญญายตนะฌาน) ในฌานสมาบัติ ๘ ให้เป็นพิเศษสักนิดหน่อย เพื่อสดับสติปัญญาของท่านผู้อ่านดังต่อไปนี้คือ เป็นฌานที่ให้ความสุข และทำให้ผู้บรรลุถึงมีความอดทนต่ออารมณ์ที่เข้ามากระทบเป็นอย่างดีทั้งสองฌาน แต่ไม่เกิดปัญญา สำหรับรูปฌานที่ ๓ จะเกิดความสุขอันละเอียดขึ้นในร่างกายของผู้ปฏิบัติเต็มที่ อารมณ์ทั้งที่ดีและชั่วจะกระท้อนกลับในเมื่อเข้ามาถูกผู้มีกระแสแห่งฌานนี้ ผู้ที่มีการติดต่อเกี่ยวข้องกับชนหมู่มากจะบำเพ็ญตนให้คงที่อยู่โดยไม่หวั่นไหว ต่อคำเยินยอหรือติฉินนินทาได้ ก็ด้วยกำลังความเพ่งของฌานที่ ๓ นี้ ส่วนอรูปฌานที่ ๓ ผู้บรรลุถึงจะมีจิตแข็งกร้าวประดุจเหล็กเพชร จะไม่หวั่นไหวต่อความรักหรือความชังของใครทั้งสิ้น แม้จะเสียชีวิตก็ไม่มีความกลัว และไม่มีความอาลัย เขาอาจ

ตายได้ทุกเมื่อหรืออาจไปในที่ทุกสถานที่ได้ลงมติแล้วว่าควร ไม่มีอะไรในโลกที่เขาชอบหรือชัง แต่มีจิตวางเฉยด้วยอุเบกขาธรรมยิ่งกว่าใคร ๆ และด้วยคุณธรรมอันนี้เองที่ทำให้ผู้ปฏิบัติผู้หย่อนปัญญานี้สำคัญตนว่าได้บรรลุถึงอริยภูมิ ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด เพราะว่าคุณธรรมอันละเอียดของฌานนี้ จะให้ผลอยู่ก็ในขณะที่กำลังบำเพ็ญฌานอยู่เท่านั้น ถ้าเลิกบำเพ็ญหรือเสื่อมไปเสียเมื่อใด นักปฏิบัติฌานท่านนี้ก็คงมีสภาวะจิตเหมือนมนุษย์ธรรมดาผู้หนึ่ง นักปฏิบัติต้องระวังตัวอย่างเคร่งครัดจึงจะไม่เสียทีแก่โลกธรรม แต่คุณธรรมอันเกิดแต่มรรคผลนั้น ให้ผลเป็นความสุขตลอดเวลาทุกอิริยาบถด้วยอำนาจของสติ จนอารมณ์ดีหรือชั่วที่เกิดขึ้นนั้นถูกสกัดกั้นไว้โดยอัตโนมัติ คือไม่อาจทำให้จิตเกิดเศร้าหมองขึ้นเลยแม้แต่น้อย

อสัญญีภูมิของจิต เมื่อปฏิบัติจิตจนสงบถึงฌานที่ ๔ แล้วเป็นขณะที่สำคัญยิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะต้องบำรุงสติสัมปชัญญะให้ไพบูลย์เต็มที่ ถ้าหากรักษาสติให้ดีอยู่ จึงจะสามารถดำรงมั่นอยู่ในฌานที่ ๔ อยู่ได้ ถ้าหากรักษาไม่ได้ ก็เป็นอันเชื่อแน่ได้ว่าจิตของผู้นั้นจะต้องตกไปสู่อสัญญีภูมิในทันใด กล่าวคือจิตในขณะนี้จะไม่มีสัญญา ปราศจากความรู้สึกสำคัญหมายใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีใครสามารถกำหนดเวลาฟื้นฟูความทรงจำของตนได้ จัดว่าเกิดผิดพลาดขึ้นแล้ว ถ้าพลาดไปเพียงเล็กน้อย อาจจะรู้สึกได้เร็ว

ภายใน ๓๐ นาทีหรือ ๑ ชั่วโมง แต่ถ้าพลาดไปมาก เวลาที่ปราศจากความรู้สึกนั้นอาจจะกินเวลานานนับตั้งหลายๆปี ผู้พลั้งพลาดชนิดนี้มีทางแก้ไขน้อยที่สุด ถ้าตั้งใจฟื้นฟูพยายามระมัดระวังอย่างจริงจังก็อาจแก้ไขได้ มิฉะนั้นความทรงจำจะค่อย ๆ ลบเลือนไปเป็นลำดับ ความปราศจากความรู้สึกจะกินเวลานานเข้า ๆ ทุกครั้งที่จิตตกไปสู่อสัญญีภูมินี้ ความโง่จะทวีกำลังขึ้นและความฉลาดจะค่อย ๆ หายไปเป็นลำดับด้วย จึงจัดว่าเป็นความพลั้งพลาดที่น่าสงสารยิ่งนัก ความบรรลุถึงอสัญญีภูมินี้ไม่จัดว่าเป็นฌานใดฌานหนึ่ง เป็นแต่ว่าอาศัยฌาน ๔ บรรลุถึง และเพราะสติสัมปชัญญะยังไม่ไพบูลย์เต็มที่ จะจัดให้เป็นโคตรภูระหว่างฌาน ๔ กับอากาสานัญจายตนะฌานก็ไม่ได้ เพราะไม่ใช่สิ่งที่ใครพึงประสงค์จะบรรลุถึง แต่ที่บรรลุถึงได้ก็เพราะความสามารถในการบำเพ็ญฌานมีไม่เพียงพอ จึงได้เกิดความพลั้งพลาดขึ้น ซึ่งมีคติที่ไปอย่างเดียว คือ เกิดเป็นพรหมลูกพ่กที่มีอายุยืนยาวมากนับแสนแสนกัปป์ เสียเวลาที่จะปฏิบัติให้ได้มรรคผลไปนมนาน ถ้าเกิดมีสัญญาความทรงจำขึ้นเมื่อใดก็จะจุติเข้าสู่กามาวจรภูมิอีกทันที

ความพลั้งพลาดที่อำนวยผลร้ายให้แก่ชีวิตอย่างมากมายนี้ เกิดขึ้นเพราะความด่วนได้ผลลามของผู้ปฏิบัติสมาธิเอง ทางที่ดีควรจะได้ค่อย ๆ บำรุงสติสัมปชัญญะให้บริบูรณ์โดยลำดับด้วยการเคลื่อนไปช้า ๆ ตามลำดับองค์ฌานดีกว่า ผู้ที่ค่อยๆ พินิจเคลื่อนไป

ช้า ๆ จะไม่มีทางเกิดความพลั้งพลาดเช่นนี้เลย เนื่องจากเรามีสติสัมปชัญญะยังไม่บริบูรณ์นั่นเอง จึงต้องบำเพ็ญสมาธิ ใครจะอวดเก่งไปไม่ได้ ถ้าใครสามารถประคองสติให้เป็นสมาธิได้ด้วยดีก็จะอำนวยประโยชน์ให้แก่ชีวิตอย่างมากมาย แต่ถ้าไม่สามารถประคองสติไว้ได้ก็ย่อมได้รับผลที่พลั้งพลาดเช่นกล่าวแล้วนั้น

การปฏิบัติสัมมาสมาธิ คือการบังคับจิตให้สงบนิ่งอยู่เพียงอารมณ์อันใดอันหนึ่งในมหาสติปัฏฐานสูตร ตามหลักของจิตสิกขา คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อธิบายว่าต้องใช้ความเพียรพยายามสำรวมสติให้ระลึกอยู่ทุกขณะว่าได้ตั้งอยู่ในอารมณ์ของกายานุปัสนา เวทนานุปัสนา จิตตานุปัสนา หรือธัมมานุปัสนา สติปัฏฐานอันใดอันหนึ่งหรือไม่ ถ้าสติแลบออกไปคิดอยู่กับอารมณ์อื่น หรือเรื่องราวอย่างอื่นก็ต้องดึงกลับเข้ามาอยู่ในอารมณ์ที่เรากำหนดใจไว้แต่แรกให้ได้ ทำดังนี้อยู่บ่อย ๆ จิตก็จะค่อย ๆ เชื่องเข้า ๆ จนยอมสงบอยู่กับอารมณ์ตามปรารถนาในที่สุด นี่คือหลักการทำสมาธิ สำหรับในกรณีที่เลือกเอาอานาปานัสติกัมมัฏฐาน ให้ใช้สติเพ่งดูลมหายใจเข้าออกเพียงอย่างเดียว ไม่ให้สติหลุดแลบออกไปจากฐานที่กำหนดไว้เป็นนิมิตหมาย ณ จุดที่ลมหายใจกระทบเพียงแห่งเดียวโดยความพากเพียร มิคิดถอย

เพิกอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมาในอดีต เพิกอารมณ์ใน

อนาคตที่ยังมาไม่ถึง และเพิกอารมณ์ปัจจุบันอื่น ๆ เสียให้สิ้น มาเพ่งดูลมหายใจเข้าออกเพียงอย่างเดียว ทำดังนี้จนจิตไม่ซัดส่ายไปมา คือสงบนิ่งอยู่ ณ ศูนย์ที่กำหนดไว้ แล้วจะมีความปีติอิ่มเอิบใจแปลก ๆ เกิดขึ้นเป็นอย่าง ๆ ตามแต่วาสนาบารมีของแต่ละคน ซึ่งโบราณาจารย์กล่าวไว้ดังนี้ คือ

๑. **ขุททกาปีติ** มีอาการขนลุกซ้น น้ำตาไหล

๒. **ขณิกาปีติ** มีอาการเสียวแปลบปลาบ มีแสงโชติช่วงเป็นดวงต่าง ๆ ดังฟ้าแลบ

๓. **โอกกันนิกาปีติ** ทำให้รู้สึก ๆ ซ่า ๆ คล้ายคลื่นกระทบฝั่ง

๔. **อุพเพ็งคาปีติ** ทำให้กายฟูเบาเลื่อนโลดลอยไป ทำให้ทำอาการต่าง ๆ ด้วยความไม่ตั้งใจ เช่นพูดอุทานขึ้นเอง

๕. **ผรณาปีติ** ทำให้รู้สึกซาบซ่านเสียวสรรพางค์กาย

ปีติทั้ง ๕ ประการนี้ ถ้าเกิดพร้อมกันในคราวนั่งปฏิบัติ มักทำให้รู้สึกเหมือนเนื้อตัวเติบโตอ้วนใหญ่ นอกจากปีติ ๕ เหล่านี้แล้ว ยังมียุคลธรรม (ธรรมที่บังเกิดคู่กัน) อีก ๖ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่งบังเกิดขึ้นก็ได้ คือ

๑. กายปัสสัทธิ จิตปัสสัทธิ กายสงบ จิตสงบ

๒. กายลหุตา จิตลหุตา กายเบา จิตเบา

๓. กายมุทุตา จิตมุทุตา กายอ่อน จิตอ่อน

๔. กายกัมมัญญตา จิตกัมมัญญตา

๕. กายปาคุญญตา จิตปาคุญญตา

๖. กายุชุกตา จิตตุชุกตา

การปฏิบัติเพื่อให้ได้ฌานที่สูงขึ้นไปตามลำดับจนถึงจตุตถฌาน

เท่าที่บรรยายมาแล้ว เมื่อปีติเกิดขึ้นย่อมได้บรรลุปฐมฌาน ในขณะที่อยู่ในปฐมฌานให้ผู้ปฏิบัติสมาธิ น้อมจิต (มนสิการ) ตั้งใจระลึกเข้าไปยังนิมิตลมหายใจให้มากยิ่งขึ้นโดยพิจารณาเห็นว่า วิตกกับวิจารนี้เป็นองค์ฌานที่หยาบยังมีทางที่ทำจิตให้สงบประณีตลงไปได้อีกโดยการละวิตกกับวิจารนี้เสีย เมื่อละแล้วลมหายใจก็จะละเอียดขึ้น ใจโปร่ง หายใจคล่องและเยือกเย็นลงตามลำดับ สติกับสัมปชัญญะก็จะต้องว่องไวขึ้นอีก มิฉะนั้นจะกำหนดลมหายใจที่แผ่วเบาลงมิได้ ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกปีติอิ่มเอิบใจซู่ซ่าตามสรรพางค์กาย เป็นสุขอยู่ เป็นทุติยฌาน ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องจำวิธีเข้าออกให้ชำนาญ ครั้นแล้วก็น้อมจิตตั้งใจระลึกเข้าไปยังนิมิตลมหายใจให้มากยิ่งขึ้นอีก โดยพิจารณาเห็นปีตินี้ว่ายังหยาบทำให้จิตกระเหิมอยู่ ไม่สงบปราณีตลงได้ ให้ละความเอาใจใส่ในส่วนของกายที่บังเกิดความซู่ซ่าเสีย ลมหายใจก็จะคล่องและเยือกเย็นแผ่วเบาที่สุด ถ้าสติไม่เข้มแข็งพอก็ไม่อาจรู้ความเคลื่อนไหวได้ กายผู้ปฏิบัติก็สงบเป็นสุขอย่างยิ่ง ถ้าหากไม่ได้รับการศึกษามาก่อนแล้ว ก็มักจะเข้าใจว่าตนเองได้สำเร็จผลมรรคอย่างใดอย่างหนึ่งไปแล้ว แต่ความจริงเปล่าเลย เป็นตติยฌาน ซึ่งผู้

ปฏิบัติจะต้องจำวิธีเข้าออกให้ชำนาญ ครั้นแล้วก็น้อมจิตระลึกเข้าไปยังนิมิตลมหายใจให้มากยิ่งขึ้นโดยพิจารณาว่า จิตของผู้ปฏิบัติก็ยังติดอยู่ในสุข ยังไม่สงบลงไปสู่สภาพที่ละเอียดปราณีตกว่าได้ จึงละสุขโดยการวางเฉยเสีย เมื่อทำเช่นนี้ลมหายใจก็ปราณีตถึงขีดสุด จนสติไม่สามารถกำหนดลมหายใจเข้าออกได้ต่อไปอีก ตรงนี้แหละที่อรรถกถาจารย์บรรยายว่าไม่มีลมหายใจแล้ว แต่โดยข้อเท็จจริงนั้น ลมหายใจมีอยู่ เป็นแต่ว่าละเอียดจนกำหนดไม่ได้เท่านั้น ถ้าไม่มีลมหายใจก็ตายเท่านั้น

อาการต่าง ๆ ที่ปรากฏพร้อมกับธรรมที่บังเกิดขึ้นในขณะบริกรรม มีปีติ ๕ และ ยุคลธรรม ๖ ที่กล่าวมานี้ เป็นแต่เพียงตัวอย่างเท่านั้น เมื่อผู้ปฏิบัติ ๆ เข้าจริง ๆ อาจเกิดบ้างก็ได้ หรือไม่เกิดบ้างก็ได้ หรืออาจเกิดขึ้นด้วยอาการต่าง ๆ ผิดแผกกว่าที่กล่าวมานี้บ้างก็ได้ ที่กล่าวนี้ก็เพื่อให้ผู้ที่มีศรัทธาใฝ่ใจใคร่ปฏิบัติโดยไม่ได้มีครูบาอาจารย์ควบคุมโดยใกล้ชิด จะได้รู้ไว้บ้างเพื่อกันความเข้าใจผิด อันทำให้เกิดตกอกตกใจจนไม่กล้าปฏิบัติต่อไปเท่านั้น ปีติ หรือยุคลธรรมที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ทำให้เห็นอะไรต่อมิอะไรตลอดจนแสงสีต่าง ๆ ได้ แต่อย่าได้จับยึดสิ่งเหล่านี้มาเป็นอารมณ์เลย ให้สะกดจิต ตั้งมั่นไว้กับลมหายใจเข้าออกต่อไปตามเดิมตลอดเวลาจนจิตสงบนิ่งดังที่เรียกว่ารู้อยู่กับรู้เฉพาะ

การที่ปรากฏเห็นอะไรต่อมิอะไรตลอดจนแสงสีต่าง ๆ

ได้นั้น เป็นเพราะเมื่อจิตสงบอยู่ในอารมณ์ที่ตั้งไว้เป็นกัมมัฏฐานแล้ว ย่อมเกิดโอภาส คือ แสงสว่างขึ้น แสงสว่างนี้ย่อมส่องให้เห็นเป็นสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นคล้าย ๆ กับคนนอนฝันเหมือนกัน คือ สามารถเห็นอะไรต่าง ๆ ได้แต่ไม่มีสติกำกับ ส่วนการเห็นทางจิตที่เป็นสมาธิมีสติกำกับอยู่ด้วยเพราะมิได้นอนหลับ ในชั้นแรกจะเห็นเป็นแสงมัว ๆ ไม่สว่างมาก แต่เมื่อปฏิบัติไปก็สว่างขึ้นทุกที เมื่อแสงสว่างเกิดมากขึ้น ก็เห็นภาพต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น และในชั้นแรกที่แสงสว่างเกิดขึ้นมักหายเร็ว เพราะผู้เห็นยังมิชำนิชำนาญ มักเกิดความสะดุ้งตกใจ หรือความสงสัยสนเท่ห์ขึ้นจิตก็คลายจากสมาธิ แต่เมื่อสำรวมจิตเป็นสมาธิได้ใหม่ก็จะพบแสงสว่างอีก แสงสว่างนี้ย่อมส่องให้เห็นภาพต่าง ๆ เหมือนกับดูภาพยนตร์

บางคนนั่งอยู่มิได้มีสิ่งใดปรากฏก็มี แต่บางคนเห็นยักษ์มารภูตผีปีศาจมาหลอกหลอน แสดงกิริยาอาการต่าง ๆ ทำท่าทำทางจะทำร้ายทำให้สะดุ้งตกอกตกใจก็มี บางคนเห็นนางฟ้านางสวรรค์มาร่ายรำยั่วยวนก็มี บางคนเห็นสัตว์เดรัจฉานที่เคยมีเวรกรรมต่อกันมาแล้วมาทวงหนี้ก็มี บางคนเห็นพระพุทธพระสงฆ์ก็มี เหล่านี้ ไม่ใช่อื่นไกลเกิดแต่กิเลส ตัณหา และอุปาทานที่นอนเนื่องอยู่ในอัชฌัตติกสันดานมาก่อนแล้วทั้งสิ้น นิมิตเหล่านี้แหละที่ล่อให้ผู้ปฏิบัติหลงเพลิดเพลินอยู่ในกามารมณ์และมักติดเพียงนี้เสียแหละมาก ยิ่งมีกามารมณ์มาก จิตก็ยิ่งติดและ

เพลินท่องเที่ยวไปในอารมณ์มาก บางคนไปเมืองจีนเมืองฝรั่ง ขึ้นสวรรค์ลงนรก แล้วแต่กิเลส ตัณหา อุปาทานจะพาไปก็มี บางคนบำเพ็ญตนเป็นหมอดูก็ดูได้เหมือนกันถ้าทำจิตให้เป็นสมาธิจริง ๆ แล้วอธิษฐานว่าจะดูอะไร แต่ต้องตั้งจิตให้เป็นกลางจริง ๆ อย่าให้มีอุปาทานเข้าไปคิดนึกล่วงหน้าเสียก่อน คือปล่อยให้สิ่งเหล่านั้นบังเกิดปรากฏเอง โดยมากมักดูได้แม่นยำเสียด้วย

ถ้าหากยินดีแต่เพียงสิ่งที่กล่าวแล้วเท่านี้ ก็จะไม่ได้มรรคผลอะไร เพราะธรรมเหล่านี้ อยู่ในขั้นอุปจารสมาธิ ยังเป็นกามาวจรเท่านั้น ในการปฏิบัติสมถะวิปัสนากัมมัฏฐาน จึงถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรข้องแวะด้วย ฉะนั้นถ้าหากบังเกิดขึ้น จึงต้องระงับและตั้งจิตไปใหม่ให้เห็นแต่ร่างกายหรือส่วนของร่างกายซึ่งเป็นของน่าเกลียดปฏิกูลอันทำให้จิตสลด หรือเห็นอาการภายในกาย เป็นต้นว่า กระดูก ไส้ใหญ่ ไส้น้อย ฯลฯ หรือปรากฏเห็นอสุภที่น่าเกลียดไม่งามปรากฏประจักษ์อยู่ เหล่านี้แหละจึงจะเป็นนิมิตดี จงถือเอาและพิจารณาต่อไปจะเป็นคุณอันประเสริฐและเป็นทางจะให้สำเร็จในกายานุปัสนาสติปัฏฐานเถิด

ถ้าเห็นในนิมิตอันน่าเกลียดน่ากลัวเหล่านี้แล้ว ให้หยุดคำที่ใช้บริกรรมภาวนาใด ๆ เสีย หากมีบริกรรมภาวนามาแต่ต้นและให้เพ่งพิจารณาดูอาการภายในต่าง ๆ เหล่านี้ให้เห็นเป็นของไม่งามน่าเกลียด น่ากลัวต่อไปจนจิตสลดหยุดนิ่ง และเกิดปัญญาคลาย

ความกำหนัดพอใจในรูปกายซึ่งเป็นอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นนั้น การที่ทำได้ดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นการสำเร็จไปขั้นหนึ่ง เมื่อสำเร็จในขั้นนี้แล้ว จะไม่ต้องวิตกกังวลว่าจะมีอารมณ์หรือนิมิตที่ไม่ดีน่าเกลียดน่ากลัวต่าง ๆ มาบังเกิดขึ้นอีก นิมิตที่ไม่ดีเหล่านี้จะสาบสูญไปหมดเอง เมื่อได้ปฏิบัติมาถึงขั้นนี้แล้วจะบำเพ็ญภาวนาในเวทนานุปัสนา จิตตานุปัสนา หรือธัมมานุปัสนาสติปัฏฐานก็ได้ สุดแต่อัธยาศัยชอบและสะดวกสบายในการปฏิบัติ เพราะอุปนิสัยของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน

เจโตวิมุติและปัญญาวิมุติ

สิ่งที่อาจารย์ทั้งหลายส่วนมากได้สร้างความสับสนขึ้นในการปฏิบัติวิปัสนาก็คือการแยกอธิบายคำว่า เจโตวิมุติ (จิตหลุดพ้นด้วยอำนาจฌาน) กับปัญญาวิมุติ (จิตหลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญา) โดยกล่าวว่ามีวิธีที่จะทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสได้สองวิธี หรือสองทาง คือโดยเจโตวิมุติทางหนึ่งและโดยปัญญาวิมุติอีกทางหนึ่งนั้นแยกกัน. ท่านได้แยกแยะอธิบายดังนี้คือ เจโตวิมุติ ทำได้เฉพาะผู้สำเร็จฌานสมาบัติมาก่อนโดยอาศัยฌานสมาบัติเพ่งเอาตามสัจจะที่ได้อธิษฐานไว้ก่อนแล้ว ส่วนปัญญาวิมุตินั้นพอเริ่มปฏิบัติก็ต้องพิจารณาสภาวธรรมให้เห็นตามความเป็นจริง จนจิตสลดเบื่อหน่ายไม่ยินดียินร้ายต่ออารมณ์ทั้งปวง สองส่วนนี้แยกกันนั้น แต่ถ้าหากดูหลักฐานบาลีที่มาในมหาสติปัฏฐานสูตรซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่า

เป็นพระสูตรที่บรรจุเนื้อหาในพระพุทธศาสนาลงไว้หมดสิ้น ดังบาลีปรากฏชัดว่า เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค แปลว่าภิกษุทั้งหลาย หนทางอันเอกที่เป็นที่ไปมีทางนี้ทางเดียว ดังนั้นว่าโดยภาคปฏิบัติแล้วเจโตวิมุติ ซึ่งเกิดจากการปฏิบัติสมาธิจนจิตสงบถึงขีดสุด คือ จตุตฺถฌาน ดังบาลีที่ปรากฏในพระสูตรนั้นว่าสุขสฺสจปหานา ทุกฺขสฺสจปหานา ปุพฺเพวโสมนสฺส โทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขา สติ ปาริสุทธิ์ แปลว่าจิตละสุขละทุกข์เสียได้ทั้งโสมนัสและโทมนัสแต่กาลก่อนก็ดับไปด้วย ไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มีแต่สติบริสุทธิ์วางเฉยอยู่. จิตได้เข้าสู่สภาวะโว่งว่างปราศจากนิมิตหมายหมดสิ่งปรุงแต่งโดยสิ้นเชิง และกิเลสอย่างหยาบอย่างกลางถูกละไปสิ้นโดยอำนาจเจโตสมาธิอันจัดว่าเป็นเจโตวิมุติ คือแยกหลุดจากกิเลสได้ชั้นหนึ่ง อันนี้ย่อมแสดงว่าพระพุทธองค์ได้ทรงปฏิบัติเช่นนี้มาแล้วจึงได้วางหลักวิธีสำหรับให้พวกเราปฏิบัติสัมมาสมาธิ เพื่อให้จิตสงบถึงขีดสุด คือพ้น (วิโมกข์) ๓ คือ

อนิมิตตวิโมกข์ พ้นจากนิมิตที่เห็นว่าสังขารเที่ยง

อัปปณิหิตวิโมกข์ พ้นจากการเข้าไปมีที่ตั้งว่าสังขารทั้งหลายเป็นสุข

สุญญตวิโมกข์ พ้นจากการเห็นว่าสังขารทั้งหลายเป็นตัวตน ซึ่งเป็นเจโตวิมุติแยกตัวออกจากสังขารด้วยอำนาจสัมมาสมาธิชั้นหนึ่ง เมื่อจิตสามารถแยกตัวเองออกจากสังขารคือสิ่งปรุง

แต่งทั้งหลายได้แล้ว ก็อาจพิจารณาความเป็นไปของสังขารเหล่านี้ เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ถาวร เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปตามเหตุปัจจัย จึงไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่นเอาไว้ได้ เมื่อเป็นดังนี้ก็ย่อมจะต้องปล่อยวางลงเสียทางเดียวเท่านั้น ดังนั้นจิตจึงได้เข้าประชิดฝั่งแห่งภพ จึงจัดเป็นโคตรภูซึ่งแบ่งเขตระหว่างโลกียะกับโลกุตตระ ถ้าจิตมีศรัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละเข้มแข็งถึงขีดที่จะละอวิชชา คือความโง่เขลาที่ได้สั่งสมมาในสันดานให้สิ้นไปอย่างสิ้นเชิงแล้ว สัมมาสังกัปปะซึ่งเป็นมรรคองค์สุดท้ายของมรรค ๘ ก็จะกระทำหน้าที่ดังนี้ คือ

๑. ดำริออกจากกาม; ๒. ดำริในอันไม่พยาบาท; ๓. ดำริในอันไม่เบียดเบียน ตรงนี้แหละที่เรียกว่าวิปัสสนาซึ่งเป็นตอนที่จิตใช้ปัญญาละอนุสัยกิเลส จัดเป็นปัญญาวิมุติอีกชั้นหนึ่ง

เป็นความจริงที่ว่า เมื่อจิตมีพละ (กำลัง) ข้ามเขตโคตรภูไปแล้วจะไม่มีทางเสื่อมถอยกลับมาอยู่ในโลกียะอีก ถ้าจิตได้ประชิดฝั่งแห่งภพ คือโคตรภูแล้ว แต่ไม่สามารถก้าวข้ามไปได้โดยเห็นได้จากที่มรรคสัมมาสังกัปปะไม่ทำงาน ย่อมแสดงว่าจิตยังไม่มีพละแก่กล้า จึงต้องการให้เจริญมรรคให้มีกำลังยิ่งขึ้นไปอีก

ตอนที่มรรคสัมมาสังกัปปะสามารถทำลายกิเลสเสียได้โดยอำนาจของปัญญานี้ เรียกว่าปัญญาวิมุติ อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งต้องมีคู่กับเจโตวิมุติดังที่ได้กล่าวมาแล้วเสมอ จะแยกกันไม่ได้เลย

ผู้ปฏิบัติสมาธิจะรู้ตัวได้อย่างไรว่ามีสมาธิเกิดขึ้นเพียงไรแล้ว

๑. ถ้าจิตยังคิดพุ้งซ่านถึงเรื่องต่าง ๆ ยังคิดเสียดแทงอยู่หรือว่าง เหงาหดหู่ หรือมีความตื่นเต้นรำคาญใจ หรือสงสัยเคลือบแคลงในเรื่องของสมาธิอยู่ จิตของผู้ปฏิบัติจะไม่มีทางเป็นสมาธิได้เลย จนกว่าสิ่งเหล่านี้จะดับไปแล้วพร้อมกับความรักใคร่พอใจในกามคุณดับ จัดเป็นความเพ่งที่ ๑

๒. ความคิดและการประคองจิตให้อยู่กับอารมณ์ที่เพ่ง (วิตกวิจาร) ดับไปจัดเป็นความเพ่งที่ ๒ มีแต่ความปีติอิ่มใจปรากฏอยู่ตามร่างกาย

๓. ความปีติดับไปจากกาย เหลือแต่ความอิ่มใจที่ได้เสวยอารมณ์อันละเอียดปราณีต จัดเป็นความเพ่งที่ ๓

๔. ความอิ่มใจดับไปพร้อมกับลมหายใจเข้าออก สุขทุกข์ ความยินดียินร้ายทั้งหลายก็ดับไปด้วย จัดเป็นความเพ่งที่ ๔

ในระหว่างที่จิตยังไม่เป็นสมาธิและกำลังก้าวขึ้นสู่ความเพ่งที่ ๑; จากความเพ่งที่ ๑ กำลังก้าวขึ้นสู่ความเพ่งที่ ๒; จากความเพ่งที่ ๒ กำลังก้าวขึ้นสู่ความเพ่งที่ ๓; จากความเพ่งที่ ๓ กำลังก้าวขึ้นสู่ความเพ่งที่ ๔ อยู่นี้ ผู้ปฏิบัติควรจะจำทางหรือวิธีทำจิตให้แน่ว่าทำอย่างไรจึงจะเลื่อนจิตให้มีความเพ่งสูงขึ้นกว่าเดิมได้ไว้ด้วย กล่าวคือผู้ปฏิบัติจะต้องเป็นนักสังเกต เช่นสังเกตสภาวะต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นในจิตแต่ละอย่างเฉพาะหน้าว่าเป็นอย่าง

ไร เกิดขึ้นอย่างไร ดับไปเพราะอะไร รวมทั้งการแยกสภาวะธรรมที่คล้าย ๆ กัน เช่นวิตกกับวิจาร, สติกับวิตก, วิตกกับมนสิการ ซึ่งเกิดร่วมกันทุกขณะ ผู้ปฏิบัติจะต้องสังเกตอย่างละเอียดที่สุด

จิตที่สงบถึงความเพ่งที่ ๔ หรือฌาน ๔ เป็นจิตที่ตั้งมั่นควรแก่การงาน (กมฺมนิโย จิตฺตํ) เป็นจิตภายใน (อชฺฌตฺตํ สมฺยจิตฺตํ) ผ่องใส ปราศจากสิ่งปรุงแต่ง และสงบสันติ และ ณ จุดนี้เองที่จิตจะรู้จักอริยสัจ ๔ คือนิโรธสัจจก่อนอื่น, ต่อมาก็รู้จักทุกข์สัจจซึ่งปรุงแต่งจิตให้ไม่สงบ, ถ้าสามารถละสมุทัยได้ ทุกข์ก็ดับไปด้วย การที่จะละสมุทัยได้นั้นก็ต้องเจริญมรรคให้มีกำลังเข้มแข็งเพื่อละสมุทัยจึงมีนิโรธเป็นผล

การปฏิบัติวิปัสสนา เมื่อจะปฏิบัติวิปัสสนาทุกครั้งจะต้องเจริญสัมมาสมาธิให้เกิดขึ้นจนจิตสงบถึงขั้น ฌาน ๔ ทุกครั้ง เพื่อให้จิตตั้งมั่นควรแก่การงาน ไม่ซัดส่ายไปมาเสียก่อนเพราะเมื่อจิตตั้งมั่นควรแก่การงานแล้ว ย่อมรู้เห็นตามความเป็นจริง และทำให้เกิดการถ่ายถอนความยึดถือขันธ์ ๕ ลงได้ในที่สุด ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูปกายของเรานี้ กับอาการของจิตอีก ๔ ประการคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

วิปัสสนาจะต้องเริ่มตั้งแต่การพิจารณาส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นรูปกายนี้ หลังจากลมหายใจเข้าออกสงบลงแล้ว โดย

วิธีน้อมใจเลื่อนจุกศูนย์นิมิตซึ่งเป็นที่ตั้งของสติแต่เดิมให้ขึ้นไปอยู่ที่ตรงกลางระหว่างคิ้วทั้งสองช้า ๆ แล้วจึงเลื่อนกลับที่เดิมช้า ๆ ทำดังนี้ประมาณ ๓ ครั้ง ครั้งสุดท้ายให้สติตั้งอยู่ที่ระหว่างคิ้ว ระหว่างที่กำลังเลื่อนศูนย์นิมิตแต่ละครั้งให้ใช้ความสังเกตดูสภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียดที่สุด แล้วก็รักษาความสงบไว้สักพักใหญ่ ๆ

ต่อจากนั้นก็ได้เลื่อนศูนย์นิมิตจากจุดตรงกลางระหว่างคิ้วทั้งสองไปยังกลางหน้าผากช้า ๆ แล้วจึงเลื่อนกลับมายังจุดตรงกลางระหว่างคิ้วอีกช้า ๆ ทำดังนี้ประมาณ ๓ ครั้ง ครั้งสุดท้ายให้สติตั้งอยู่ตรงกลางหน้าผาก. ระหว่างที่กำลังเลื่อนศูนย์นิมิตแต่ละครั้งให้ใช้ความสังเกตดูสภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียดที่สุด แล้วก็รักษาความสงบไว้สักพักใหญ่ ๆ

ระหว่างกลางหน้าผากกับกลางกระหม่อม, กลางกระหม่อมกับในสมอง, ในสมองไปยังกลางกระโหลกศีรษะ, กลางกระโหลกศีรษะไปยังทรวงอก ให้เลื่อนศูนย์นิมิตไปกลับ ๆ ประมาณ ๓ ครั้งโดยทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวมาแล้ว สังเกตดูจนแลเห็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายปรากฏขึ้นมาอย่างชัดเจน และพิจารณาดูด้วยปัญญาอันแยบคายตลอดไปตามจุดต่าง ๆ ที่สติเลื่อนไปจนเห็นความไม่มีแก่นสารอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเลย กล่าวคือจะแลเห็นการเกิดดับซึ่งเป็นเครื่องหมายบอกความไม่เที่ยง

แท้แน่นอนของสิ่งที่เห็นเหล่านั้น ให้ปฏิบัติเช่นนี้บ่อย ๆ เนือง ๆ จึงจะทำให้จิตเกิดความเบื่อหน่ายส่วนต่าง ๆ ของรูปกายนั้น เพราะได้เห็นความไม่มีแก่นสาร และเกิดเป็นปัญญาความรู้ (วิชชา) ขึ้น ทำลายอวิชชาให้หมดไปโดยอัตตโนมัติ ดังบาลีที่มีมาว่า อุเปกฺขา สติ สงฺสุทฺธ ธมฺมตกฺก ปุเรชวิ อญฺญา วิโมกฺข สำ พฺรูมิ อวิชฺชายปฺปเภทนำ แปลว่า เมื่อสติเกาะกุมเฉยแล้ว จงตรึกธรรมเดินหน้า เราก็ล่าวว่า นั่นเป็นเหตุให้พ้นจากอวิชชา (อวิชชาดับ)

เมื่อวิชชาเกิดขึ้น อวิชชาย่อมดับไปเองโดยจะไม่กลับมาเกิดใหม่ได้อีก และวิชาที่เกิดขึ้นนั้นจะเกิดขึ้นแทนที่อวิชชาโดยไม่ดับหายสูญไปไหนเช่นเดียวกัน กล่าวเป็นภาษาชาวบ้านว่า ความฉลาดจะเกิดขึ้นแทนที่ความโง่หลังจากที่จิตได้รับการผึกหัดอบรมเช่นนั้น เมื่อฉลาดขึ้นแล้วย่อมจะกลับคืนไปสู่ความโง่อีกไม่ได้ เป็นธรรมดาและเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วตัณหาและอุปาทานย่อมหมดสิ้นไปด้วย

เนื่องจากสัตว์โลกทั้งหมดมีอุปาทานในรูปร่างกายอย่างหนึ่ง, สุขเวทนา คือ พอใจในความสะดวกสบายอย่างหนึ่ง, จิตที่ไม่เดือดร้อนขุ่นมัวอย่างหนึ่ง ธัมมารมณ์ที่เกิดกับจิตอีกอย่างหนึ่ง รวม ๔ ประการ เป็นสำคัญกว่าเพื่อน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติมหาสติปัฏฐานสูตรขึ้นและตรัสว่าเป็น เอกายนมรรค คือ เป็นทางไปสายเดียวที่สัตว์โลกจะได้ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์

หมดจดจากกิเลสตัณหาอุปาทานทั้งปวง ทั้งนี้เพื่อความพ้นจากความโศก, ความร่ำไห้, และทุกข์โทมนัส, เพื่อบรรลุสัจจธรรมและนิพพาน

สรุปความให้ชัดก็คือ พระองค์ได้บัญญัติข้อปฏิบัติสมถะและวิปัสนากัมมัฏฐานให้พวกเราได้ปฏิบัติอย่างครบถ้วนพร้อมมูลในพระสูตรเดียวกันนี้ โดยไม่จำเป็นต้องไปค้นคว้าหรือไปศึกษากับอรรถกถาจารย์อีก เพราะพระพุทธองค์นี้แหละเป็นพระบรมครูอยู่แล้ว เนื้อหาและถ้อยคำในพระสูตรนี้ก็แจ่มชัดดีพอที่คนที่มีสติปัญญาอย่างสามัญ จะทำความเข้าใจตามได้ตลอด ดังนั้นข้อสำคัญจึงอยู่ที่ว่าพวกเราจะเชื่อถือและปฏิบัติตามพระองค์อย่างจริงจังเพียงไรเท่านั้น

ถ้าปฏิบัติตามนั้นจริงเป็นอาจิณเนือง ๆ แล้ว ก็ย่อมแก้ไขความประพฤติที่เป็นของคนในโลกตามปรกติที่เกิดจากความเคยชินหรือจริตที่ได้ถูกสั่งสมเป็นอนุสัยมาแต่เดิมให้หมดไป และมามีความประพฤติแบบพระอริยเจ้าทั้งหลายซึ่งเต็มไปด้วยสติได้อย่างแน่นอน

ผู้ที่ได้ปฏิบัติโดยใช้ความพากเพียรไม่คิดท้อถอย ย่อมจักบรรลุผลสำเร็จตามความปรารถนาตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตอนหนึ่งว่าดังนี้ จกฺขุ อุทปาทิ ญาณ์ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาทิ

แปลว่า ดวงตาได้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว, ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว, วิชาได้เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้ว

คำว่า **จกฺขุ อุทปาทิ** (ดวงตาได้เกิดขึ้นแล้ว) คือความรู้ที่ได้เกิดขึ้นจากการเพียรพยายามสำรวมสติประคองความรู้ (จิต) จนสงบนิ่งอยู่เฉพาะอารมณ์ในสติปัฏฐานอันใดอันหนึ่ง

ญาณ อุทปาทิ (ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว) คือญาณ เครื่องรู้ที่ได้เกิดขึ้นจากการใช้สติเพ่งอารมณ์อันนั้นตลอดเวลา พร้อมทั้งพิจารณาสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นเป็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นมาอย่างไร

ปญฺญา อุทปาทิ (ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว) คือ ปัญญาความรอบรู้ได้เกิดขึ้นจากความรู้และญาณในสองข้อแรก อันเกิดจากการเพ่งเพียรพิจารณาของจิตที่ได้รู้เห็นเองนั้นว่า ขันธ์ ๕ นั้นตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นธรรมดา ไม่มีนอกไปจากนี้

เมื่อความรู้, ความเห็น กับปัญญา รวมกัน ทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งโดยถูกต้องแน่นอน ไม่แปรผันไปจากนี้แล้ว ก็คลายความสงสัยเสียได้ คือหมดความสงสัย

วิชฺชา อุทปาทิ (วิทยาได้เกิดขึ้นแล้ว) เมื่อหมดความสงสัยลงสิ้นเชิง ความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง คือ วิทยาย่อมเกิดขึ้นแทนที่โดยไม่มีการถอยหลังกลับไปสู่อวิชชาอีก

อาโลโกอุทปาทิ (แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้ว) เมื่อจิตได้

รู้ถูกต้องตามความเป็นจริง คือได้พบได้เห็นความจริงว่าขันธ์ ๕ ที่มีอยู่เป็นอยู่ ณ บัดนี้นั้น อาศัยสภาวธรรมประชุมกันขึ้นเป็นสังขารมีจิตเป็นประธานอยู่นี้รวมเรียกว่าสัตว์ บุคคลซึ่งย่อมมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไปในที่สุดเป็นธรรมดา ที่จะแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้เลย ขันธ์ ๕ นี้ย่อมตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ และไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา และไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดที่จะบังคับบัญชาให้พ้นจากอำนาจไตรลักษณ์ได้ เมื่อพิจารณาอยู่กี่ครั้งกี่หน ก็เกิดวิทยารู้แจ้งแทงตลอดตลอดจุดแสงสว่าง เป็นอย่างเดิม ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่นเลย

เมื่อจิตได้รู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องขันธ์ ๕ อย่างชัดแจ้งเช่นนี้แล้ว ก็เกิดสัมมาทิฏฐิขึ้นแทนความเห็นผิดเดิมที่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นตนหรือตนเป็นขันธ์ ๕, ขันธ์ ๕ มีในตนหรือตนมีในขันธ์ ๕ ก็ย่อมดับไปจากจิต ดังนั้นก็ย่อมเกิดความเห็นใหม่ที่ถูกคือสัมมาทิฏฐิว่าความเห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นตน หรือตนเป็นขันธ์ ๕, ก็ย่อมไม่มี เมื่อขันธ์ ๕ ไม่ใช่ตน ก็ไม่มีผู้รับสมมุติว่าเป็นตัวตนนอกจากจิต เมื่อไม่มีผู้รับสมมุติว่าเป็นตัวตนแล้วกิเลสตัณหาที่เคยหมักดองอยู่ในสันดานก็ไม่ปรากฏ เมื่อกิเลสตัณหาไม่ปรากฏ จิตก็บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลาย และพ้นจากสังโยชน์เครื่องร้อยรัด เครื่องผูกพันจิตที่ทำให้จิตมีอุปาทานก็หมดไปด้วย

การที่จิตจะละกิเลสสังโยชน์ทั้งหลายได้มากน้อยเพียงไร

ย่อมขึ้นอยู่กับกำลังของวิชชาและความรู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งพระพุทธองค์ได้แสดงไว้ดังนี้

พระโสดาบัน มีวิชชาละกิเลสสังโยชน์จำพวกสักกายทิฏฐิ, สีลัพพตปรามาส, และวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ให้ขาดจากสันดานเสียได้โดยเด็ดขาดไม่กลับคืนอีก

พระสกิทาคามี มีวิชชาละกิเลสสังโยชน์ให้ขาดได้อย่างพระโสดาบันกับทำกิเลสจำพวกกามราคะกับปฏิฆะให้เบาบางลงได้อีก

พระอนาคามี มีวิชชาละกิเลสสังโยชน์ให้ขาดได้อย่างพระโสดาบัน กับทำกิเลสจำพวกกามราคะกับปฏิฆะให้ขาดจากสันดานโดยเด็ดขาด ไม่กลับมาครองเรือนอีกนับตั้งแต่บัดนี้

พระอรหันต์ มีวิชชาละกิเลสสังโยชน์ให้ขาดได้อย่างพระอนาคามีกับทำกิเลสสังโยชน์เบื้องบนอีก ๕ ประการคือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชาให้ขาดโดยเด็ดขาดจากสันดานได้อีก นับว่าพระอรหันต์มีวิชชาสูงสุดยอดแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป จึงเรียกว่าเป็นอเสขบุคคล

หลักที่ควรจะระลึกในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ

๑. ผู้ปฏิบัติจะต้องมีศีลที่บริสุทธิ์และจิตจะต้องสงบถึงขีดสุด คือเป็นสัมมาสมาธิเป็นพื้นฐาน

๒. น้อมจิตที่เป็นสัมมาสมาธิไปเพ่งพิจารณาอารมณ์ใดอารมณ์

หนึ่งในมหาสติปัฏฐานสูตรเนืองๆ

๓. ดูผลที่เกิดขึ้นทางจิตว่า หลังจากที่ได้ปฏิบัติแล้ว ได้รับความรู้แจ้งเห็นจริงดีขึ้นกว่าเดิม, รู้เท่าทันอาการของจิต และสามารถกำจัดกิเลส ตัณหา อุปาทานให้ลดน้อยลงเพียงใดหรือไม่ ถ้าไม่เป็นไปอย่างที่ว่านี้ คือ กลับฟุ้งซ่านและกิเลสตัณหาอุปาทานกลับเพิ่มมากขึ้น ย่อมแสดงว่ามีสิ่งใดสิ่งหนึ่งในการปฏิบัติบกพร่อง - ผิดปกติอย่างแน่นอน ต้องทบทวนเพื่อแก้ไขโดยเร็ว. เพราะเวลาไม่คอยใคร

การปฏิบัติวิปัสสนานี้ เกจิอาจารย์บางท่านมักบอกว่าสามารถปฏิบัติวิปัสนาโดยไม่ต้องมีสมถะกัมมัฏฐาน โดยยกเอาพระอรหันต์ ประเภทวิปัสสกมาอ้างเป็นตัวอย่างประกอบคำอธิบายว่า ได้สำเร็จเพราะปฏิบัติวิปัสนาล้วนๆ นั้น สานุศิษย์ผู้พึ่งอาจารย์นั้น แต่ไม่มีเวลาสอบสวนตรวจทานสอบเทียบคำบอกเล่านั้นกับพระสูตรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดูก่อน จึงค่อยเชื่อ แล้วเชื่อลงไปทีเดียว เพราะเห็นว่าเป็นอาจารย์ แนะนำอะไรคงไม่ผิด นำเอาไปปฏิบัติโดยมิได้เจริญสัมมาสมาธิ ถึงขั้น ฌาน ๔ บางทีนานถึง ๑๐ - ๒๐ ปีก็มีโดยไม่สามารถละกิเลสตัณหาอุปาทานลงได้เลย ดูเป็นที่น่าเสียดายเวลาที่เสียไปยิ่งนัก เพราะฉะนั้นทุกครั้งที่ปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงควรจะได้ตรวจสอบผลที่เกิดทางจิตของตนดังข้อ ๓ ที่กล่าวข้างต้นนี้ทุกครั้ง โดยการน้อมจิตไปสู่อารมณ์คือ รูปนาม แล้วจึง

ดูจิตว่ายังมีภาวะที่ยังเข้าไปติดข้องอยู่กับรูปนามนั้น ๆ อีกเพียงใดหรือไม่ ถ้ายังมีความติดข้องหวั่นไหวอยู่ ก็ให้ปล่อยละวางเสียให้ได้จนรู้สึกว่ามีสติอันมั่นคง เพ่งดูรูปนามอยู่เป็นคนละส่วนกันเท่านั้น และปล่อยให้รูปนามนั้นดับไปเองตามธรรมดา

ตรงจุดนี้แหละที่เป็นวัตถุประสงค์สำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจะต้องทำให้จิตมีความเคยชินต่อการปล่อยวางรูปนาม หรือ การละสังโยชน์ ๑๐ ประการที่ได้กล่าวมานี้ทั้งหมด ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงระบุกำหนดเวลาสำหรับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานที่ได้มีสติพิจารณาอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒๑ กัมมัฏฐานว่า ถ้าได้พิจารณาอยู่เนือง ๆ แล้ว ย่อมได้บรรลุมรรคผลอย่างต่ำถึงขั้นพระอนาคามีในชาตินี้ภายในอย่างช้า ๗ ปี ถ้าหากยังมีความยึดมั่นถือมั่นหลงเหลืออยู่ หรือต้องได้สำเร็จอรหัตผลในชาตินี้แน่นอน

ผู้ปฏิบัติพึงเลือกเอาอารมณ์วิปัสนาในมหาสติปัฏฐานสูตรเพียงอารมณ์เดียวตามอัธยาศัยชอบ แล้วถือเอาไว้สำหรับพิจารณาโดยไม่เปลี่ยนแปลงต่อไปอีก เพราะอารมณ์เหล่านี้ต่างก็เป็นสังขารธรรมซึ่งได้ประชุมปรุงแต่งขึ้นแล้วทั้งสิ้น อารมณ์ที่เลือกนี้เป็น "รูป" อาการของจิตที่เป็นผู้เพ่งพิจารณาอารมณ์นี้อยู่ ได้แก่การรับรู้, เป็นสุขทุกข์เฉย ๆ, จำและคิดถึงอารมณ์แต่ละครั้งเป็น "นาม" ให้ผู้ปฏิบัติใช้สติกำหนดพิจารณาดูอารมณ์

โดยสังเกตดูสภาวะความเคลื่อนไหวของรูปนามอย่างกระชั้นชิดว่า เมื่อรูปนามเกิดขึ้น – ตั้งอยู่ – ดับไปก็ตาม ให้พยายามปล่อยวาง ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับอาการเปลี่ยนแปลงของรูปนามอย่างสิ้นเชิง เมื่อกระทบกับอารมณ์ก็ให้เพียงสักแต่ว่ากระทบ คือรู้อารมณ์ก็สักแต่ว่ารู้ ปล่อยวางความยินดียินร้ายต่อรูปนาม (คือโลก) เสียให้สิ้นซาก แล้วรูปนามนั้น ๆ ก็ย่อมดับสิ้นสูญไปเองโดยไม่ให้จิตเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย

คำว่าปฏิบัติกัมมัฏฐานบ่อย ๆ เนือง ๆ นั้น หมายความว่า พระพุทธองค์มีพุทธประสงค์ปฏิบัติติดต่อกันไปโดยไม่มีการออกจากกัมมัฏฐานเลย จนมีสติเข้มแข็ง สามารถปล่อยวางขันธ์ ๕ ได้ในเวลา ๗ ปีเป็นอย่างช้าที่สุด ถ้าหากเกินกำหนดนั้นไปแล้วยังไม่ได้มรรคผลอะไรเลย ย่อมแสดงว่าจะต้องมีอะไรบกพร่องแน่นอน เช่นปฏิบัติผิด, อาจารย์แนะนำผิด, ศีลวิบัติ, มีมิจฉาสมาธิ หรือใช้ขณิกสมาธิ – อุปจารสมาธิ แทนที่จะมีสัมมาสมาธิดังบรรยายมาในตอนต้น เป็นต้น ซึ่งจะต้องรีบแก้ไขโดยมิชักช้า เพราะเวลาไม่คอยท่าผู้ใด

สิ่งที่ผู้ปฏิบัติธรรมะควรจะได้สันใจเป็นพิเศษเวลาใกล้ตาย.

เป็นความจริงที่ว่ามนุษย์ทุกรูปทุกนามไม่สามารถหลีกเลี่ยงความตายไปได้ ดังนั้นควรจะได้ทำความศึกษาว่า เมื่อคนหรือสัตว์ใกล้จะตายนั้นกรรมซึ่งได้สร้างสมเป็นภพของจิตจะส่งผล

ออกมาเป็นอุบัติภพ กล่าวคือ ถ้าจิตมีอารมณ์ที่เป็นกุศล กรรมก็แต่งให้เป็นปฏิสนธิวิญญาณนำไปสู่สุคติภพ คือโลกมนุษย์ และโลกสวรรค์ ถ้าจิตมีอารมณ์ที่เป็นอกุศล กรรมก็แต่งให้ปฏิสนธิวิญญาณนำไปสู่ทุคติภพ คือเกิดในอบายภูมิ ๔ มีนรก เปรต อสุรกาย หรือ สัตว์เดรัจฉาน อย่างใดอย่างหนึ่ง

กุศลหรืออกุศลนี้เกิดจากอารมณ์ ที่ปรากฏประชิดจิตอยู่จนกระทั่งร่างกายตาย ดังนั้นผู้ฉลาดย่อมพยายามแต่งจิตคุมจิตในเวลาใกล้จะตาย มิให้คลุกคลีกับอารมณ์เสียหรืออารมณ์ชั่ว แต่ให้คลุกคลีอยู่กับอารมณ์ดี ซึ่งจะสร้างกำเนิดที่จะถือเกิดให้ดีในชาติต่อไป ขออย่าได้มีความประมาทในเวลาใกล้จะตายเป็นอันขาด จงทำจิตแต่งจิตให้อยู่ในอารมณ์ที่ดีเท่านั้นในเมื่อยังไม่บรรลุมรรคผลชั้นใด

การทำจิตแต่งจิตนั้นก็คือการทำสัมมาสมาธิซึ่งเป็นวิธีที่จะแยกจิตออกจากอารมณ์ชั่วทั้งหลายได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ดังนั้นควรที่จะได้ลงมือฝึกให้มีขึ้นจนชำนิชำนาญก่อนตายทีเดียว มิฉะนั้นย่อมจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ประมาทที่เสี่ยงต่อการไปเกิดในทุคติอย่างยิ่ง ผู้ที่ไม่ได้ฝึกให้มีสัมมาสมาธิไว้ก่อน จะไม่รู้จักวิธีแยกอารมณ์ชั่วให้ออกไปจากจิตเป็นอันขาด และสัมมาสมาธินี้จัดว่าเป็นกุศลอย่างสูงยิ่งในพระพุทธศาสนา แม้จะทำกุศลอย่างอื่น เช่น สร้างวัด สร้างโรงพยาบาลด้วยเงินมหาศาล ก็ยังได้กุศลไม่เท่าผู้ที่ปฏิบัติ

สัมมาสมาธินั้น

พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำกาละ (ปรินิพพาน) ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า นาหุ อสฺสาสปสฺสาโส จิตฺจิตฺตสฺส ตาทิโน อเนญฺโช สนฺติมารพฺภ ยำ กาล มกรี มุนิ แปลว่า พระมหามุนีสิ้นลมหายใจเข้าออกแล้ว จิตของพระองค์ทรงตั้งมั่นไม่หวั่นไหว (อยู่ในสัมมาสมาธิฌานที่ ๔) สถิตย์เป็นสันติสงบอยู่ เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว

บันทึกจากผู้ปฏิบัติผู้หนึ่ง

๑. นับตั้งแต่เริ่มลงมือปฏิบัติกัมมัฏฐาน คือ นั่งขัดสมาธิ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออกไว้ ณ ศูนย์ปลายจมูกแล้ว ถ้าผู้ปฏิบัติยังไม่สามารถเพิกอารมณ์อันอื่น ๆ ทั้งหมด ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตได้แล้ว กล่าวคือยังคิดถึงเรื่องราวต่าง ๆ นอกจากลมหายใจเข้าออกเพียงประการเดียว จิตของผู้ปฏิบัติจะ "ฟุ้งซ่าน" อยู่เช่นนั้น ไม่มีวันสงบเป็นสมาธิได้เลยและจะมืดเลไม่เห็นอะไร

๒. เมื่อใดที่สามารถเพิกอารมณ์ดังกล่าวข้างต้นนั้น โดยสามารถบังคับให้สติกำหนดอยู่กับลมหายใจเข้าออกได้มากขึ้น ๆ กว่าแต่ก่อน เมื่อมากถึงขีดอันหนึ่ง จะทำให้เห็นเป็นแสงสีวูบวาบบ้าง เป็นแสงดาวระยิบระยับบ้าง เป็นดวงจันทร์บ้าง เป็นดวงอาทิตย์บ้าง ซึ่งมีแสงสีสรรววรรณะตามเจตนา

๓. ถ้าสามารถใช้สติกำหนดให้มากและนานยิ่งขึ้น ลมหายใจ

เข้าออกก็จะเริ่มละเอียดปราณีตขึ้น ๆ พอแสงสว่างเกิดขึ้นแล้วหาก เห็นมีรูปอสุภมานอนตายอยู่เฉพาะหน้า นี่แหละเป็นวัตถุประสงค์ของกัมมฐานในพระพุทธศาสนา ให้เพ่งดูต่อไป ส่วนรูปอย่างอื่น เช่น ตึก ราม บ้าน ช่อง วัง ไม่ใช่วัตถุประสงค์ให้ปัดทิ้งไป

๔. ให้เพ่งอสุภนั้นด้วยความตั้งใจเพื่อทำความศึกษาเรื่องของกาย ให้แจ่มชัดว่าเป็นอย่างไร บางทีอสุภที่เพ่งอยู่นั้น จะพองเขียวขึ้นอืด.ตึมที มีน้ำเหลืองไหลโซมทั้งตัวอสุภนั้น บางทีก็จะมีสุนัขอีกา, แร้งมากัดกิน เจาะนัยน์ตา ลากไส้พุงออกมากินเป็นอาหาร เนื้อและหนังของอสุภก็กลายเป็นน้ำเหลืองเป็นขมวนไปหมดจนเหลือแต่ดินและกระดูกกองเรียงราย เมื่อเพ่งกระดูกนั้นต่อไปอีก กระดูกก็จะผุแตกกระจัดกระจายออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย กลายเป็นดินไปอีกจนไม่มีรูปอสุภเหลืออยู่

๕. ผลที่ได้จากการเพ่งอสุภนี้ คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับความรู้ว่า รูปกายของเราท่านทั้งหลายซึ่งเกิดมาในโลก จะต้องตายและมีสภาพเหมือนอสุภที่เห็นนี้โดยไม่มียกเว้นผู้ใด คือ ย่อมเป็นเหมือนกันหมดด้วยกันทั้งสิ้น จะหาสิ่งใดในอสุภเป็นแก่นสารไม่ได้เลย เมื่อได้พิจารณาดูรูปร่างกายของตนเองก็จะเกิดความสลดใจและเศร้าใจขึ้นในตัวของตัวเองว่า ถ้าได้ถลกหนังที่ห่อหุ้มรูปร่างกายนี้ออกเสียแล้ว ก็จะเห็นว่าเป็นสิ่งปฏิกูลน่าเกลียดน่าชัง หมดความสวยงามเหมือนดังที่เข้าใจกันตามธรรมดาทั่วไป

๖. ถ้าได้ลอกหนังที่ห่อหุ้มออกเสียจริง ๆ ก็จะเห็นแต่เนื้อ – เลือด เส้นเอ็นใหญ่น้อย เป็นที่น่าเวทนายิ่งนัก และถ้าได้ลอกเนื้อออกกองไว้ต่างหากต่อไป ก็จะเหลือแต่เอ็นกับกระดูกซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวรั้งซึ่งกันและกันไว้ ก็จะยิ่งน่าสังเวชยิ่งขึ้น เมื่อเอาเส้นเอ็นที่ยึดเหนี่ยวรั้งกระดูกไว้นั้นออกเสียอีก กระดูกนั้นก็ย่อมจะเรียงรายไปไม่สามารถคุมเป็นรูปร่างกายของมนุษย์ต่อไป เพราะไม่มีเครื่องผูกร้อย

๗. ส่วนเนื้อหนังตับไต ไส้พุง เอ็นก็แสดงความแปรปรวนเป็นน้ำเหลือง น้ำหนอง แล้วก็กลายเป็นขี้ขมวนไป เมื่อรูปได้แตกออกไปเช่นนี้แล้ว ความอบอุ่น หรือความร้อนเย็นความพัดไหวไปมา – ความอ่อนแข็งก็มิได้ปรากฏ ซึ่งเมื่อนำสิ่งที่ได้เห็นเหล่านี้น้อมเทียบเข้ากับกายของผู้ปฏิบัติแล้วย่อมไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย กายของผู้ปฏิบัติย่อมต้องเป็นเหมือนอสุภเป็นธรรมดา โดยไม่มีข้อยกเว้น

๘. สิ่งที่ผู้ปฏิบัติได้เห็นมาหรือได้รับความรู้มาจากอสุภนี้แหละเป็นจุดประสงค์สำคัญที่ต้องทำให้ปรากฏขึ้น แล้วเกิดความเศร้าสลดแก่จิตของตน อันจะเป็นนิสัยบั่นรอนในการชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ต่อไป อานิสงส์ที่ได้รับครั้งนี้มีมากมายเหลือเกิน คือมากยิ่งกว่าทำบุญด้วยอามิสทรัพย์สินมากมาย หรือ สร้างวัดวาอารามมากสักเท่าไร หรือ บวชพระมานับสิบพรรษาก็ไม่เท่า ถ้าไม่

มีนิสัยบั่จจัยสร้างไว้แต่กาลก่อนแล้วจะไม่เห็นอสุภเลย อย่างนี้เรียกว่ากายานุบัสนาสติบั๊ฏฐาน

๙. หรือเมื่อกำหนดลมหายใจเข้าออกจนสงบแล้ว ใช้สติเข้าไปประคองความรู้ให้ตั้งอยู่ที่ความสงบเพื่อกำหนดความเกิดดับของเวทนา ๓ (คือ ทุกข์ สุข, และเฉย ๆ) เรื่อยไป กำหนดรู้ความหยาบความละเอียดของเวทนา แล้วจึงทำสติประคองความรู้ให้ตั้งอยู่ในความสงบเท่านั้น, ดังนี้เรื่อยไป. อย่างนี้เรียกว่า เวทนานุบัสนาสติบั๊ฏฐาน.

๑๐. ผู้ปฏิบัติอาจจะไม่รู้ตัวว่า ความรู้ (คือจิต) ของตนได้วางรูปเสียแล้ว เพราะบางทีจะมีรูปอีกรูปหนึ่งเหมือนกับรูปกายนี้มากระทำกิจพิจารณาอยู่ในขณะที่ใช้สติประคองความรู้ให้ตั้งอยู่ในความสงบอยู่ด้วย แสดงว่าผู้ใดจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม เมื่อปฏิบัติธรรมจนจิตสงบ และรูปดับไปแล้ว จะมีรูปเกิดขึ้นมาแทนอีกรูปหนึ่งซึ่งเรียกว่ารูปทิพย์หรือโอปปาติกะ เมื่อมีรูปปรากฏขึ้นอยู่ตราบใด สุขทุกข์และอุเบกขาเวทนาก็ย่อมมีอยู่ตราบนั้น แสดงว่าเมื่อลมหายใจละเอียดจนกระทั่งจิตสงบควรแก่การงานแล้ว จิตจะพรากจากลมหายใจไปอยู่กับรูปทิพย์เสมอไปและเมื่อรูปทิพย์ปรากฏขึ้นแล้ว รูปกายและลมหายใจก็จะดับไป คือไม่ปรากฏขึ้นที่จิต คงมีแต่ความรู้คือ จิตวางเฉยเป็นอุเบกขายู่โดยมิได้รู้สึกตัวว่าเป็นรูปทิพย์เพราะจิตมีความสำคัญมั่นหมายอยู่แต่เดิมว่าเป็น

รูปกายเดิมของตนนั้นเอง เพราะรูปทิพย์ที่ปรากฏขึ้นก็จะสงบต่อเนื่องกับ รูปกายเดิมซึ่งได้สงบมาก่อนหน้านั้นแล้ว

๑๑. ความรู้คือจิตนั้น จะแสดงออกมาเป็นรัศมีคล้าย ๆ ดวงอาทิตย์ บางทีก็แยกออกไปพิจารณารูปทิพย์และรูปกาย ซึ่งยังคงนั่งขัดสมาธิตุจตอไม้ ทำให้เกิดความเข้าใจขึ้นว่า ถ้าไม่มีจิตเข้าไปครองอยู่เสียอย่างเดียว ทั้งรูปทิพย์และรูปกายก็เปรียบเหมือนตอไม้ รูปทิพย์นี้ถ้าจิตเข้าไปสู่ รูปทิพย์ก็จะเกิดรู้สึกขึ้นความรู้ที่ออกไปอยู่ภายนอกรูปทิพย์ก็จะดับไป ส่วนรูปทิพย์นี้เมื่อรู้สึกเช่นที่กล่าวแล้ว ก็ปรากฏรูปกายขึ้น รูปทิพย์ก็จะดับไป นี่คือการปฏิบัติสมาธิจนได้แลเห็นรูปและอาการของจิตตามความเป็นจริงด้วยอำนาจความสงบ เกิดเป็นญาณเครื่องรู้ขึ้นและเมื่อพิจารณารู้เหตุที่เกิดขึ้น รวมทั้งผลที่ได้รับอยู่ทำให้เกิดปัญญาขึ้น เมื่อความรู้ญาณ และปัญญา ได้ประชุมพร้อมกันเข้าแล้วก็หมดความสงสัยทำให้เกิดวิชชาขึ้นกำจัดอวิชชาเสียได้ในที่สุด

๑๒. เมื่อปฏิบัติอยู่จนกระทั่งจิตมีลักษณะ ๔ ประการ คือ ความรู้ญาณ ปัญญา และวิชชาก็น้อมจิตไปพิจารณาดูรูปทั้งหลายและอาการของจิต คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีที่เป็นอยู่อาศัยความประชุมปรุงแต่งจากอารมณ์ภายนอกก็ตาม อารมณ์ภายในก็ตามว่า สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้น, ตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา คือ รูป และอาการของจิตนี้ย่อมไม่เที่ยง เป็นทุกข์

น จะแก้ไขทุกข์หรือรูปนามไม่ได้ เพราะรูปนามเป็น
ผล ย่อมเกิดแต่เหตุ คือสมุทัย คือตัณหา อุปาทาน จึง
งเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์คือละตัณหาและอุปาทานเสีย แสดงว่า
รู้ที่มีความสงบเป็นบาทฐานแล้วจึงจะสามารถน้อมไปดูรูปนาม
มความเป็นจริงแล้วแต่อำนาจของความสงบมีมากหรือน้อย

๑๓. เมื่อรู้ความจริงว่านามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนแล้ว ย่อมไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เพราะจะต้องพลอยเป็นทุกข์ไปด้วย จึงต้องเพิกนามรูปเสียโดยวางความรู้ให้เป็นอุเบกขาเสียทุกครั้งที่เกิดนามรูป เนื่องจากหมดความสงสัยในนามรูปแล้วว่า เมื่ออายตนะภายนอกและอายตนะภายในสัมผัสกันทำให้จิตเข้าไปรับรู้อารมณ์นั้น เป็นเรื่องของรูปนาม (ขันธ์ ๕) ไม่ใช่เรื่องของเรา เมื่อได้ใช้ความรู้คอยกำกับอยู่ไม่เข้าไปตัดสินยุ่งเกี่ยวด้วย ความรู้ก็จะสงบและเฉยอยู่ การที่คนเราเข้าไปตัดสินยุ่งเกี่ยวกับขันธ์ ๕ เพราะยังวางขันธ์ ๕ ไม่ได้นั้น ความรู้ก็ยังรู้อยู่ว่า ตนยังไม่พ้นจากขันธ์ ๕ ซึ่งตนอาศัยอยู่

๑๔. บรรดาสังขารทั้งหลายจะทนต่อความเพ่งไม่ได้ ต้องแสดงความดับไปเสมอ ฉะนั้น เมื่อเอาความรู้เพ่งดูรูปนามเมื่อใดรูปนามนั้นย่อมดับไป เมื่อรูปนามดับไปแล้ว ความรู้ คือจิตนั้นก็รู้อยู่

คำแผ่เมตตา

สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น

อเวรา โหนฺตุ จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีเว.ซึ่งกันและกันเลย

อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้เบียดเบียน ซึ่งกันและกันเลย

100

อนีฆา โหนฺตุ จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีความ

เจ้าของกรรมสือ

สุขี อ ให้พ้น

เรื่อง

ผู้แต่ง

รรยาย

มาน *ยคุผู้อื่น*

ด้วยค

รรมะ

ที่มาใ *านมา*

จบแล้ว

100318

กำลัง

ศรัทธ *ำเนิน*

การพิ *ห้กว้าง*

ขวางม

ไชยทรง จันทรอารีย์